

Вступ

Методичні рекомендації до програми виховання і навчання «Дитина» розраховані в основному на педагогів дошкільних навчальних закладів, які вже працюють за вказаною програмою. Разом із тим ці методичні рекомендації можуть бути використані й іншими працівниками дошкільної освіти або тими, хто хоче розширити свої знання з питань розвитку дітей від 3 до 7 років.

У пропонованому посібнику відповідно до сучасних державних пріоритетів систематизовано і представлено методичні рекомендації та практичні поради щодо втілення програми «Дитина» в практику роботи дошкільних навчальних закладів.

Порівняно з попереднім виданням цей варіант посібника суттєво оновлено: значно змінено структуру викладу методичних рекомендацій, внесено нові розділи — «Зростає особистість», «Народознавство в роботі з дошкільниками», «Психолог у дошкільному навчальному закладі». Зміст усіх розділів доповнено згідно з державними освітніми стандартами.

Увага авторського колективу була спрямована перш за все на підсилення тенденції особистісно орієнтованої, гуманістичної освіти та психологізації педагогічної роботи з дошкільниками. Окрім цього, до кожного розділу включено специфічні відомості, що складають своєрідність даної програми. Наприклад, у розділі «Організація роботи в групі дошкільного навчального закладу» містяться поради щодо організації роботи в різновікових групах. У розділі «Віконечко в природу» розміщено інформацію про здійснення педагогічної роботи в осередках, зокрема на екологічних стежинах. У розділі «Мова рідна, слово рідне» вказується, які літературні твори рекомендовані дітям того чи іншого віку і як користуватися хрестоматією «Золотий колосок».

У написанні другого варіанта посібника брали участь:

- кандидат психологічних наук *Проскура О. В.* (розділ «Основні принципи програми «Дитина»);
- доктор психологічних наук *Кононко О. А.* (розділ «Сім'я і дитячий садок»);
- кандидат психологічних наук *Кузьменко В. У.*, кандидат психологічних наук *Аятленко Н. М.* (розділ «Зростає особистість»);
- *Мусяченко Т. Є.*, *Смольникова Г. В.* (розділ «Організація роботи в групі дошкільного навчального закладу»);
- доктор педагогічних наук *Вільчковський Е. С.* (розділ «Зростаємо дужими»);
- доктор педагогічних наук *Ващуленко М. С.*, доктор педагогічних наук *Хорошковська О. Н.*, кандидат філологічних наук *Азюбишина Н. Я.*, кандидат педагогічних наук *Кириченко О. М.* (розділ «Мова рідна, слово рідне»);
- доктор педагогічних наук *Кудикіна Н. В.*, *По-тапова Т. В.*, *Прокопенко В. І.* (Розділ «Гра — джерело радості, мудрості і добра»);
- кандидат педагогічних наук *Коваль Н. С.*, доктор педагогічних наук *Бібік Н. М.*, *Тлухова Н. Є.* (розділ «Віконечко у природу»);
- кандидат педагогічних наук *Кочина А. П.* (розділ «У світі форм, величин і чисел»);
- кандидат педагогічних наук *Белкіна Е. В.* (розділ «Організація образотворчої діяльності»);
- кандидат педагогічних наук *Гончаренко А. М.* (розділ «Народознавство в роботі з дошкільниками»);
- кандидат педагогічних наук *Шевчук А. С.* (розділ «Прилучаємо дітей до музичної скарбниці»);
- кандидат психологічних наук *Осадько О. Ю.* (розділ «Психогімнастика — набуття досвіду емоційних переживань та спілкування»);
- кандидат психологічних наук *Проскура О. В.*, кандидат психологічних наук *Осадько О. Ю.*, кандидат психологічних наук *Кузьменко В. У.* (розділ «Психолог у дошкільному навчальному закладі»).

Основні принципи програми «Дитина»

Гуманістична спрямованість і психологічна культура навчально-виховного процесу

У системі дошкільної освіти, як і в системі освіти в цілому, відбуваються істотні зміни. Так, замість однієї обов'язкової програми, за якою працювали дошкільні заклади і школи, тепер існує близько десяти, а буде ще більше, до того ж вони вже не мають такого ступеня обов'язковості. Вчитель і вихователь мають право не тільки на вибір програми, а й на певну самостійність у її корекції та адаптації. Тобто розвиток системи освіти, її рівень, можливості, спрямованість, кінцеві результати починають визначатись саме дією принципів гуманізації і демократизації.

Спинимось на розкритті їх змісту стосовно освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах.

Передусім звернемося до визначення сутності самих понять. Поняття *гуманізм* (від лат. *humanus* — *людяний, людський*) означає ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права

особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей. Гуманізація навчально-виховного процесу — це його олюднення, забезпечення з боку тих, хто виховує, любові, уваги до дітей і поваги до їх гідності, створення відповідних щодо їх стану здоров'я, віку, потреб, інтересів, рівня розвитку, статі, індивідуальності умов для різнобічного і повноцінного розвитку. Гуманність вихователя виявляється у його діях і ставленні до дітей.

Слово *демократія* походить від двох грецьких слів, що у перекладі означають *влада (сила) народу*, а в широкому розумінні — це форма керівництва будь-яким колективом, яка забезпечує активну участь його членів у здійсненні і плануванні усіх заходів. Демократизація — це утвердження принципів демократії як у житті педагогічного колективу, так і в здійсненні виховного процесу.

Гуманістичні концепції виховання, які проголошували Л. Толстой, Я. Корчак, С. Русова, М. Монтессорі, Р. Штайнер, В. Сухомлинський, передбачають високий рівень загальної і психологічної культури навчально-виховного процесу, що виявляється у системі взаємин між вихователями і дітьми, членами педагогічного колективу, вихователями і батьками.

Гуманістичні концепції сучасної освіти мають у своїй основі систему принципів, що визначають необхідність пильної уваги, турботи, поваги, любові до КОЖНОЇ дитини, здатності вихователя бачити в кожній дитині індивідуальність і забезпечувати умови для виховання її як особистості. Тут можна назвати такі принципи:

1. *Принцип рівності*, згідно з яким діти й дорослі розглядаються як рівноправні складові частини людства. Ставлення педагога до дитини має визначатись не позицією над дитиною, коли його функція зводиться до контролю за тим, як підростає малюк, а позицією поряд з дитиною і разом з нею.

2. *Принцип діалогічного спілкування*. Гуманістичне педагогічне спілкування обов'язково створює умови для повноцінної участі в ньому дітей. Повторення того, що сказав вихователь, відповіді на його запитання — це важлива, але далеко не повна форма участі дітей. Вихователь має створювати умови, за яких діти братимуть активну участь у діалозі, — пропонуватимуть свої запитання, здогади, власні ідеї, рішення, пропозиції. До думки дітей вихователь повинен виявити таку саму увагу і повагу, з якою малюки ставляться до думки дорослих. Саме за умов діалогу, де кожен його учасник орієнтується на думку іншого, і вихователь мусить відповідальніше ставитись до змісту і культури власної позиції, і позиція дитини стає виразнішою, цікавішою.

3. *Спільна участь дорослих і дітей в організації життя групи* (можливість спільно обирати улюблені заняття, планувати цікаві спостереження, прогулянки, продумувати зручне розміщення куточків для ігор та занять тощо). Спрощена функція контролю з боку вихователя і простого підпорядкування з боку дітей замінюється на педагогічну ситуацію, в якій знову ж таки відбувається взаємна гармонізація і світу дитинства, і світу дорослих. Особливо збагачуються можливості здійснення принципу співучасті і співтворчості у різновікових і родинних групах дошкільних навчальних закладів.

4. *Принцип орієнтації на кожну дитину як на індивідуальність*, внаслідок дотримання якого основним завданням педагога стає не виконання програми, а виховання особистості. Для цього вихователь має вміти визначати причини, які зумовлюють випередження чи відставання у розвитку дитини, враховувати певні нахили та особливості поведінки кожної дитини. Саме за таких умов, приймаючи дитину такою, якою вона є, вихователь зможе конкретизувати, індивідуалізувати програму її розвитку і виховання. Не середня, для всіх однакова, програма, а саме індивідуалізована, (основою виховання кожної дитини як особистості, розвитку її творчих сил — активності, ініціативи, нахилів, інтересів, здібностей. Уміння пристосувати програму до індивідуальних особливостей розвитку дитини є однією з основних професійних здібностей вихователя. 5. *Принцип пріоритету родинного виховання над суспільним*. Кожний досвідчений педагог розуміє, що чим меншою є дитина, тим більше значення для її розвитку має сім'я. Яким би не був рівень культури виховання у сім'ї, саме ним визначається загальний настрій дитини, її поведінка та розвиток. Отже, для побудови повноцінного виховного процесу дошкільний заклад має докорінно змінити свою позицію відносно сім'ї, бачити в ній свого основного соціального замовника, працювати для неї і співпрацювати з нею. На жаль, у наш час далеко не кожна сім'я зберігає традиції родинного виховання, володіє скарбами народної і наукової педагогіки. Часто виховання малят відбувається стихійно. Потрібна висока культура педагогічного колективу дошкільного навчального закладу і кожного вихователя у побудові взаємин із сім'єю — готовність підтримати і продовжити турботу про дитину, вміння надати батькам відповідну допомогу. Саме запити батьків стають орієнтиром для розвитку сучасного суспільного

дошкільного виховання. Співпрацею з батьками визначається і рівень культури дошкільного навчального закладу.

На основі гуманістичних принципів слід осмислити і загальну мету дошкільної освіти. Існувала усталена думка, що основне призначення дошкільного виховання полягає у підготовці дітей до наступного важливого періоду — навчання у школі. Досвід показав, що така надмірна спрямованість освітнього процесу суттєво збіднює дошкільне дитинство. Мету потрібно визначати, орієнтуючись на специфіку самого періоду і на його місце в загальній схемі періодизації психічного розвитку. Важливим чинником при визначенні мети є і конкретна соціальна ситуація — стан розвитку суспільства, рівень культури, в умовах якої відбувається навчання і виховання. Так, мета освіти, що закладена у програмі «Дитина», орієнтована передусім на самоцінність дошкільного віку. Кожна підростаюча особистість має право радісно, щасливо, повноцінно пізнавати, досліджувати навколишній світ — розмаїття предметів побуту, явища природи, морально-етичні норми людського співжиття, себе і свої можливості, світ мистецтва тощо. Звідси зрозуміло, що кожна дитина виступає творцем власної картини світу, вона є активною стороною, тобто суб'єктом освітнього процесу, а не його об'єктом. Однак у надзвичайно складних і напружених екологічних та соціально-економічних умовах, що склалися в нашому суспільстві, активність дітей дещо знижується. І цей сумний факт кожному педагогічному колективу слід брати до уваги, визначаючи мету освіти дітей у тій чи іншій сільській чи міській місцевості.

Метою програми «Дитина» є створення у сім'ї і в дошкільному навчальному закладі умов для зростання активної, життєрадісної, творчої особистості, чемної, привітної дитини, що любить і шанує батьків, рідних, свій край, рідну мову, пісню, змалечку прилучається до традицій і звичаїв свого народу, до поваги інших народів, до основних морально-етичних та естетичних цінностей національної і СВІТОВОЇ культури. У програмі визначені загальні завдання освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах. Ці завдання необхідно конкретизувати для кожного дитячого садка і для кожної групи, беручи до уваги такі фактори: місцеву екологічну та соціально-економічну ситуацію; запити, потреби, можливості, рівень культури батьків; стан здоров'я і розвиток дітей, їх кількість у групі; рівень загальної культури і педагогічної майстерності вихователів; наявність лікаря, психолога, вихователів-фахівців з різних напрямів роботи (фізичне виховання, художні види діяльності тощо). Програма дає можливість кожному педагогічному колективу виробити свою власну позицію, відповідно опрацьовуючи, поглиблюючи той чи інший розділ.

Кілька рекомендацій до тих педагогів, які вирішили працювати за програмою «Дитина».

1. Гуманістична спрямованість вимагає високої культури співпраці педагогічного колективу дошкільного навчального закладу з батьками. Подані у збірнику матеріали допоможуть вихователям глибше оцінити своє ставлення до батьків та їхніх запитів, проаналізувати за певними показниками рівень культури виховання в тій чи іншій сім'ї, дібрати відповідні форми співпраці з батьками.

Відомо, що в цивілізованих країнах рівень родинного виховання досить високий. Виховання моралі насамперед здійснюється сім'єю на релігійних чи світських засадах. У нас же багато сімей такі традиції втратили, а державні установи не спроможні самостійно здійснювати виховання моралі на належному рівні. Сім'я має право вибирати для своєї дитини і дитячий садок, і вихователя, а згодом — і школу. Разом з тим багато батьків потребує певної просвітницької опіки — роз'яснення їхніх прав і обов'язків, пов'язаних з вихованням сина або доньки, пробудження інтересу до скарбів народної педагогіки, до сучасної науки і досвіду з питань виховання малят тощо. Проводячи таку роботу, завідувач, психолог, методист, вихователі мають постійно дбати про систематичне підвищення рівня власної психолого-педагогічної культури.

2. Гуманістичні принципи спрямовують педагогічні колективи переорієнтувати усталену практику комплектування груп дітьми одного віку. Працювати з колективом однокласників вихователю не тільки більш звично, а й простіше. Однак потрібно серйозно проаналізувати, наскільки перебування у групі ровесників є ефективним для розвитку і виховання кожного з них. Досвід різновікових груп (зокрема, родинних) переконливо показує, що в них складаються багатші, сприятливіші умови для виховання і розвитку менших і старших дітей.

3. Гуманно було б дати можливість дітям з певними органічними вадами центральної нервової системи, а отже, з відхиленнями в розвитку і поведінці, відвідувати звичайний дитячий садок. Тут потрібна допомога психолога і лікаря. Важливо правильно визначити, в яку саме групу доцільно помістити таку дитину, бо малюків вона може навіть злякати, а от старші здатні поставитись до неї - як до слабшої, що потребує захисту, допомоги. У таких випадках вихователю треба зуміти

правильно організувати взаємини між дітьми. Отже, потрібні й згода самого вихователя, і підтримка його та відповідна допомога з боку керівника.

4. Гуманізація освітнього процесу виявляється і в його спрямованості на всебічну підтримку активності дитини, на створення умов для пробудження і розвитку її творчих сил, здібностей, обдарованості. Керівникам і вихователям дошкільних закладів потрібно взяти до уваги, що:

=> загальною умовою розвитку здібностей і обдарованості є фізичне здоров'я і природна активність дитини. Отже, у переважній більшості діти могли б рости як здібні, обдаровані. І якщо на практиці результати з цими передумовами не збігаються, слід говорити про несприятливі для дитини умови в сім'ї, в садку, про так звані соціальні фільтри, які, залежно від історичної епохи, з більшою чи меншою силою заважають кожній дитині розвинути свої здібності й досягти вершин своїх можливостей;

=> увага, повага, турбота, любов до дитини є тим ґрунтом, на якому зростають віра в свої сили, інтерес до навколишнього життя, здатність дивуватися, захоплюватися, досліджувати, фантазувати, вигадувати, запитувати, шукати. Адже активність дитини, в тому числі й творча, формується за умови підтримки дорослими її ініціативи. Численні ж заборони і негативні оцінки гальмують розвиток творчих здібностей дошкільника;

=> самоповага й оптимістичний настрій дитини, які виникають як результат позитивної оцінки дорослих, дають поштовх розвитку різнобічної активності дошкільників, що й сприяє в свою чергу розвитку загальних і спеціальних здібностей. Це повинні враховувати батьки і вихователі, організовуючи різні види діяльності дітей у сім'ї і дошкільному навчальному закладі;

=> особливе значення має поєднання навчання і творчих пошуків самої дитини. Це підвищує інтерес до занять, розвиває пізнавальні, естетичні й етичні якості сприймання, гнучкість і нешаблонність мислення, вміння і здібності;

=> для розвитку творчих здібностей важливішим є сам процес діяльності — експериментування, ніж прагнення отримати кінцевий результат. Отже, занадто прискіпливе ставлення до того, що робить дитина, до результатів її праці може стати на заваді розвитку здібностей як прояву зацікавленої активності;

=> для старших дошкільників важливо створювати умови для поглибленого оволодіння певною справою, що сприяє розвитку відповідних інтересів, нахилів, здібностей. У дитячих садках, студіях, секціях, гуртках, спеціальних школах п'яти-шестирічні діти могли б оволодівати спеціальними вміннями та навичками, розвивати свої здібності. Водночас застерігаємо від надто ранньої спеціалізації. Доцільно поєднувати заняття кількома (різними за характером) видами діяльності;

=> не варто перебільшувати значення тестів у пошуках обдарованих дітей — це професійне завдання психолога. Справжньою гуманною місією вихователя є сприяння розвитку здібностей і обдарованості кожної дитини.

5. Оскільки саме діяльність, різні її види визначають розвиток дитини, необхідно переорієнтувати освітній процес із словесного, монологічного керівництва поведінкою і заняттями дітей на організацію їх власної діяльності (пошукової, експериментаторської, творчої). При цьому, йдеться про таке заняття дітей, в якому можна виділити три складові: мету, процес, результат.

У творчого педагога і діти — творці. Творчий педагог відчуває певну міру в тому, що дітям потрібно показати, а що вони самі мають відкрити під його керівництвом. Надмірні пояснення, готові істини, зразки, що вимагають запам'ятовування і копіювання, не сприяють саморозвитку дитини, реалізації її творчих нахилів. Такі методи і прийоми в роботі вихователя зумовлені його надмірною орієнтацією на завдання підготовки до школи, однак це психологічно не виправдано.

Велику увагу надають автори програми сенсорному розвитку дітей. Цікаві форми організації дій обстеження допоможуть малюкові стати активним дослідником.

Різні види продуктивної діяльності — конструювання, праця, художня діяльність — позитивно впливають на розвиток дошкільнят за умови, що у виховному процесі діти дістають багаті, цікаві, емоційно виразні враження. Малята намагаються передати їх у конструкції, малюнку тощо.

Є різні підходи до організації художніх занять. Багато методистів вважає, що без дидактичних зразків і показу способів та прийомів образотворчої діяльності заняття не будуть ефективними. Програма «Дитина» пропонує інший підхід, який, до речі, не є новим чи несподіваним. Найбільш цінними з точки зору психологів і педагогів є цілком самостійні, ніким не виправлені дитячі роботи, бо самостійний малюнок — це безпосередня графічна мова дитини. У цьому напрямі працюють тепер багато творчих вихователів і методистів.

Перелік тематики занять, поданий у розділах програми з рідної мови, художньої діяльності, а також репертуар до музичних занять орієнтовні. Вихователь на свій розсуд може обирати ті чи інші теми і твори.

6. Програма пропонує цілу низку ігор зі скарбниці народної педагогіки, а також ігри і психологічні ситуації для рольових драматизацій. Це своєрідна психогімнастика, яка суттєво збагатить арсенал виховних засобів педагога, допоможе більш доцільно й ефективно індивідуалізувати роботу з дітьми.

7. Принципового значення набуває проблема психологічної культури і професійної компетентності керівника дошкільної установи. Саме особистими якостями і діяльністю завідувача визначається атмосфера в педагогічному колективі, спрямованість його на творчі пошуки, створення і збереження традицій і в цілому авторитет дитячого садка.

8. Автори програми «Дитина» розглядають освітній процес у дошкільному навчальному закладі як процес творчий, а вихователів, — як людей високої культури, творчих особистостей, що можуть вносити у програму певні зміни відповідно до потреб дітей, батьків, особливостей своєї місцевості, педагогічних інтересів.

Спілкування: від взаєморозуміння до спільної діяльності

Здійснення принципу гуманізації в освітньому процесі дошкільного навчального закладу значною мірою залежить від загального настрою, який панує у педагогічному колективі. Цей настрій, як і психологічний клімат в цілому, насамперед визначається стилем діяльності керівника, способами його співпраці з колективом.

Стиль керівництва завідувача в основному виявляється в умінні спілкуватися з членами свого колективу, в якому працюють люди, що різняться віком, освітою, життєвим досвідом, характером, професійними здібностями, вдачею тощо.

Головне у спілкуванні — вироблення спільної позиції, взаємного розуміння. Тому спілкування керівника із працівниками можна розглядати не як спрямовану лише від нього інформацію, вимогу, повідомлення, а як двосторонній обмін з приводу тієї чи іншої думки. Без досягнення взаємного розуміння спілкування в повному значенні цього слова не відбувається. Щоб переконатись, чи було успішним спілкування, потрібно встановлювати зворотний зв'язок — у формі бесіди з кимось із співробітників, з групою чи з усім колективом.

Виявлена цікава закономірність щодо обміну думками, поширення інформації по горизонталі — між працівниками одного рівня, скажімо, між вихователями, і по вертикалі — від керівників освіти, завідувача до підлеглих, а також у зворотному порядку — від підлеглих до керівників. За узагальненими даними соціологічних досліджень по горизонталі інформація поширюється досить ефективно і досягає 90%. По вертикалі — у напрямі від керівника до колективу — не більше 40%, а від колективу до керівництва — ще менше, іноді до 10 %.

Спробуємо перенести ці дані на педагогічний колектив дошкільного закладу, що працює в сучасній соціальній ситуації. З'ясовується, що вихователі можуть не знати тих завдань, які стоять тепер перед дошкільними навчальними закладами. Скажімо, роботу з фізичного виховання проводять, не враховуючи конкретну екологічну ситуацію; на потреби "сім'ї" орієнтуються формально; не знають про існування варіантів програм і про можливість їх вибору тощо. І це не дивлячись на те, що керівництво освітою, науковці, методичні служби, періодичні видання постійно аналізують проблеми дошкільної освіти, висвітлюють відповідні державні документи, наукові і методичні матеріали.

Саме керівник дошкільного навчального закладу має дбати про те, щоб кожен працівник усвідомлював і сьогодишню ситуацію, і перспективу у розвитку системи дошкільної освіти, щоб колектив складався з односторонців у визначенні завдань свого дошкільного закладу. В такому випадку можна говорити про підвищення загальної культури освітнього процесу, про творчий підхід до роботи, про створення власного напрямку, що виявляється у можливості вибору більш оригінальних програм, в авторських програмах і в цілому — в організації авторського дошкільного закладу.

Завідувач як керівник має дбати про те, щоб співробітники своєчасно отримували нову інформацію. Це складне і разом з тим принципово важливе завдання. Спробуємо дати кілька психологічних порад щодо організації спілкування з метою ефективного оволодіння колективом тією чи іншою інформацією.

Перш за все, потрібно взяти до уваги таке психологічне явище, як установка свідомості (правильна або неправильна). При неправильній установці свідомості відносно, скажімо, нової інформації виникають психологічні бар'єри спілкування, що заважають досягненню взаємного розуміння.

Установка свідомості — це ставлення людини до навколишнього, що склалося на основі її життєвого досвіду. Ті чи інші недоліки установки свідомості виявляються у вигляді стереотипів мислення, упереджених уявлень, неправильної, об'єктивної оцінки, відсутності уваги і професійного, глибокого інтересу до певних проблем, нехтування реальними фактами.

Розглянемо перелічені недоліки більш детально. 1. *Існування стереотипів*. Стереотип — усталена, стійка думка. Стереотип — це здебільшого спрощена думка стосовно окремих людей, ситуацій, явищ, теорій, ідей. Найчастіше стереотипні міркування здійснюються на основі поверхових асоціацій. Є такі стереотипні установки свідомості, мислення щодо національних рис вдачі, характеру. Наприклад, широко розповсюджені думки щодо згуртованості, готовності допомагати один одному як національної риси однієї нації і відсутності цієї риси в іншій нації; щодо вайлуватості, схильності до мрій, роздумів, філософствування як сталої риси певної нації і активності, схильності до дій, дисциплінованості, що характерні для іншої нації. Ці думки широко побутують і не змінюються під впливом життєвих фактів, які найчастіше свідчать про те, що ті чи інші риси тісніше пов'язані з соціальною ситуацією, в якій живе людина, ніж з причетністю до певної нації. Тому надзвичайно важливо, щоб керівники освітніх закладів, зокрема завідувачі дошкільних навчальних закладів, директори шкіл, звірили, порівняли свої позиції з позиціями науки і лише після того обговорювали ці питання в колективі співробітників. Тут допоможуть філософські праці про сутність національної культури, її співвідношення з загальнолюдською культурою. Так, у працях видатного російського філософа М. Бердяєва є докладний аналіз цих проблем. У них переконливо показано, що національне і загальнолюдське співвідносяться як частина і ціле, тобто тут ідеться про єдність, а не про протиставлення. Загальнолюдська культура, мораль — це вершинні здобутки у розвитку національних культур. Отже, Рафаель, Бетховен, Толстой та інші генії світової культури водночас представляють італійську, німецьку, російську культуру, тобто вони не втратили національної причетності.

Наукове розв'язання має і проблема національної школи. В працях академіка М. С. Грушевського національна система освіти розглядається як основна, вирішальна умова у становленні держави. Цієї точки зору дотримувалась і С. Русова. Вона писала: «...народ, що не має своєї школи, попасає задніх! Йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба, живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть».

У сучасних дослідженнях на основі аналізу світової практики національна система освіти розглядається як державна система освіти. Звідси українська система освіти як державна передбачає умови для рівноправного і повноцінного розвитку систем освітніх закладів для представників усіх національностей, що живуть в Україні. Разом з тим збереження ідеї національного виховання в російському чи польському дитячому садку, що міститься, скажімо, у Києві, надасть йому певної своєрідності порівняно з дитячим садком Тамбова чи Кракова. За метою і змістом роботи такі дитячі садки і школи органічно входитимуть у систему державної, тобто національної освіти України.

Зрозуміло, що і теоретично, і практично ці питання потребують поглиблених досліджень і пошуків. Під керівників вимагається не спрощувати проблему, не вирішувати її, покладаючись лише на особисті уподобання, а шукати об'єктивні, наукові аргументи для перевірки своїх суджень. Це, до речі, стосується не тільки керівників шкіл та дошкільних навчальних закладів, а й посадових осіб усіх рангів — інспекторів, методистів, представників президентської служби з питань освіти тощо. Основним критерієм спілкування з таких принципових проблем має бути компетентність, тобто глибоко об'єктивне, наукове їх розуміння.

Разом з тим керівник має орієнтуватись і на ті стереотипи, які склались у членів педагогічного колективу. Тут потрібна не критика, а підготовка до переосмислення проблеми, тобто систематична і копітка робота з її вивчення.

2. *Упереджені уявлення, усталена позиція, що і тала звичною і зручною*. Як правило, людина схильна вірити в те, у що хоче вірити. Кожен, напевно, може пригадати такий випадок, коли, слухаючи промовця (керівника, колегу, доповідача), що висловлював подібні до ваших погляди з приводу якогось питання, ви раділи: «Як добре, що ще є розумні люди!»

Спостереження показують, що ми постійно шукаємо підтвердження власних поглядів і відхиляємо усе, що їм суперечить. Можливо, це відбувається тому, що так зберігається рівновага, спокій, не потрібно нічого змінювати, глибоко переживати, переробляти та і самому змінюватись.

Для того, щоб виграла добра справа, щоб знайти істину і зберегти культуру спілкування, для керівника і членів колективу має бути спільним правило: не поспішайте відхиляти нову для вас ідею тільки тому, що вона нова і виглядає для вас сумнівною.

3. *Ускладнені, конфліктні стосунки.* І досвід, і спеціальні дослідження показують, що добрі стосунки між керівником і членами колективу мають надзвичайно важливе значення для того, щоб інформація, яку він подає, завдання, які ставить, проблеми, до яких привертає увагу, нормально сприймалися і вирішувалися. Якщо між керівником і окремими співробітниками чи групою співробітників склалися недовірливі, конфліктні чи навіть ворожі стосунки, то як би глибоко він не представляв ту чи іншу проблему, йому навряд чи вдасться переконати у справедливості своєї точки зору.

Взаємна повага полегшує спілкування і дає змогу швидко і ефективно розв'язувати найскладніші питання. Тому керівник повинен особливо дбати про створення і збереження добрих ділових взаємин з підлеглими.

4. *Відсутність уваги та інтересу працівників до проблем, які ставить керівник,* ускладнює спільну роботу, досягнення порозуміння і вироблення відповідних практичних дій. А цей інтерес виникає тоді, коли співробітник усвідомлює значення цієї проблеми для себе особисто. Найпродуктивніші способи викликати інтерес до певних питань чи завдань такі: 1) потрібно вплинути на позитивні мотиви поведінки окремого працівника або колективу в цілому, переконавши, що розв'язання поставленої проблеми дасть бажаний результат (працювати стане цікавіше, діти будуть краще виховані, батьки — уважніші до дітей і педагогів); 2) враховувати і впливати на негативні мотиви, показувати, як можна запобігти негативним наслідкам виховання, небажаному розвитку подій у долі дітей з неблагополучних сімей тощо.

5. *Нехтування фактами, невміння пояснити їх* — теж серйозна перешкода для досягнення взаєморозуміння. Тому, висвітлюючи і обговорюючи якусь проблему, треба дбати про те, щоб інформація була якнайповнішою й аргументованою. У протилежному разі хтось із членів колективу може по-своєму, правильно чи неправильно, витлумачувати факти, знаходити заперечення, якщо аргументів недостатньо. Такі гострі моменти найчастіше виникають під час атестації. Кілька порад керівникові щодо забезпечення загальної культури спілкування.

1. Готуючи повідомлення, завдання чи розпорядження, важливо продумати і правильно дібрати слова, особливо коли це стосується оцінки особистості певного працівника, його професійної майстерності, недоліків у роботі чи помилок. Рецептів тут не існує, але культура, інтелігентність керівника виявляються у тому, наскільки делікатно він виражає думку.

2. Готуючи коротеньке повідомлення для п'ятихвилинки, виступ на семінарі, на педраді чи методичному об'єднанні, варто скористатись такою порадою: інформація має бути побудована так, щоб одразу викликала увагу, а далі — зацікавлення, інтерес, після цього можна подавати основні завдання, положення, питання, далі — надати можливість працівникам висловити їхні думки, запитання, заперечення, а вже після цього робити певні підсумки і накреслити план дій, спрямованих на виконання рішень. Іноді можна почати з узагальнення, підведення підсумків. Це допомагає привернути увагу до проблеми, що обговорюється. Наприкінці обов'язково потрібно сформулювати конкретні висновки.

3. Буває так, що керівник проведе цікаву і корисну бесіду, але чітко не вкаже, чого саме тепер очікуватиме від кожного працівника. У підсумку варто конкретизувати загальні та індивідуальні завдання і домовитись про термін їх виконання.

4. Привітність, уважність, яку виявляє керівник до працівників у ранковому привітанні, створює добру атмосферу праці на цілий день. Не забувайте про це, не вважайте дрібницею. Не давайте ніяким домашнім клопотам чи побутовим обставинам негативно вплинути на вашу поведінку.

5. Коли керівник до всіх звертається на «ти», про нього звичайно говорять — «своя людина», проста і доступна. Однак не всім така манера до вподоби. Є працівники, котрі вважають це проявом невихованості.

Звертання на «ви» є не тільки проявом культури спілкування, а й способом підтримки рівних стосунків з усіма, довіри і водночас певної дистанції. Воно є ефективним засобом підтримки нормальних службових взаємин, дисципліни праці, чемності, коректності у спілкуванні.

6. У взаєминах з працівниками слід розвивати і підтримувати почуття їхньої особистої гідності, ініціативу, творчий підхід до праці, самостійність мислення й уникати проявів улесливої,

настирливо угодницької поведінки. Це сприяє зміцненню здорового психологічного мікроклімату в колективі й підвищенню загальної ефективності керівництва.

Готуючи програму, ми орієнтувались на ту високу місію, яку в долі маленької дитини, її батьків, а також суспільства здійснює педагог. І сьогодні для нас особливо актуальною є думка Софії Русової: «Нам так бракує для відбудовування нашої держави, для освіти нашого народу освічених людей, що виховання дітей, підготовка педагогів набирає особливого значення. В наші часи бути гарним педагогом — це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки».

Сім'я і дитячий садок

Удосконалення роботи, спрямованої на налагодження взаємин вихователя з батьками дошкільнят, можна здійснювати в різних напрямках. Найголовніші з них такі:

- 1) гуманізація змісту і форм роботи з сім'єю;
- 2) гармонізація взаємовідносин педагогів і батьків;
- 3) підвищення ефективності прийомів і засобів впливу на сім'ю.

Гуманізація змісту і форм роботи з сім'єю

Гуманізація змісту і форм роботи з сім'єю неможлива без прийняття педагогом ідеї гуманізму як провідної, визначальної у своїй діяльності. Оскільки гуманізм — це насамперед визнання цінності людської особистості, її права на вільний розвиток, на реалізацію своїх здібностей, процес удосконалення доволіно розпочати з критичної переоцінки вихователем типової для нього педагогічної позиції, ціннісного ставлення до батьків своїх вихованців. Ціннісне ставлення виявляється:

⇒ в умінні надавати представникам сімей право на власну Позицію, точку зору, систему цінностей;

⇒ у здатності інформувати батьків не лише про обов'язки по відношенню до дитячого садка, а й про їхні права;

⇒ у готовності позитивно ставитись до проявів батьківської ініціативи та творчості, стимулювати та заохочувати їх;

⇒ у відмові від звички розглядати сім'ю як безвідмовного, залежного, слухняного партнера, у сповідуванні ідеї рівного партнерства;

⇒ в умінні не лише навчати і повчати батьків, а й вчитись у них;

⇒ у здатності підтримувати у батьків почуття своєї самоцінності, самоповаги, значущості (для дитини, для сім'ї, для дитячого садка);

= у зваженому підході до визначення змісту роботи з батьками, в умінні орієнтуватись на їхнє замовлення;

⇒ у звичці планувати спілкування з батьками, прогнозувати його характер і можливі наслідки;

⇒ у схильності до проявів гуманізму — привітності, поваги, турботи, готовності допомогти;

⇒ у розумінні специфіки сім'ї, особливо призначення родинного виховання.

Час від часу педагогам корисно вдаватися до самоаналізу, критично оцінювати реальний стан справ своїй групі, визначати резерви власного «я», потенціал невикористаних людських і професійних можливостей. У цьому допоможе анкетування, мета якого привернути увагу вихователя до самозвіту як дійового засобу самовдосконалення, культивувати звичку до самоаналізу і потребу в ньому, стимулювати прагнення педагога до досконалості.

Анкета самооцінювання стану педагогічної роботи, спрямованої на налагодження взаємодії з родинами вихованців

Будь ласка, прочитайте уважно питання анкети та оцініть стан своєї педагогічної роботи щодо налагодження стосунків з родинами дітей. Позначте якість своєї роботи літерами А, Б або В (А — часто, Б — час від часу, В — рідко або ніколи). Проаналізуйте отримані результати та відповідно до цього працюйте над покращенням якості, звертаючи увагу на ті аспекти, які ви визначили як проблемні.

— Відчуваю та демонструю добре ставлення до дитини її та її батькам

— Часто розмовляю з членами родин моїх вихованців

— У цих розмовах вживаю зрозумілі, доступні слова та пояснення

- Уважно вислуховую та виконую побажання батьків _____
- Знаходжу для цього зручний для обох сторін час _____
- Цікавлюся особливостями сімейного виховання, сімейними цінностями, традиціями _____
- Пропоную різні види допомоги сім'ям _____
- Забезпечую варіативність освітніх послуг з урахуванням запитів сім'ї _____
- Залучаю батьків до розробки індивідуалізованих програм виховання і навчання _____
- Пропоную батькам вибрати вид допомоги освітньому закладу, найбільш зручний для родини _____
- Даю батькам важливі доручення, в тому числі стосовно роботи з дітьми _____
- Сприяю спілкуванню батьків між собою _____
- Персонально, в присутності дітей та інших родин дякую батькам за надану допомогу _____
- Разом з дітьми готуємо невеличкі сюрпризи, подарунки для батьків не тільки на державні, а і на сімейні свята _____
- Підбираю іграшки та обладнання для груп з урахуванням сімейної культури _____
- Намагаюся дотримуватися сімейних ритуалів підготовки до сну, їжі _____
- Називаю дитину тими лагідними іменами, якими її називають вдома _____
- Поважаю педагогічні погляди батьків та сімейні цінності _____
- Шукаю спільне в поглядах на виховання з членами родин _____
- Намагаюся не нав'язувати свої цінності дитині, якщо вони йдуть всупереч цінностям родини _____
- У спілкуванні з дітьми, які не володіють українською, вживаю ключові слова російською мовою _____
- Запрошую батьків відвідувати групи в будь-який зручний для них час _____

Аналізуючи свої відповіді на запитання анкети, вихователь може скористатись наведеними далі рекомендаціями. В узагальненій формі вони містять усі необхідні орієнтири для того, щоб розібратись, що «добре», а що — «погано».

Оскільки найважливішими соціальними інститутами, на які покладена відповідальність за виховання дошкільників, є сім'я і дитячий садок, є сенс надавати представникам родин можливість приходити в дитячий садок тоді, коли вони хочуть, і залучати їх до участі у спільних педрадах, святах, гуртковій роботі тощо. Час настійно вимагає переведення батьків з пасивної позиції спостерігачів за роботою інших на позицію активних співучасників виховного процесу.

Сповідування педагогами ідеї відкритих дверей — крок назустріч батькам. У такому садочку мами і тата навчаються міркувати, роблять несподівані відкриття, позбавляються суб'єктивізму, залучаються до неспішних спостережень за власним малюком. Саме тут з допомогою вихователя батьки усвідомлюють, що вони своєю власною поведінкою, активними зусиллями мають виховати освічену, культурну дитину.

Гуманізувати роботу з сім'єю — це по суті навчитись ставитись до інших і до самих себе як до цінності — з повагою, розумінням, довірою. Вихователю необхідно керуватись тим, що не інші (діти, батьки) повинні пристосовуватись до нього, а в першу чергу він сам до них — до їхніх властивостей, стану, настрою. Прийняття цієї установки як керівництва до дії сприятиме налагодженню не лише ділового, а й особистісного спілкування педагога з представниками сімей. Гуманізація взаємин вихователів з батьками передбачає готовність обох сторін орієнтуватись на іншого як на особистість, поважати її індивідуальність, рахуватись з її особливостями. Доцільно вдосконалювати своє вміння будувати діалог, підтримувати його, дорожити ним. Цьому сприятиме розуміння педагогом того, що батьки — активні суб'єкти спілкування, які мають право бути

несхожими на нього, мати іншу точку зору, ніж він. Ми повинні плекати своє і батьківське вміння бути самим собою серед інших.

У контексті такого підходу вважаємо за можливе запропонувати працівникам дошкільної установи у спілкуванні з представниками сімей поряд з розповідною, окличною і заперечною формами речень використовувати запитальну. Психологічно вона більш виграшна, оскільки лишає за батьками право на розмірковування, узагальнення, а за вихователем — право на сумнів: самовпевненість гальмує професійне і особистісне удосконалення.

Налагодженню ділового й особистісного спілкування з батьками сприятиме усвідомлення ними своїх прав і обов'язків. Слід визнати, що подекуди така робота навіть не передбачена. Звідки батькам дізнатись про те, що повинно передбачатись системою договору з ними і базуватись на юридичних засадах? Якщо про коло своїх обов'язків батьки ще можуть здогадатись, аналізуючи словесні вимоги представників адміністрації і вихователів (хоча і ці відомості несистематизовані, уривчасті, не позбавлені суб'єктивного забарвлення), то з приводу своїх прав батькам майже нічого сказати.

Доцільно чітко визначити права, якими можуть скористатися батьки під час перебування малюка в

дитячому садку, і коло їхніх обов'язків по відношенню до своєї дитини і дошкільної установи. Якщо такий документ існує, пропонуємо:

= переглянути його положення, орієнтуючись на вимоги часу. В разі необхідності внести в нього корективи;

=> подбати про забезпечення діалектичної єдності прав і обов'язків батьків;

=> забезпечити доступність документа для батьків;

=> використати наочність в ознайомленні батьків зі своїми правами і обов'язками;

=> відобразити провідні положення у батьківських куточках (відмовитись від форми сухої настанови), супроводжувати їх чіткими коментарями. Можна використати гумор, жартівливі ілюстрації, проблемні запитання тощо;

=> зробити положення документа предметом обговорення, знайти можливість з'ясувати у батьків, наскільки документ задовольняє їх, охоплює всі аспекти взаємодії.

Це надасть взаєминам батьків з працівниками дошкільної установи певності, сприятиме підвищенню відповідальності обох партнерів, зробить природними взаємоконтроль і взаємозвіт.

У спілкуванні з батьками вихователь повинен виступати у двох гармонічно поєднаних між собою ролях — учителя і учня одночасно.

Досвідчений педагог не лише навчає і виховує батьків, а й сам у них вчиться, не лише пропонує їм свої готові оцінки дитини, а й заохочує рідних малюка до вироблення власних оцінних суджень, не тільки створює для батьків певну програму його розвитку і виховання, а й з'ясовує ставлення близьких дорослих до неї. По суті, йдеться про необхідність удосконалення вміння педагога не тільки говорити самому, а й вислуховувати іншого.

Вихователь для батьків — не керівник, не наставник, не контролер, а передусім — близька, мудра, терпляча, освічена людина, до якої можна прийти на СПОВІДЬ. А сповідуватись, як відомо, можна лише тому, до кого відчуваєш довіру, кого поважаєш, у порядності кого не сумніваєшся. Готовність більшості батьків сповідуватись вихователю, довірити йому сімейну таємницю, запитати про найінтимніше — один з важливих показників благополуччя у взаємовідносинах рідних і близьких дитині дорослих.

Важливим аспектом гуманізації системи роботи з сім'єю є формування у батьків самоповаги: адже лише той дорослий, який поважає себе, здатний плекати почуття самоповаги у сина чи доньки. На жаль, не завжди вихователі приділяють цьому питанню належну увагу: вдаються до слів неповаги на адресу матері чи батька, коментують за спиною батьків їхні вчинки, виговорюють їм у присутності дітей, низько оцінюють їх батьківські здібності тощо. Це, по-перше, може призвести до зниження самооцінки у батьків, а по-друге, віддаляє батьків від вихователів, формує у них упередженість, невпевненість, тривогу.

Отже, доцільно частіше говорити батькам про те, що піднімає їх у власних очах, додає почуття впевненості й оптимізму. Це не означає, що не слід об'єктивно оцінювати батьків — їхні слова, вчинки, наслідки певних дій. Йдеться про необхідність надавати перевагу позитивним оцінкам. Мудрість такої позиції педагога не відразу позначиться на його роботі, проте він обов'язково матиме змогу впевнитись у її доцільності.

З цим аспектом гуманізації тісно пов'язаний і інший — розвиток у дошкільників почуття своєї значущості, самоцінності. Вирішення цього завдання потребує об'єднання зусиль педагогів і

батьків: адже саме від них діти одержують першу інформацію про себе, про те, які вони сини і доньки, трудівники, друзі тощо. Дорослі відповідальні перед майбутнім малюків за ті оцінки, які роблять на їхню адресу сьогодні. Вони або живлять дарований дітям природою оптимістичний погляд на себе як на істот розумних, умілих, чуйних, або, навпаки, руйнують його. Тим самим батьки і педагоги або допомагають дошкільникам прийняти власне «я», полюбити себе, радіти власним чеснотам, або стають на заваді цього, провокують виникнення конфліктів (зовнішніх і внутрішніх), комплексів, невротичних проявів.

Радимо вихователям пильніше придивитись до процесу оцінювання вчинків, властивостей, продуктів праці дошкільнят, звернути увагу на те, на чому саме вони роблять наголос під час розмов з батьками своїх вихованців — на аналізі чеснот дитини чи на критиці його вад. Корисно періодично запитувати у себе: «Чого чекає від мене мама Катрусі? Чому обминув стороною тато Іванка?» Об'єктивні відповіді допоможуть визначити тактичні помилки, внести в разі необхідності зміни у манеру поведінки, у зміст спілкування.

Пропонуємо вихователю поставити себе на місце батьків, яким майже щовечора кажуть: «Вітя знову бився», «Тетянка, як завжди, не впоралась із завданням», «Ваш Миколка жадібний, з ним не хочуть гратись діти» тощо. Які почуття можуть викликати подібні узагальнення у батьків дошкільників? Важко уявити, що після цього - мати чи батько посміхнуться малюкові і скажуть ніжні слова.

Отже, оцінка вихователя, висловлена батькам на адресу сина чи доньки, не тільки сприяє (або не сприяє) розвитку самоповаги у малюка, а й впливає на прояви батьківської любові. Легше любити розумного, кмітливого, вмілого, доброго сина, ніж нерозумного, невмілого і злого. Внаслідок дефіциту батьківської любові дитина може замкнутися у собі, втратити почуття захищеності, рівноваги, довіри до дорослих.

Не слід прагнути штучно перетворювати батьків на вимогливих і прискіпливих вихователів, культивувати в них риси суддів власних дітей. Батьки, передусім мати, покликані не стільки вимагати від малюка досконалості, відповідності високим зразкам (це призначення вихователів, учителів), скільки любити мого, приймати таким, яким він є, вболівати за нього, делікатно виправляти його вади. Завдання вихователя — плекати батьківську любов, з допомогою оцінних суджень зводити її в розряд найвищих чеснот. Цим самим педагог робить безцінну послугу дитині — дарує їй батьків, до яких вона зможе прийти із своєю слабкістю, неспроможністю, невпевненістю, перед ким зможе не кривити душею.

Гуманізація роботи з сім'єю передбачає внесення змін у її зміст. Доцільно поставити акценти на таких її аспектах:

- ♦ забезпечення умов розвитку життєздатності дошкільника (фізичного і психічного здоров'я, самостійності, оптимізму, впевненості у своїх можливостях, самоповаги, вміння долати труднощі);
- ♦ виховання моральності (розвитку у дитини потреби і здатності бути корисною людям, уміння без спонукань ззовні братись і доводити до кінця справу, звичку виконувати будь-яке завдання якісно, не розраховуючи на схвалення і заохочення);
- ♦ статеве виховання (значення психологічних особливостей дівчаток і хлопчиків; виховання у дітей статевої самосвідомості; повага до проявів першої закоханості дитини тощо);
- ♦ врахування індивідуальних особливостей дошкільників у сім'ї і в дитячому садку (типологія дітей, відмінності у підходах до «шустриків» і «мямликів»; особливості спілкування інтровертів і екстравертів тощо).

Гармонізація взаємин педагогів і батьків

Гармонізувати взаємини — означає побудувати їх за правилами гармонії, яка передбачає узгодженість поглядів і поведінки обох сторін, злагодженість, суголосність, розмірність стосунків. По суті, йдеться про необхідність оволодіння партнерами мистецтвом спілкування і наукою бути відповідними, поліфонічними, співзвучними один одному. На жаль, це вдається не завжди.

Гармонізація взаємин можлива лише за таких умов:

- ♦ готовність обох сторін акцентувати увагу на тому, що їх об'єднує, а не роз'єднує;
- ♦ оволодіння умінням адекватно реагувати на ситуацію, вчинок, слово іншої сторони;
- ♦ здатність педагога і батьків критично переоцінити власне вміння спілкуватись, виявити високу культуру ;
- ♦ озброєність вихователя знаннями особливостей вихованця (вікових, індивідуальних) і сім'ї (тип, склад, система цінностей, культурний і освітній рівень, матеріальний достаток, віросповідання, стан здоров'я членів конкретної родини).

Оскільки означені вище умови дуже важливі, мають свою специфіку, певною мірою визначають успіх справи, зупинимось детальніше на аналізі кожної з них. Аналіз реальної практики взаємин педагога і батьків дає підстави стверджувати, що обом сторонам буває важко дійти згоди, досягти однастайності думок, оцінок, дій, порозумітись одна з одною. І вихователям, і батькам доцільно вдосконалювати своє вміння підтримувати і розвивати діалог, спрямовувати зусилля на пошуки спільних точок відліку, кутів зору, по-цій, які їх зближують.

Сподіваємось, що у роботі з батьками вихователям стануть у нагоді узагальнення сучасної психології приводу спілкування як виду діяльності. Отже, взаємини педагога з батьками будуються на трьох принципах — суперництва, компромісу і кооперації. У будь-якому нормальному спілкуванні ні ти якоюсь мірою проявляються. Справа лише в тому, в якій саме дозі: ліки в малій дозі виліковують людину, у великій — перетворюються на отруту.

Чи завжди елемент суперництва у спілкуванні вихователя з батьками — явище негативне? Безумовно, ні. Його присутність у малій дозі може виявитись пусковим механізмом діалогу, стимулювати активність, прояви творчості, незалежності думок. Наприклад, спілкуючись з освіченим, культурним, авторитетним батьком, вихователь намагається виявитись рівним, гідним партнером — він орієнтується на високий зразок, контролює свою поведінку, мову, міміку, жести. Безумовно, ні за яких умов суперництво не повинно домінувати у спілкуванні, інакше гармонія буде порушена, з'являться ознаки відчуженості, індивідуалізму, агресивності. Певну роль у спілкуванні, в його гармонізації відіграє компроміс, тобто здатність сторін на основі взаємної домовленості дійти згоди, порозумітись. Це тим важливіше і одночасно складніше, чим більш відмінні, несхожі уподобання, манера поведінки, погляди на життя, система виховання батьків і педагогів. Але ж спілкуватись, домовлятись, обмінюватись думками їм доводиться майже кожного дня. Отже, доцільно вдосконалювати своє вміння відчувати партнера, з повагою і розумінням ставитись до його незгоди з вашою позицією, зупиняти потік негативних почуттів і слів, які лише зашкодять справі. Непоступливість, упертість, демонстративна незгода партнерів не приносять користі жодному з них, не вирішують існуючих проблем, не призводять до ефективного їх розв'язання.

Безумовно, йдеться про доцільну, розумну, необхідну долю компромісу, без якої буває складно дійти згоди, а не про зайву, бездумну, легку поступливість як відмову педагога чи батька від власної точки зору. Досвід, інтуїція, вміння відчутти психічний стан партнера, прогнозування можливих наслідків повинні допомогти вихователю і батькам зробити свій вибір, схилитись до тієї чи іншої тактики поведінки, визначити міру необхідної і доцільної поступливості, здатності до компромісу.

Особливу роль у спілкуванні вихователів з батьками повинна відігравати кооперація, тобто здатність обох сторін до поєднання зусиль, до знаходження спільних, близьких, зрозумілих обом і прийнятних позицій, думок, оцінок. Для цього необхідно виявити зацікавленість у колективному вирішенні проблеми, у знаходженні можливостей щось додати до думки чи дії партнера, у сприянні сумісництву.

Кооперація як своєрідна форма організації взаємин вихователів і батьків передбачає участь обох сторін у спільних заходах (проведенні свят, зборів, педрад тощо). Це потребує від них уміння розподілити між собою ділянки роботи і коло обов'язків з урахуванням бажань і можливостей партнерів. Гармонійності спілкування сприятимуть удосконалення вихователем процесу саморегуляції поведінки, вміння об'єктивно оцінювати факти, ситуації, вчинки батьків і відповідно поводитись.

Гармонійні взаємини з батьками вихователь може налагодити лише за умови, коли він знає вікові й індивідуальні особливості дошкільників, враховує їх у своїй педагогічній діяльності, орієнтує на них сімейне виховання.

Гармонізація взаємин передбачає інформованість батьків про особливості розвитку дитини. За даними досліджень, поінформованість батьків відносно вікових та індивідуальних особливостей власного сина чи доньки далека від ідеалу. Важко розраховувати на спільність зусиль, якщо вихователь краще орієнтуватиметься у чеснотах і вадах малюка, ніж рідні батьки. Тому ми пропонуємо у практиці роботи використовувати анкетування членів родин, яке актуалізує для них необхідність поглиблення знань про вікові й індивідуальні особливості дитини. Далі наводимо кілька варіантів анкет для батьків.

Анкета 1

{вивчення ціннісних орієнтирів батьків}

1. Якою б Ви хотіли бачити свою дитину через кілька років?
2. Що Вас радує в дитині?
3. Що найбільше в ній турбує?
4. За що Ви найчастіше схвалюєте дитину?
5. За що висловлюєте їй невдоволення?
6. Яким би Ви хотіли бачити друга (подругу) своєї дитини? Чому?
7. Яким, на Вашу думку, повинен бути вихователь малюка?
8. Чому Ви віддаєте перевагу? На що переважно витрачається Ваш час?

На сон.

На роботу.

Перебування у транспорті.

Приготування їжі.

Турботу про свою зовнішність.

Купівлю необхідних предметів і речей у магазинах.

Турботу про дитину.

Спілкування з друзями.

Читання газет, художньої літератури.

Відвідування театрів, виставок, кінотеатрів.

Прослуховування радіо- і перегляд телепередач.

Заняття спортом.

Анкета 2

{вивчення системи сімейною виховання}

1. Якій системі виховання Ви віддаєте перевагу?

Авторитарній (вимагає від дитини беззаперечної слухняності).

Демократичній (сприймає дитину як самостійного співучасника).

Ліберальній (дозволяє дитині займатись своїми справами поруч з вами).

2. Ви частіше схвалюєте свою дитину чи виявляєте невдоволення нею?

3. Як звичайно Ви реагуєте на прохання дитини допомогти їй?

Радите ще раз спробувати зробити самій. Дасте непрямі, часткові вказівки. Підказуєте, показуєте їй, як треба зробити: Ухиляєтесь від допомоги, посилаючись на свою зайнятість.

Сердитесь, просите не морочити голову.

4. Якщо син (донька) не послухались, Ви: виявляєте свою ображеність;

виявляєте невдоволення, кричите;

позбавляєте приємностей;

говорите, що не любите його (її);

ставите у куток;

б'єте;

не звертаєте уваги.

5. Як Ви реагуєте на те, що Ваша дитина вдарила іншу?

Схвалюєте її за бійцівські якості.

Прагнете розібратись у ситуації, встановити справедливість.

Примушуєте просити вибачення.

Звинувачуєте потерпілого малюка, виправдовуєте свого.

Лишаєтесь осторонь, дозволяєте подіям розгортатись стихійно.

Заспокоюєте потерпілого, робите йому щось приємне.

6. Якщо Ви завинили перед своєю дитиною, чи вибачаєтесь перед нею?

Так, завжди.

Час від часу.

Ні, ніколи.

Анкета 3

{визначення інформованості батьків про дитини}

1. Чим любить (не любить) займатися Ваша дитина вдома?

2. Ваша дитина чуйна?

Завжди до всіх без винятку.

Періодично і вибірково.

Ніколи, «глуха» до потреб і переживань інших.

3. Що Ви відносите до чеснот своєї дитини?

4. Що вважаєте її недоліками?

5. З ким дружить син (донька) в дитячому садку? Чим Ви це пояснюєте?

6. Якому з двох завдань дитина віддасть перевагу?

Легкому, знайомому, яке гарантує успіх. Складному, незнайомому, ризикованому.

7. Що для сина (доньки) важливіше? Одержати схвалення дорослого. Самоствердитись.

8. Ваша дитина виявляє старанність:

завжди і без нагадувань і спонукань дорослого; тільки за умови зовнішнього контролю і спонукань; ніколи, завжди працює похапки, будь-як.

9. Чи виявляє дитина почуття гордості? Як Ви до цього ставитесь?

10. Ваша дитина працелюбна? На підставі чого Ви робите свій висновок?

11. Як поводить себе Ваш малюк у суперечці з однолітками ?

Сперечається заради встановлення справедливості, істини.

Сперечається, щоб настояти на своєму.

Ухиляється від участі у суперечці, легко приймає точку зору більшості.

12. Як розпорядиться кращою іграшкою Ваша дитина?

Залишить собі.

Віддасть другові.

Буде наполягати на справедливому рішенні (кинути жеребок, встановити чергу тощо). Залишить дорослій людині на зберігання.

13. Як поводить себе Ваш син (донька), коли стикається з труднощами?

Мобілізується, продовжує самостійний пошук рішення.

Звертається за допомогою до дорослого.

Сердиться, плаче, виявляє невдоволення.

Залишає розпочате на півдорозі, переключается на інше.

14. Яка самооцінка у Вашої дитини? Адекватна (відповідна реальним досягненням).

Завищена.

Занижена.

15. Наскільки товариська Ваша дитина? Товариська (легко встановлює контакти, знайомиться, має широке коло товаришів).

Не дуже товариська (малоініціативна у спілкуванні, має чітко окреслене коло друзів).

Нетовариська (віддає перевагу індивідуальним іграм, заняттям малою групою, важко знайомиться, має 1 — 2 товаришів).

Залежно від конкретної задачі, яку вихователь прагне вирішити, він може використати ту або іншу анкету, запропоновану вище.

Оскільки гармонізація взаємин передбачає здійснення вихователем індивідуального і диференційованого підходу до різних сімей, зупинимось докладніше на такому аспекті проблеми, як визначення типу сім'ї і підбір відповідних засобів взаємодії з нею. Під типом, ми розуміємо набір характерних властивостей (позитивних чи негативних), сукупність ознак, які роблять сім'ї несхожими одна на одну і вимагають від педагога пошуку варіантів своєї поведінки, змісту і форм спілкування, засобів впливу на них.

Існує певна закономірність між типом сім'ї і програмою виховання, яку вона обирає для дитини: чим більше батьки зорієнтовані на духовні цінності, чим вищий рівень їхньої освіченості й культури, тим більш демократичними, мудрими і самокритичними людьми вони є. І, навпаки, чим більше уваги батько і матір приділяють матеріальним цінностям, тим вужче коло їхніх інтересів, тим вони авторитарніші й категоричніші, тим менш самокритичні, тим частіше вдаються до покарань малюків.

Визначення типу сім'ї — справа відповідальна і нелегка, яка значною мірою позначатиметься на ефективності роботи педагога з батьками. Важко не припуститися помилок, не підмінити одне поняття іншим, не спростити проблему, не вдатись до суб'єктивізму. У практиці роботи педагоги користуються поширеним поняттям «важка сім'я». За якими критеріями, показниками визначається «важкість», на підставі чого виробляється оцінне судження — на основі характеристики складу сім'ї (неповна сім'я), ставлення батьків до дитини, їхнього ставлення до вихователя? Питання непросте і потребує чіткої відповіді.

Взявши за основу здобутки сучасної психології і педагогіки, пропонуємо такі рекомендації у цьому напрямі виховної роботи:

1. Аналізуючи особливості кожної сім'ї, треба орієнтуватись на такі критерії:

- щасливе, гармонійне життя сім'ї, налагоджені контакти між її членами;
- забезпечення дитині почуття захищеності, комфорту;
- наявність умов для різнобічного розвитку дитини.

2. Конкретизувати своє уявлення про типи благополучних сімей і їхню кількість (з'ясувати, скільки їх у групі). Доцільно виходити з розуміння благополучної сім'ї як такої, яка є щасливою, оптимістичною, приділяє своїй дитині увагу, турбується про неї, активно сприяє її позитивному розвитку.

На жаль, повністю гармонійних, щасливих сімей сьогодні мало. Переважну їх більшість складають ті, які займають проміжне положення - між «легкими» і «важкими». До цієї категорії можна віднести сім'ї з егоїстичними спонуканнями, недовірливим ставленням до оточуючих, демонстративні, грубі, байдужі, нігілістичні, з низьким рівнем загального розвитку, з вузьким спрямуванням — на фізичний або інтелектуальний розвиток, які надто опікають дітей, балують їх, нерівні у проявах своїх емоцій тощо. Зрозуміло, що кожний із зазначених типів сімей потребує вироблення своєї, несхожої на інші, стратегії і тактики. Виробити її може лише сам педагог, спираючись на власний досвід, знання специфіки сімейного виховання і особливості конкретної дитини.

3. Взяти до уваги, що поняття «важка сім'я» може по-різному тлумачитися — з одного боку, цими словами педагог характеризує об'єктивно існуючі, притаманні даній сім'ї складні обставини, умови життя, особливості; з другого, висловлює своє особисте неприйняття конкретної сім'ї. Тобто у першому випадку йдеться про об'єктивно «важку» (складну) сім'ю, в другому — про суб'єктивно «важку» (незрозумілу вихователеві). Усвідомлення цих відмінностей сприятиме вибору педагогом адекватних засобів впливу на певну сім'ю.

4. Проаналізувати причини, які зумовлюють «важкість» (складність) сім'ї, визначити, на які з них вихователь може, а на які — не може вплинути. До таких причин можна віднести:

- склад сім'ї (неповна сім'я, відсутність одного чи обох батьків);
- наявність у складі сім'ї члена з антигромадським спрямуванням (правопорушника, алкоголіка, наркомана тощо);
- поганий стан здоров'я, хвороба когось із членів сім'ї;
- стійкий психологічний дискомфорт (наявність конфліктів, непорозумінь, подвійне життя когось із членів сім'ї тощо);
- погані умови життя (наявність тимчасової оселі — гуртожитку, мала житлова площа, низька заробітна плата тощо);
- характерологічні особливості батьків (безвідповідальність, упертість, пихатість, дратівливість, агресивність, конфліктність тощо).

Кожна з означених причин може призвести до того, що сім'я буде не лише об'єктивно, а й суб'єктивно важкою для вихователя, вимагатиме від нього витримки, терпіння, милосердя, готовності допомогти, позитивно вплинути, вимагатиме високої відповідальності за вжиті заходи.

5. З'ясувати причини, які призводять до появи у вихователя суб'єктивного відчуття «важкості» тієї чи іншої сім'ї. Це вимагає від педагога самокритичності, спостережливості, вміння аналізувати факти. Найпоширенішими є такі причини:

- неспівпадання ціннісних орієнтацій педагога і батьків;
- різниця у культурному й освітньому рівнях;
- різниця у віці, життєвому досвіді партнерів спілкування;
- особистісний бар'єр (почуття антипатії);
- наявність конфліктів, непорозумінь у минулому;
- дефіцит знань про особливості сім'ї взагалі, дитини зокрема;
- помилковість попередніх оцінок.

Щоб зрозуміти походження конфліктів, складностей у взаєминах вихователя і батьків, доцільно знати, які саме риси особистості можуть виявитись несприятливими для гармонійного спілкування, спровокувати непорозуміння. Психологи відносять до них:

- сенситивність — підвищену емоційну чутливість, схильність «все близько приймати до серця», легко розстроюватись і хвилюватись;
- ефективність. — емоційну збудливість або нестійкість настрою;

- тривожність — схильність до неспокою, недостатню внутрішню узгодженість почуттів і бажань;
- суперечливість особистості в цілому, непослідовність дій і думок, нестабільність;
- домінантність — прагнення грати провідну роль у взаєминах з оточуючими;
- егоцентричність — фіксацію на власному погляді, оцінці, точці зору, відсутність гнучкості суджень;
- гіперсоціальність — підвищену принциповість, перебільшене почуття обов'язку, неготовність до компромісів;
- помисловість — недовірливість, підозрілість, схильність у всьому вбачати для себе небезпеку;
- завзятість, яка межує з упертістю, дріб'язковою пунктуальністю, педантизмом.

Позбутися цих рис — означає зробити крок назустріч партнеру в спілкуванні, пом'якшити взаємини.

Отже, якщо вихователь навчиться акцентувати свою увагу на тому, що об'єднує, а не роз'єднує його з батьками дошкільнят, вправлятиметься в умінні адекватно реагувати на їхні слова і вчинки, потурбується про вдосконалення рівня своєї культури, збагатить і поглибить знання вікових й індивідуальних особливостей дошкільників, підвищить свою поінформованість про типи сімей, їхні відмінності, критично оцінюватиме свої здобутки і прорахунки, він обов'язково оволодіє мистецтвом і наукою спілкування з батьками, досягне гармонії у взаєминах з ними.

Підвищення ефективності форм і засобів роботи з батьками

Шукаючи шляхи та засоби оптимізації роботи дошкільного навчального закладу з сім'єю, доцільно виходити з того, що на сучасному етапі розвитку суспільства батьки отримують дедалі більшу можливість вибирати дитячий садок за власним бажанням. Отже, слід потурбуватись про те, щоб дошкільна установа задовольняла батьків, була для їхніх дітей приємним виховним інститутом, забезпечувала їм психологічний комфорт і розвиваюче середовище. Дошкільних працівників чекає складний екзаме́н — батьківський вибір. Щоб з гідністю його витримати, доцільно керуватись у своїй роботі тим, що сім'я — соціальний замовник дошкільного закладу. По суті, сучасний дитячий садок — одна з важливих сфер послуг. Завдання педагогів полягає в тому, щоб вивчати запити і пропозиції батьків, рахуватись з ними, у межах розумного і своїх можливостей задовольняти їх. Наприклад, більшість батьків із задоволенням відгукнеться на пропозицію садка навчати дітей іноземної мови, розвивати їхній естетичний смак, ознайомлювати з елементами світової культури, вдосконалювати навички ручної праці, розвивати дошкільників фізично.

Оскільки вивчення замовлень сім'ї — один з важливих напрямів оптимізації роботи з батьками, зупинимо увагу педагогів на методах, які можна застосувати з цією метою. Як було наголошено в програмі «Дитина», доцільно використати свого роду «скриньку довіри», в яку запропонувати батькам кидати листівки зі своїми запитаннями, оцінками судженнями з приводу тих чи інших заходів дитячого садка, а також із пропозиціями і побажаннями. Добре, якщо листування відбуватиметься в анонімній формі, оскільки його призначення — лише визначити проблему, висвітлити найважливіші її аспекти, допомогти усвідомити, чи виявились ефективними ті чи інші кроки педагогічного колективу. Тобто «скринька довіри» допоможе вносити корективи у роботу, оновлювати її зміст і форми, надасть дієвості партнерству.

Як відомо, для вивчення батьківських замовлень вихователі використовують і форму індивідуальної бесіди. Вона передбачає відкритий діалог двох або більше зацікавлених у благополуччі дошкільника людей. У той же час бесіда як своєрідне спілкування «в лоб» не завжди дає змогу актуалізувати те, що потрібно вихователеві, оскільки батьки можуть уникати складних моментів обходити больові точки. Найдоцільніше використовувати обидва методи вивчення замовлень сім'ї («скриньку довіри» й індивідуальні бесіди з батьками). До них можна додати ще метод анкетування, який широко використовується педагогами у практиці роботи з сім'єю.

З метою підвищення якості роботи з батьками у кожному садку бажано створити кімнату для батьків. Йдеться про наявність у дошкільному закладі зручного, затишного місця, де можна перепочити після роботи, з користю для себе провести час, чекаючи малюка ввечері. На жаль, нерідко батькам доводиться чекати сина (доньку) на вулиці або в роздягальні, стоячи, гаячи час. Кімнату для батьків слід обладнати столом, стільцями або кріслами. Тут має бути література (методична і художня для дорослих і дітей), пам'ятки, зразки, викрійки, поради тощо. Головне, щоб

у садочку було місце, де батьки відчули б себе бажаними, необхідними дошкільній установі, корисними для неї.

У кімнаті для батьків можна поставити «телефон довіри», який хоча б раз на місяць працював як анонімна служба допомоги сім'ї.

Пропонуємо змінити підхід до оцінки призначення і добору матеріалів батьківського куточка, який, як правило, розміщують на стенді у роздягальні. По-перше, радили б відмовитись від звичної назви «Куточок для батьків», оскільки вона передбачає активну участь у його оформленні лише педагогів, позбавляючи такої можливості представників сімей. Доцільніше такий куточок зробити спільним з батьками «полігоном», на якому обидві сторони можуть вправлятися в умінні бути корисними дітям. Тоді, мабуть, у куточках з'являться не лише «Поради батькам», а й «Поради батьків»; нові рубрики «Що можна зробити з паперу», «Це цікаво прочитати», «Що Вас хвилює?», «Допоможіть розв'язати складну ситуацію» тощо. Добре, якщо тон поданих матеріалів зміниться з настановчого, повчального на розмірковуючий, кількість окличних речень зменшиться, а питальних — збільшиться. У процесі такої взаємодії батьки і вихователі зможуть вдосконалювати своє уміння проявляти самокритичність, навчатися переглядати звичні оцінки, відмовлятися від суб'єктивізму й упередженості.

Хочемо звернути увагу працівників дошкільних навчальних закладів на те, що колективні форми роботи дошкільного закладу з сім'єю (загальні збори, конференції, університети тощо) внаслідок своєї специфіки не можуть цілком задовольнити запити батьків. Доцільно віддавати перевагу індивідуальній формі взаємодії, а також роботі з підгрупою. Це дає змогу зробити розмову з батьками предметною, дієвою, результативною.

Індивідуалізація роботи з сім'єю передбачає необхідність відповідної форми запрошення батьків на зустрічі, збори, консультації, бесіди. Загальне оголошення, адресоване всім загалом і нікому зокрема, вже не актуальне. Доцільно віддати перевагу формі індивідуального запрошення, краще письмовій, яка передбачає шанобливе звертання до членів родини, повідомлення про день, час зустрічі, тему майбутньої розмови, пропозицію взяти в ній участь. Манера викладу інформації може бути різною — діловою, художньою, поетичною, з елементами гумору. Тільки не лекційно-наказовою. Зовні запрошення має бути гарно оформлене, наприклад дитячим малюнком або аплікацією.

Важливим напрямом роботи дошкільного навчального закладу з батьками є ознайомлення з цікавим досвідом сімейного виховання. Талановиті батьки можуть викласти свою педагогічну позицію, обґрунтувати систему виховання, ознайомлення інших батьків з ефективними методами сімейного виховання. Взаємо-обмін інформацією буде корисним як для вихователів, так і для батьків. Він може здійснюватись у різних формах, зокрема у вигляді «круглих столів», вечорів запитань і відповідей, дискусійних клубів, ділових ігор тощо. Поєднанню зусиль батьків і вихователів сприятиме спільна робота над матеріалами папки - пересувки. На жаль, сьогодні її можливості вважають вичерпаними. Порівняно з іншими формами роботи з батьками ця має певні переваги: папку можна взяти додому, спокійно гортати, щось занотувати, над чимось поміркувати. Важливо, щоб матеріали були не тільки новими, а й містили корисні практичні поради, адресовані конкретній сім'ї, певній дитині. До комплектування папок-пересувок слід підключити і самих батьків.

У контексті цієї ідеї висловлюємо і наступну пропозицію. На наш погляд, доцільно активніше залучати батьків до освітньо-виховного процесу. Наприклад, запросити батьків-умільців взяти участь у роботі різних гуртків: з виготовлення м'якої іграшки, лялькового театру, з малювання, в'язання, вишивання, моделювання тощо). Така своєрідна добродійна діяльність батьків, дідусів, бабусь корисна всім — їм самим, дошкільникам, працівникам дошкільної установи. Вона зближує дітей і дорослих, збагачує їхні враження, формує почуття відповідальності.

Професійні вміння батьків доцільно використовувати і в процесі навчальної діяльності. Так, у старшій або підготовчій групі дитячого садка час від часу можна пропонувати батькам, або іншим членам родини (бабусям, дідусям), проводити заняття з різних розділів, програми: математики, конструювання, образотворчої діяльності, ознайомлення з навколишнім тощо. Як показує досвід, такі заняття проходять нетрадиційно, жваво, зацікавлено. Діти відкривають своїх батьків у новій іпостасі, а дорослі — чесноти і вади власної дитини, порівняно з однолітками.

Доповненням до поданих вище нових форм роботи з сім'єю буде і День добрих справ. Раз на місяць (періодичність визначає вихователь разом з батьками) у другій половині дня члени сімей (не більше трьох чоловік) запрошуються до дитячого садка для спільного лагодження ящиків для розсади, виготовлення дидактичного матеріалу або атрибутів для ігор, ялинкових прикрас,

пошиття одягу лялькам тощо. Вид і зміст роботи визначаються потребами групи і реальними вміннями батьків. Переваг такої форми взаємодії з сім'єю порівняно зі словесним спілкуванням декілька:

- спільна праця дітей, батьків і вихователя;
- залучення дошкільнят до процесу виготовлення необхідних групі речей, виконання корисної справи, виховання бережливого ставлення до продуктів людської праці;
- розширення уявлень малюків про види праці;
- природність умов виконання спільної роботи, її наближення до сімейної;
- можливість дітей відчувати гордість за рідних і близьких, які допомагали дитячому садку.

Однією з ефективних форм роботи з батьками є «Школа молоді сім'ї». Вона вимагає від педагогів високого рівня розвитку організаційних і конструктивних умінь: необхідно, щоб заняття знаходили у молодих батьків, які мають первістків, відгук, практично допомагали їм, орієнтували у доборі адекватних засобів виховання малюків. Особливу увагу доцільно приділити формі проведення занять цієї школи: вони мають бути різноманітними, не перетворюватись на монотонні лекції, повчальні нотації. Корисно проводити їх у вигляді дискусій, «круглих столів», вечорів запитань і відповідей, які залишають за молодими батьками право бути не лише слухачами, а й опонентами, здатними виробляти, формулювати і відстоювати власну точку зору.

Хочемо звернути увагу педагогів і на проведення Дня відкритих дверей (хоча, на нашу думку, практично кожний день дитячий садок має бути відкритим для батьків).

Пропонуємо звернути увагу на такі аспекти проведення заходу: день тижня і час слід узгодити з батьками; доцільно хоча б у цей день дозволити представникам родин відчувати себе повноправними учасниками життя дошкільної установи — бути присутніми на заняттях, брати участь в іграх і розвагах, піти на кухню, в кабінет лікаря, вихователя – методиста тощо.

Важливо, щоб День відкритих дверей був звичайним днем життя колективу дошкільної установи, а не перетворився на штучно-показовий захід. Слід залучити батьків до турбот групи, ознайомити з труднощами і в роботі дошкільного навчального закладу, і довести необхідність об'єднання зусиль заради благополуччя дітей. Після відвідування дитячого садка батьки повинні відчувати не лише задоволення, а й певну незручність за свою минулу пасивність і бездіяльність.

Традиційною, важливою, найпоширенішою формою роботи з батьками є і, мабуть, ще довго залишатимуться батьківські збори, передусім групові. З жалем доводиться констатувати, що намітилась тенденція до їх формалізації, до підміни тематичних батьківських зборів загальноінформаційними. Підготовка до проведення зборів передбачає перш за все вивчення питання, яке виноситься на обговорення. Доцільно з'ясувати, чи вважають його актуальним батьки, чи можуть під заданим кутом зору оцінити своїх малюків і себе самих. Отже, підготовка батьківських зборів є не стільки вивченням психолога - педагогічної літератури з певного питання, скільки збиранням матеріалу (за допомогою спостережень, анкетування, бесід з батьками і дітьми) про реальний стан речей у групі.

Батьківські збори не повинні тривати довше 40— 50 хвилин — батьки приходять на них після трудового дня. Завдання вихователя — за відведений час висвітлити головне, ознайомити зі станом справ у групі в цілому. Схвалення і зауваження, адресовані конкретним батькам і вихованцям, слід залишити для індивідуальної бесіди, яка може відбутись після загальногрупових зборів.

Досвідчені педагоги закінчують батьківські збори індивідуальними консультаціями, тобто наданням конкретної допомоги сім'ї, консультації можуть надаватись і у консультпункті різними фахівцями — медсестрою, музичним керівником, інструктором з фізичного виховання тощо. Головне — надати батькам дійову допомогу, бути для них корисними, підтримувати діалог. Більшій продуктивності консультаціям надають практичні заняття з батьками. На своєрідних семінарах і практикумах вони одержують можливість не лише вислухати поради, а й навчитись використовувати методи і прийоми керування поведінкою і діяльністю дошкільників.

Шлях батьків до дитячого садка виявиться тим коротшим, чим бажанішими гостями вони відчуватимуть себе тут. Можна змінити стандартний і надто регламентований напис на дверях кабінету керівника: «Прийом батьків від... до...» на доброзичливий: «Шановні батьки! Вам завжди тут раді!»

Наприкінці хотілося б підкреслити, що розуміємо відносність запропонованих рекомендацій: немає і не може бути остаточної, раз назавжди заданої, завершеної програми, яка б задовольнила всіх і кожного без винятку. Будь-який процес перебудови передбачає постійний пошук, удосконалення того, що вже знайдено, апробацію нового. Отже, наші погляди щодо удосконалення

роботи з сім'єю — лише відправна точка відліку у спільних з практичними працівниками пошуках. Кожний педагог на своєму місці повинен бути експериментатором, дослідником, випробувачем нового.

Зростає особистість

І Стратегічно важливою і практично значущою є проблема особистісного становлення дошкільників. Складовими цього процесу є розвиток самостійності, самосвідомості, активності, самоповаги, критичності, незалежності та інших особистісних якостей дитини. Зупинимось більш детально на ключових аспектах особистісного становлення дошкільнят.

Самостійність — особистісна якість, що є базовою для формування самосвідомості, почуття власної гідності, впевненості в своїх силах. Наявність або відсутність самостійності суттєво впливає на становище в групі, хід адаптації дитини, рівень емоційного комфорту, якість засвоєння навчального матеріалу, стан здоров'я.

Поняття «самостійність» інколи розглядають у вузькому значенні цього слова, як уміння дитини обслуговувати себе в побуті — вмиватися, одягатися, їсти.

Більш актуальним і доцільним є підхід до розуміння самостійності як комплексної, інтегрованої характеристики особистості, складовими якої є: 1) ініціативність — уміння дитини генерувати нові ідеї, вносити сміливі пропозиції, пропонувати нестандартні дії, оригінальний зміст, несподівані рішення; 2) незалежність — здатність дитини обходитись без допомоги дорослого тоді, коли це можливо, просити її лише тоді, коли в цьому є реальна потреба, приймати самостійні рішення, робити власний вибір; 3) критичність — уміння адекватно оцінювати себе щодо оточуючих.

Про наявність самостійності у дітей ми можемо говорити в тому випадку, коли відзначається сформованість усіх трьох складових у різних життєвих ситуаціях і в різних видах діяльності дитини — грі, праці, навчанні, спілкуванні. Самостійною ми вважаємо таку дитину, яка вміє робити свій власний вибір (діяльності, ролі, матеріалів, засобів), приймати самостійне і зважене рішення, обходитись без опіки дорослого, долати певні труднощі, розв'язувати проблемні ситуації (відповідно до своїх можливостей), поважає себе та оточуючих.

Нерівномірність розвитку або прояву самостійності в різних видах діяльності (вміє вчитись — не вміє спілкуватись, вміє одягатись — не вміє гратись та ін.) може негативно позначитись на взаєминах дошкільнят з оточуючими, на їх інтелектуальному та фізичному розвитку.

Вихователям" для вивчення рівня та особливостей сформованості самостійності доцільно перш за все використовувати спостереження.

При цьому слід звернути увагу на:

- 1) якість діяльності;
- 2) поведінку дитини в ситуації зіткнення з ускладненнями, труднощами;
- 3) поведінку дитини в ситуації, вибору, необхідності прийняття рішення;
- 4) кількість звернень по допомогу дорослого або інших дітей;
- 5) характер цих звернень, спосіб виявлення;
- 6) кількість ініціативних дій (пропозицій, ідей, рішень тощо);
- 7) спосіб вираження ініціативних дій;
- 8) активність у ході виконання діяльності, наявність навичок;
- 9) впевненість в успіху розпочатої справи;
- 10) спроби оцінювання себе та інших у процесі діяльності;
- 11) досягнення (або недовсягнення) дитиною позитивного кінцевого результату.

Отже, дані про поведінку дітей при зіткненні з труднощами, кількість і характер звертань по допомогу дадуть інформацію про незалежність дошкільнят. Відомості про критичність ви одержите, фіксуючи ступінь упевненості в успіху, спроби оцінювання, та порівняєте їх з реальним результатом дитячої діяльності. А кількість та спосіб вираження ініціативних дій, прояви активності свідчитимуть про такий компонент самостійності, як ініціативність.

Зміст роботи з розвитку самостійності залежить від індивідуальних особливостей дитини.

Розпочати слід з розробки системи позитивних впливів на сімейне виховання.

Насамперед вихователю треба звернутися до батьків з такими порадами:

1. Поважайте прояви самостійності дитини, підтримуйте та заохочуйте їх.
2. Шукайте можливість для надання дитині права приймати самостійне рішення в грі, побуті, спілкуванні, навчанні.
3. Надавайте право вибору (діяльності, матеріалів, іграшок) хоча б з двох, а краще — з кількох варіантів.

4. Обмежуйте себе в обслуговуванні дитини, не робіть усе за неї: малюк ніколи не стане самостійним, якщо буде розраховувати на вашу допомогу.

5. Ваша позитивна оцінка — важливий чинник формування впевненості дитини в собі, віри в свої сили, бажання діяти самостійно.

У цілому в дошкільному навчальному закладі для становлення самостійності дитини слід створювати такі умови:

— надавати можливість діяти самостійно (у грі, спілкуванні, побуті, навчанні), робити свій власний вибір, розв'язувати нескладні проблемні ситуації;

— озброювати дітей раціональними засобами пошукової та практичної діяльності, вправляти в умінні використовувати здобуті вміння та навички;

— забезпечувати можливість для раніше несамотійних дітей продемонструвати свої нові вміння та навички перед іншими дітьми;

— сприяти визнанню раніше несамотійної дитини в групі однолітків, підвищенню її статусу, росту впевненості в собі, віри в свої сили. Для цього необхідно зробити самостійні дії дитини значущими для всієї групи;

— позитивно оцінювати дії та поведінку дитини тоді, коли вона долає певні труднощі, розв'язує проблемні для себе або інших ситуації;

— надавати дітям можливість оцінювати свої дії, вчинки, результати діяльності тощо;

— вводити ті мотиви діяльності, що сприяють підвищенню самостійності: мотиви соціального заохочення та соціальної значущості дій і вчинків;

— регламентувати допомогу дорослих, забезпечувати оптимальне сприяння дитині, поширювати використання непрямих методів керівництва (навідні питання, поодинокі вказівки, попередні позитивні оцінки тощо).

Широко впроваджуйте методи, що сприяють розвитку самостійності як властивості особистості.

Метод проб і помилок — це самостійне вирішення конкретного завдання за допомогою перебору багатьох варіантів рішень з метою визначення найсприятливішого. Він ефективний при наявності невеликої кількості варіантів, в інших ситуаціях потребує багато часу.

Вправою, що навчає цьому методу, може бути гра «Що буде, якщо ...?»

Гра «Що буде, якщо ...?»

Мета: вчити дітей самостійно знаходити різноманітні варіанти вирішення проблеми; розвивати творче мислення, увагу, виховувати гуманне ставлення до довкілля.

Варіант I

Хід. Вихователь: «Що буде, якщо сніг не розтане?

... сонце не сховається?

... пташки не полетять на південь?»

Варіант II

Вихователь: «Що треба зробити для того, щоб

... врятувати зайчика від вовка?

... коlobка від лисиці?

... захистити зайчикову хатинку?

... білочці підготуватися до зими?

... допомогти птахам узимку?»

Суть методу аналізу полягає в тому, що будь-яке завдання розкладається на складові або на ряд характеристик. Після цього даються пропозиції щодо кожної складової, встановлюються взаємозв'язки між різними предметами, явищами.

Гра «Зробимо по-своєму»

Мета: навчити дітей самостійно розподіляти завдання на складові, поетапно виконувати його; розвивати просторове мислення, виховувати уважність, самостійність.

Хід. Діти повинні поетапно переробити предмет, докорінно змінивши його, перетворити на інший. На кожному етапі діяльності змінюється лише одна ознака. Наприклад: двері переробити на стіл; квітку — на сонечко; склянку — на коробку. Завдання можна виконувати словесно, графічно або за допомогою конструкторів.

Гра «Як використовувати?»

Хід. Перед дитиною ставиться предмет, їй пропонується дати кілька варіантів відповідей щодо способів його використання. Склянка для пиття, для складання предметів, для вимірювання об'єму рідких та сипучих речовин тощо.

В основі *методу аналогій* лежить навчання дитини самостійному пошуку різноманітних аналогій, виділенню однакових або подібних якостей.

Гра «Мої добрі справи»

Хід. Вихователь: «Я сьогодні зробив добру справу — погодував птахів на вулиці». Дитина повинна побудувати аналогічне речення. Наприклад: «Я сьогодні зробив добру справу — приніс бабусі капці»

Гра «Продовж речення»

Мета: навчити дітей самостійно закінчувати думку, спираючись на аналогічні відповіді ведучого; розвивати уяву, пам'ять; виховувати гуманні почуття, повагу до оточуючих, любов до природи.

Хід. Ведучий називає початок речення і пропонує дитині самостійно його закінчити. «Я думаю, що добре, коли...» «Птахи відлітають у теплі краї, тому що...» «Коли бабуся спить, не можна кричати, тому що...» «Ластівки низько літають над землею, тому що...»

Метод протиріччя базується на розвитку вміння самостійно виявляти протиріччя, на виділенні протилежних якостей, їх зіставленні і поєднанні.

Гра «Гарно - погано»

Мета: розвивати вміння самостійно знаходити протилежні якості предметів та явищ, розвивати увагу, мислення, здатність оцінювати свої дії; виховувати почуття справедливості, вміння розв'язувати проблеми і ситуації.

Хід. Організують дві команди «Гарно» і «Погано». Ведучий називає предмет або явище. Команди по черзі називають позитивні та негативні його якості. Наприклад, ведучий говорить: «Йде сніг». Команда «Гарно»: «Можна кататися на санчатах». Команда «Погано»: «Але слизько». Команда «Гарно»: «Усім людям весело». Команда «Погано»: «Не можна сісти на лаву» і т.д.

Важливо пам'ятати, що робота з виховання самостійності — це не «кампанія», яку можна розпочати і припинити. Це — систематичний, копітний і довготривалий процес, який потребує постійної уваги. Тільки за такої умови очікування стосовно самостійності малюків реалізуються в конкретних особистісних проявах.

Одним із ключових аспектів особистісного становлення дошкільників є формування в них почуття самоповаги.

Самоповага — це позитивне емоційно-забарвлене ставлення дитини до самої себе, що складається внаслідок переживання шанобливого ставлення до неї дорослих (батьків, вихователів, родичів) та однолітків. Самоповага — це внутрішнє утворення самосвідомості, що проявляє себе у поведінці, діяльності, взаєминах. Виховувати у дітей самоповагу означає створити для них таке середовище, де б кожна дитина відчувала свою цінність у зв'язку з володінням суспільно визнаними якостями. На думку психологів, для дошкільників такими якостями можуть стати: здатність бути незалежними від допомоги інших (ровесників чи дорослих), прагнення реалізуватися через власноручно виготовлений предмет, прояви критичності у самооцінці, готовність до непопулярної поведінки заради збереження хорошої думки про себе дорослих. Міра доброго, шанобливого ставлення педагога до дитини у зв'язку з названими якостями багато в чому визначає особливості самоповаги останньої.

Сигналами неблагополучного внутрішнього світу дитини (відчуття мало цінності, невпевненості в собі, незадоволеності собою) для вихователя можуть бути:

— надзвичайно висока залежність дитини від оточуючих (інших дітей чи дорослих), коли часто чути від неї «я не можу», «я не вмію», «у мене не вийде». Такі діти претендують на допомогу, ще не спробувавши щось зробити самостійно. І якщо для деяких з них досить підбадьорюючого погляду чи просто постояти поряд, коли вони виконують якесь завдання, то інші почувають себе абсолютно безпорадними без прямої допомоги педагога, їм важко визначитися в ситуації вибору виду і змісту діяльності, тому вони просто повторюють вибір інших. Невпевненість у собі призводить до того, що ці діти намагаються уникати ситуацій підвищеної уваги до себе, змагальних моментів. Вони вирізняються підвищеною тривожністю, образливістю, невпевненістю;

— небалість при виконанні доручень, нездатність доводити розпочату справу до кінця. Значно рідше, ніж інші, ці діти намагаються привернути увагу до себе через власноручно виготовлений предмет, а потребу у визнанні задовольняють часто неприйнятними способами: кривляються, блазнюють, ігнорують зауваження дорослих, обдурюють тощо;

— неадекватність самооцінки старшого дошкільника. Прагнення дитини не бачити недоліки своєї роботи, будь-що вважати її найкращою або, навпаки, постійно бути незадоволеною результатами

— це ознаки проблемної самооцінки. Тому педагогові необхідно так організувати *взаємодію* з

дитиною, щоб на тлі критичної самооцінки в дитини не знижувалося відчуття власної цінності, отже, не страждала самоповага.

У роботі з дітьми дошкільного віку слід враховувати наявний рівень самоповаги кожної дитини з тим, щоб створити оптимальні умови для її розвитку. І все ж можна говорити про певні загальні тенденції стосовно будь-якої дитини, на які доцільно орієнтуватися педагогові, виховуючи в дошкільника самоповагу. Наведемо деякі з них.

1. Шанобливе ставлення вихователя до дітей. Вихователь для дитини є значущою людиною. Все, що йде від цієї людини, поступово набуває для дитини значення «цінності», отже, добре, шанобливе ставлення не тільки переконує дитину в її «високій ціні», а й формує спосіб поведінки: шанобливо ставитися до інших людей та приймати від інших лише у достатній мірі шанобливе ставлення. Що означає «шанобливо ставитися до дітей»? Необхідно враховувати дитячі інтереси, потреби, можливості. Для цього частіше надавати змогу вибрати вид діяльності, ступінь складності завдання, спосіб виконання; радітися з нею щодо змісту діяльності, разом складати плани.

Слід враховувати права дітей. Мова йде про права, що реалізуються у повсякденному житті: право на недоторканість («ніхто не має права бити і ображати інших»), право на приватну власність («ніхто не має права брати без дозволу чужі речі, можна лише попросити»), право на власну думку («кожний має право висловлювати свою думку, погляди, і ніхто не має права їх ігнорувати») тощо. Відчуття задоволення від володіння правами викликає в дитини переживання своєї цінності й значущості. Доцільно залучати дітей до обговорення прав, оскільки свідоме їх вироблення певною мірою гарантує їх дотримання. Паралельно з розмовою про права дітей слід порушити і питання самостійного вироблення дошкільниками правил поведінки. До самостійно вироблених правил інше ставлення, аніж до тих, що нав'язані ззовні. Така позиція щодо дітей не лише перетворює їх на активних суб'єктів життєдіяльності, а й переконує у власній значущості.

Не менш важливим є прагнення оволодіти культурою спілкування. Елементами такої, що найбільшою мірою впливають на виховання самоповаги, можна вважати силу та інтонацію голосу, лексику, жести, міміку. Не слід кричати, вживати брутальні слова, надмірно жестикулювати, домінувати як у просторі, так і психологічно над дитиною.

Необхідно забезпечити індивідуальне спілкування педагога з кожною дитиною протягом дня. Сам по собі факт індивідуального спілкування додає дитині відчуття її значущості. З метою упорядкування періодичності та характеру спілкування доцільно завести спеціальний щоденник. Це допоможе вихователю не тільки краще пізнати кожну дитину і проаналізувати особливості її внутрішнього світу, а й виробити певну стратегію у вихованні. Змістом спілкування може бути настрій дитини, характер її ставлення до людей, подій, до себе, різноманітні ініціювання. Особливу увагу слід звернути на дітей із зниженим рівнем самоповаги, оскільки вони в першу чергу потребують таких індивідуальних контактів. За оптимальну норму контактів дорослого і дитини можна вважати 3—4 протягом дня. Дуже важливим є виражене ставлення педагога до оцінок. Неприпустимо, коли характер часткового оцінювання визначає і характер сприйняття дитини в цілому. Тому педагог повинен навчитися позитивно, із щирою зацікавленістю ставитися до будь-якої дитини, незважаючи на її успіхи на заняттях, здібності, поведінку. Надзвичайно шкідливим для самоповаги можна вважати і оцінювання, що полягає у порівнянні "дітей. Краще не поспішати оцінювати дитину. Відомо, що оцінка дорослого впливає на самооцінку, яка є регулятором дитячої поведінки. Часто досить доброзичливого погляду і посмішки, щоб дитина зрозуміла, що до неї добре ставляться, її «приймають». Це активізуватиме її життєдіяльність. Корисно ширше залучати дітей до самооцінювання; ініціювати дитину до роздумів щодо докладених зусиль при виконанні діяльності, результатів зробленого нею, можливих змін, доцільності чи недоцільності власної поведінки тощо. Не треба лякатися, що діти спочатку виробляють неадекватну самооцінку. Це процес тривалий. Поступово вони навчаються зіставляти свої результати з результатами інших дітей, із запропонованими взірцями, розуміють, що висловлена вголос критична самооцінка не знижує доброго ставлення до них педагога. Так складається оптимістична, достатньо критична самооцінка.

2. Навчання дітей прояву шанобливого, прихильного ставлення до однолітків і дорослих. Психологи підкреслюють, що у ставленні до себе ніби віддзеркалюється ставлення до інших. Отже, якщо ми навчимо дітей шанувати людей, це сприятиме кращому пізнанню себе і цінуванню в собі того, що цінується в інших. Для цього вихователіві необхідно збагатити традиційні форми роботи певними нюансами. Дітей, зокрема, треба навчити виявляти радість за успіх іншого. Це можуть бути такі способи, як аплодисменти, потискування рук, схвальні вигуки тощо. Особливу

увагу слід приділити навчанню виявляти співчуття тим дітям, які з якихось причин не досягли успіху («Наступного разу в тебе вийде», «Це з кожним може трапитися» тощо).

Ефективним прийомом демонстрації шанобливого ставлення є написання записок своїм одноліткам із словами подяки. Можна зробити спеціальну «скриньку подяки», куди діти будуть вкладати ці записки. Зрозуміло, вихователь має допомогти дітям у їх написанні і потурбуватися, щоб кожна дитина отримала таке послання. У кінці тижня чи місяця записки зачитують у присутності інших дітей.

. 3. Проведення спеціальної роботи з поглиблення рефлексії у дітей. Вихователь повинен вчити дитину розглядати себе ніби збоку, придивлятися до себе, обговорювати ті чи інші риси свого характеру — це сприяє кращому пізнанню себе і виробленню ціннісного ставлення. Така форма роботи повинна переконати дитину: незважаючи на те, що всі різні, доброго, шанобливого ставлення до себе вартий кожен. Намагаючись активізувати рефлексію, краще звертатися до тих сфер життя дитини, що є найбільш інформативними у плані самопізнання. Це можуть бути розмови про зовнішній вигляд, звички, уподобання, про членів сім'ї та місце, яке дитина займає у родині, про ігрові інтереси дитини, про друзів, про справи, в яких дитина особливо компетентна. Названі теми можуть бути реалізовані у різних формах, але обов'язковою умовою має бути сприятливе емоційне середовище, в якому дитина відчула б до себе добре ставлення та щирий інтерес педагога і однолітків. Наслідком проведених розмов може стати створення кожною дитиною «Книги про мене», куди ввійдуть малюнки з названих тем та короткі підписи.

4. Доцільно також включити у зміст освітньої роботи розмови з дітьми про любов, дружбу, повагу до людей, самоповагу. Не слід прагнути до чіткого й однозначного пояснення цих понять, значно важливіше навчити дітей «упізнавати» прояви цих почуттів у людей та навчитись самостійно виявляти їх. Це можуть бути 2—3 бесіди з однієї теми, що доповнюються читанням художньої літератури, іграми, тренінгами, малюванням, складанням розповідей тощо. На таких заняттях кожна дитина при загальній підтримці має сформулювати самостійну позицію, спробувати переконувати інших.

Розглянемо для прикладу зміст і методику проведення бесід з теми «Повага».

Бесіда «Що означає поважати людей?»

Бесіді передуює проблемна ситуація. Вихователь: «Діти, мені хочеться розповісти вам історію про Тетянку і Дмитрика та про їхніх друзів з дитячого садка. Ось подивіться — вони зображені на цій картинці. Зверніть увагу, які гарні у них іграшки, яке світле і просторе приміщення групи. Але діти чомусь сумні. Вся біда в тому, що жодна спільна справа у них не виходить. Почнуть вони гратися, та не можуть розділити іграшки, збираючись на вулицю, починають штовхатися і обов'язково посваряться. А то буває і так, що в когось з дітей не виходить малюнок, і всі починають над ним сміятися».

Запитання до дітей: 1. Як ви думаєте, у чому тут справа? 2. Чи можна стверджувати, що діти сваряться і б'ються тому, що не поважають один одного? 3. Що означає шанувати іншу людину? 4. Як можна показати, що ти шануєш іншу людину?

Гра «Посміхнись і скажи добре слово»

Діти сидять півколом. Доторкуючись по черзі долоньками один одного («передаючи свою повагу»), посміхаються і говорять «добрі» слова.

Гра «Вибери потрібну картинку»

Кожна дитина отримує набір із 5 картинок, де є сюжети, які можна розцінити як прояв шанобливого ставлення до інших. Дітям потрібно вибрати ці картинки і пояснити свій вибір. Заохочуються відповіді зі своєрідним трактуванням сюжету. Закінчується гра тим, що діти, орієнтуючись на картинки, продовжують речення: «Поважати людину — означає... (дарувати квіти, допомагати, співчувати тощо)».

Бесіда «Кого ти поважаєш і як люди про це дізнаються?»

Запитання до дітей: 1. Кого ви поважаєте? 2. За що варто поважати інших людей? 3. Як люди дізнаються про те, що ви їх поважаєте?

Гра «Ланцюжок компліментів»

Діти сидять колом. Передаючи м'яч із рук у руки, говорять компліменти один одному («Ти добрий, розумний, чесний, сміливий...»).

Бесіда «Як я поважаю себе»

Бесіду можна розпочати з тренінгу «Я люблю своє ім'я». Діти сидять колом. Доторкуючись рукою до плеча свого сусіда, називають варіанти свого імені, сусід, у свою чергу, повторює ці варіанти і називає свої (Марійка, Марієчка, Марічка, а я Михайлик, Михась, Мишко).

Запитання до дітей: 1. Чи шануєте ви себе? 2. Що ви при цьому відчуваєте? 3. За що ви себе поважаєте? 4. А за що не поважаєте? 5. А хто шанує вас? 6. А хто вас не поважає? 7. Як ви про це дізналися?

Гра «Склади свій образ»

Дітям пропонується передати свій образ у вигляді якоїсь фігури з кружечків трьох кольорів, що означають таке: жовтий — «я самостійний», червоний — «я старанний», синій — «я доводжу розпочату справу до кінця». Потім діти розповідають, чому саме вони зупинилися на тому чи іншому зображенні та використали ті чи інші кольори.

Зазначені напрями, форми та методи роботи не вичерпують повною мірою розмови про модель оптимального розвитку самоповаги дитини-дошкільника. Разом з тим, їх можна розглядати як базовий підхід до вирішення означеної проблеми, що отримає подальший розвиток.

Організація роботи в групі дошкільного навчального закладу.

Режим дня дошкільного закладу

Режим дня має надзвичайно важливе значення для зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей в умовах дошкільної установи. В ньому мають поєднуватись сталі моменти і змінні, динамічні, спрямовані на врахування конкретних умов — вік дитини, стан її здоров'я, час праці батьків, сезонні зміни, екологічна ситуація. Все це впливає як на загальну тривалість роботи дошкільного навчального закладу, так і на окремі режимні моменти. Тому в програмі подано кілька варіантів режиму.

Проміжки часу між різними режимними моментами теж потрібно узгодити з конкретними об'єктивними потребами. Можна відійти і від суворого обмеження 30 хвилинами часу на сніданок. Так, він проводиться не виключно з 8 год. 30 хв. і до 9 год., а з 8 год. 30 хв. до 9 год. 30 хв. Якщо батьки привели малюка у садок у цей проміжок часу, його радо зустрінуть і нагодують.

Така організація сніданку зніме ранкову напругу дітей і батьків, зумовлену запізненням, надасть змогу вихователю спокійно його провести.

У поданих орієнтовних режимах не визначається також окремо час на підготовку до здійснення основних режимних процесів (занять, прогулянок). Ця регламентація часто заважає вихователю, змушуючи постійно підганяти дітей.

Можна припуститися деяких змін у послідовності проведення або тривалості окремих видів діяльності дітей протягом дня. Проте обов'язково зберігаються основні принципи побудови режиму: достатня щоденна тривалість перебування дітей на повітрі (3—4 год); повноцінний сон; чергування розумових та фізичних навантажень; регулярне харчування (через 4—4,5 год).

Предметні заняття в літній період не проводяться, вони замінюються іграми. Тривалість прогулянок максимально збільшується: ігри, фізичні вправи. Окремі види занять (музичні, з образотворчої діяльності) також проводяться на свіжому повітрі.

Організація спілкування дітей в умовах різновікової групи

Працюючи в різновікових групах, вихователям важливо створити такий мікроклімат, який сприятиме атмосфері радості, зацікавленості і взаємоповаги, бажанні спілкуватися не тільки з однолітками, а і з дітьми іншого віку. Це можливо за умов організації цікавої і змістовної діяльності з врахуванням вікових особливостей, індивідуальних інтересів і захоплень кожної дитини. В умовах різновікової групи для старших дітей спілкування з молодшими є своєрідною «школою» гуманізму, в якій вони вчать турботливому ставленню і любові до інших людей, проявляють увагу до молодших — надають їм допомогу, організовують для них ігри, розваги. У молодших дітей з'являється можливість звернутися по допомогу не тільки до вихователя, а і до старших дітей, проявити до них довіру, чомусь навчитись у них. Молодшу дитину в різновіковій взаємодії приваблює сам факт спілкування зі старшими, можливість ідентифікації себе з більш досяжним, ніж дорослий, зразком. Вона значно більше зацікавлена у різновіковому спілкуванні і зорієнтована на старшу дитину, ніж навпаки. Завдяки спільній діяльності молодших дітей зі старшими дошкільниками і постійному прикладу активного використання більш розвиненого мовлення в малят розширюються функції мови, вони легко засвоюють павички спілкування, постійно поповнюють і активізують свій словниковий запас, засвоюють

словесні звороти і форми мовлення. В процесі спілкування старша дитина часто займає позицію «ведучого» по відношенню до «веденої» молодшої дитини. Однак у різновікових групах можливе і партнерське спілкування, яке передбачає спільну зацікавленість дітей один одним, виключає зазіхання молодших на права старших і пов'язане з необхідністю одержання від них допомоги, поради, підтримки. Перешкодами для різновікового спілкування можуть стати:

- недооцінка старшою дитиною, або навмисне заниження, можливостей молодшого дошкільника («Ти це не вмієш робити», «Відійди, зараз все зіпсуєш»). Якщо молодша дитина не впевнена у собі, то контакт взагалі не відбувається. Якщо дитина активна, впевнена, то вона намагається переконати старшого у своїх можливостях, навіть піти на конфлікт з ним;

- позиція старшої дитини, коли молодший партнер сприймається тільки як об'єкт спілкування — або потрібний, або такий, що заважає. Якщо заважає, то його взагалі можна усунути від діяльності і не обов'язково з ним вступати у контакт і спілкуватися. Якщо потрібний, то їм варто оволодіти. В цьому випадку спілкування відбувається по заданій наперед старшою дитиною схемі, в якій молодшій дитині не дається можливість висловлюватись, її постійно перебивають, нав'язують свою думку. Старша дитина всіляко підкреслює свою виключність і залишає за собою право на першість: «Я знову тебе обіграв у гри»;

- побудова відносин між старшими і молодшими дітьми не на основі взаємних симпатій, а на силових методах, задобрюванні, обмані («Ти замість мене склади іграшки в шафу, а я з тобою стану в парі, коли будемо виходити на прогулянку», «Підійди до старших дівчат і зламай їх будову»).

Організація спілкування дітей різного віку потребує певної підготовки старших і молодших дошкільників, яка полягає у порадах старшим дітям, підказках, чим і як можна зайняти малят, роз'ясненні їх окремих вчинків й особливостей поведінки, в орієнтації молодших дошкільників на прояви доброзичливих почуттів і довіри До старшого. Якщо вихователь не звертатиме увагу на характер спілкування дітей різного віку між собою, це може привести до того, що старші діти дозволятимуть собі недобррозичливо ставитись до менших, не будуть приймати їх у спільну діяльність, відніматимуть іграшки, книжки і, що гірше, будуть зневажати, командувати, сміятися над ними. Вихователь повинен пам'ятати, що малята краще сприймають розмову, безпосередньо звернену до кожного з них, тому протягом дня необхідно широко використовувати індивідуальне спілкування, в першу чергу, з дітьми молодшої підгрупи.

При першому відвідуванні дитиною групи варто запропонувати їй на кольоровому папері обвести свою долоньку, вирізати зображення за контуром (при необхідності вихователь допомагає малятам) і приклеїти на картину «Наша група». Дорослий звертає увагу на те, що на картині є долоньки і великі, і маленькі. Це тому, що в групу ходять діти різного віку, але в садочку вони завжди разом, як ці долоньки. Бути разом краще і веселіше, ніж бути одному.

Якщо дитина захворіла, доцільно організувати спілкування з нею декількох дітей по телефону. Може бути тільки один дзвоник, але він має бути обов'язковим, щоб діти зрозуміли, що їх завжди чекають у дитячому садку, за ними скучили. Старші діти при такому спілкуванні можуть розказати, що нового і цікавого відбувається в групі. Молодшим достатньо привітатися і побажати скорішого одужання. Особливо такого прояву доброзичливості до себе потребують діти, з якими не хочуть спілкуватися, з небажанням приймають у спільну гру.

Коли дитина повертається в групу після хвороби чи поступає новенька дитина, тому чи іншому маляті пропонується підійти до неї, сказати привітно: «Добрий ранок! Пішли гратися», «На тобі книжку чи олівці», «Ми за тобою скучили».

Протягом дня необхідно створювати ситуації, які формують моральні звички, під час одягання і роздягання, вкладання спати і після сну, на прогулянках, заняттях і самостійних іграх. Можна звернути увагу будь-кого з вихованців на те, що одна дитина плаче або чимось засмучена, порадити запитати, чому це сталося («Я знаю, ти добрий і чуйний товариш, завжди допомагаєш дітям, коли їм погано, можеш заспокоїти, пожаліти. Спробуй заспокоїти Маринку»). Позитивному спілкуванню допоможе організація різноманітних спільних розваг. Наприклад, після проведення дослідів з старшими дошкільниками «Як виникають мильні бульбашки чи сонячні зайчики? Від чого залежить їх розмір?» доцільно організувати розваги для молодших, ігри з мильними бульбашками і сонячними зайчиками.

Радісному спілкуванню між дітьми сприяє проведення днів народжень. Бажано, щоб вони організовувались разом з батьками іменинника. Цікаві ігри, розваги, вікторини перетворюють цей день на справжнє свято.

Можна запропонувати дітям такі ігри:

— **«Привітай іменинника»** (для дітей молодшої підгрупи). Іменинник (старша дитина) сидить на стільчику з зав'язаними очима. Вихователь говорить, що малюкам треба підійти до іменинника і, вітаючи, погладити чи обійняти його, по секрету щось побажати або сказати йому на вушко. Іменинник повинен вгадати, хто його привітав. Якщо іменинник відразу не може вгадати ім'я, допускаються підказки інших дітей чи вихователя.

— **«Накрисмо святковий стіл»** (для старшої підгрупи). Дітей розподіляють на дві команди. Кожна команда отримує набір разового посуду: стаканчики по кількості гравців і по одній тарілці на кожен команду. Діти беруть тарілку і ставлять на неї свій стаканчик, обережно несуть до помічника вихователя, який в кінці гри обмінює разовий посуд на справжній скляний і саме цим посудом сервірує святковий стіл. Правило гри: стаканчик треба переносити на тарілці якомога швидше, але так, щоб він не впав з тарілки. Якщо стаканчик перевернеться, гравець повертається назад і починає маршрут знову. Віддавши стаканчик помічнику вихователя, дитина швидко повертається до своєї команди і передає тарілку іншому гравцеві. Перемагає та команда, яка більше за всіх і скоріше перенесла посуд.

— **«Дзеркало»**. В цю гру можуть грати всі діти групи. Спочатку дзеркалом будуть дошкільники старшої підгрупи, а потім молодшої. Дзеркало має відтворювати всі рухи, які показуються дитиною. Гра допоможе залучити вихованців до активної взаємодії в емоційній і комунікативній сфері, забезпечить психологічний комфорт, викличе бажання співпрацювати, наслідувати партнера. Гра вимагає підвищеної уваги до дитини іншого віку, емоційного відношення до її впливів, використання різноманітних невербальних засобів спілкування. Під час гри вихователь схвалює будь-яку вдалу спробу показу виразних рухів, жестів, мімічних проявів, погляду одним партнером та їх максимально точне відтворення іншим. Для ускладнення правил гри діти можуть стати в коло із 6 осіб (3 старших дитини і 3 молодших) і спробувати по черзі без слів по-різному привітатися або попрощатися один з одним. Таким чином, «дзеркало» стане формою короткого невербального діалогу окремої дитини з усією групою.

— **«Картина для іменинника»** (гра для всіх дітей групи). Дітям роздаються кольорові олівці. На папері для креслення старша дитина проводить одну чи декілька ліній, молодший дошкільник продовжує малюнок. Потім виходить друга пара дітей і т.д. У дітей має бути вибір — доповнити новими деталями малюнок попередньої пари або почати створювати свій. Коли всі діти групи внесуть зміни і доповнення в малюнок, картина урочисто дарується імениннику.

При організації ігрової діяльності необхідно давати можливість старшим дітям грати з ровесниками, тому що постійні ігри з молодшими дошкільниками можуть небажано вплинути на розвиток старших, призвести до обмеження їхніх інтересів, збіднення сюжетів ігор. Однак є цілий ряд сюжетів творчих ігор, які базуються на спілкуванні молодших і старших дітей. Наприклад, у ролі мами дитина з більшою турботою і ніжністю відноситься до молодшого товариша, чим до однолітка; у грі «Дитячий садок» охоче учить малюка співати пісеньку тому, що той дійсно її не знає. У свою чергу, малята більш шанобливо відносяться до мами і виховательки, якщо їх зображують діти, які старші і досвідченіші.

Організуючи спілкування дітей у нескладних трудових діях, особливу увагу треба приділяти ситуаціям, коли праця дітей стає потрібною, корисною для інших (чергування, трудові доручення, ремонт книжок та іграшок). У цьому випадку характерним є інтерес менших дітей до нової, більш складної і привабливої діяльності, бажання все робити «як дорослі», старші діти. Для самообслуговування, прибирання іграшок чи шаф доцільно об'єднувати маленьких дітей з більш старшими, враховуючи їх організованість, охайність, сформованість у них трудових навичок. Для старших правилом поведінки повинен бути прояв піклування про маленьких, бажання допомагати їм щось зробити. А для молодших характерною є готовність допомогти старшим, взяти участь у їх діяльності, виконати їх доручення.

Недопустимо перекладати на старших дітей обов'язки дорослих: вони залучаються для допомоги тільки з виховною метою. Головне — добитися того, щоб старші діти, допомагаючи молодшим, без потреби не опікували їх, не подавляли ініціативи, в той же час підкреслювали турботу про менших, їх доброзичливість.

Успішність проведення занять у різновіковій групі залежить від чітко продуманої структури і належної організації дітей. Вихователь різновікової групи повинен добре знати програму всіх вікових груп і доцільно поєднувати різний програмовий матеріал протягом одного заняття, продумати, чим займуться діти кожної підгрупи. Не можна допускати, щоб якийсь час діти сиділи без діла, очікуючи, поки дорослий скаже їм, що треба робити. Якщо проводяться одночасно

заняття з різних розділів програми, необхідно стежити, щоб діяльність дітей однієї підгрупи не відволікала дітей іншої підгрупи. Слід поєднувати такі заняття, в яких одна з підгруп має можливість працювати самостійно, без постійного втручання вихователя. Не можна одночасно давати пояснення одній підгрупі і контролювати виконання завдання дітьми другої підгрупи. Найкраще поєднувати заняття з розвитку мовлення і образотворчої діяльності (особливо малювання за задумом або на задану тему).

Для розвитку спілкування дітей велике значення мають прогулянки, під час яких створюються сприятливі умови для виникнення розмов між дітьми. На відкритому повітрі діти частіше спілкуються з іншими дошкільниками, а в приміщенні — з дорослими. Одержувані на прогулянці враження активізують мову дітей, їх допитливість, у маленьких виникають питання, на які старші діти відповідають, сприяючи збагаченню уявлень і мови малят. Спілкування сприяє зближенню дітей, засвоєнню ввічливих форм мовлення (прохання, подяка і т.д.).

Варто мати на увазі, що характер спілкування дітей у більшій мірі пов'язаний з їх попереднім досвідом. Якщо дитина виховується в сім'ї одна, вона частіше спілкується з дорослими, а діти, які мають старших братів і сестер, з іншими дітьми. Якщо в родині є декілька дітей і між ними складаються позитивні взаємини, спостерігається більш легке встановлення дружніх контактів і з дітьми в дитячому садку. Ці діти спокійно грають з меншими дошкільниками, ласкаві, турботливі, попереджують їх утруднення.

Зростаємо дужими

Програма з фізичної культури передбачає організаційні форми роботи, з яких складається повсякденний руховий режим у кожній віковій групі дитячого садка (таблиця 1).

Провідне місце в системі фізичного виховання дітей посідають заняття з фізичної культури. Восени, взимку та навесні (в холодну погоду) два з них проводиться у фізкультурному залі, а три — на свіжому повітрі. З квітня до жовтня всі заняття проводять на фізкультурному майданчику.

Щотижня під час ранкової прогулянки, якщо дозволяють погодні умови, проводиться піший перехід за межі дитячого садка. Діти йдуть у звичному для них темпі — 15 — 25 хв. (друга молодша та середня групи) та 30—40 хв. (старша та підготовча до школи групи) в один бік. Під час активного відпочинку між переходами (40 — 60 хв.) малята виконують вправи з основних рухів або грають у рухливі ігри.

Вікова група Форми роботи	Форми роботи з фізичного		виховання	
	Особливості організації		та тривалість занять	
Форми роботи	Наші малята	Дослідники, чомусики	Наша старша група	Від гри до навчання
1	2	3	4	5
Заняття з фізичної культури (щоденно)	20-25 хв.	25-30 хв.	30-35 хв.	35-40 хв.
Ранкова гімнастика (щоденно)	Комплекс з чотирьох-п'яти вправ, кожна повторюється 4—6 разів, стрибки — 12 разів. Тривалість — 5—6 хв.	Комплекс з п'яти-шести вправ, кожна повторюється 6—8 разів. Тривалість — 6—8 хв.	Комплекс з шести-семи вправ, кожна повторюється 8—10 разів, стрибки — 20 разів. Тривалість — 8-10 хв.	Комплекс з семи-восьми вправ, кожна повторюється 10—12 разів, стрибки — 24 рази. Тривалість — 10—12 хв.
Гігієнічна гімнастика після щоденного сну (щоденно)	Комплекс з чотирьох-п'яти вправ, кожна повторюється 4—6 разів, стрибки — 12 разів.	Комплекс з п'яти-шести вправ, кожна повторюється 6—8 разів. Тривалість — 6—8 хв.	Комплекс з шести-семи вправ, кожна повторюється 8—10 разів, стрибки — 20 разів.	Комплекс з семи-восьми вправ, кожна повторюється 10—12 разів, стрибки — 24 рази.

	зів. Тривалість — 8 хв. 5—6 хв.	зів. Тривалість — 8-10 хв.	Тривалість — 10—12 хв.
Рухливі ігри (щоденно)	Під час ранкової та вечірньої прогулянок 4—5 рухливих ігор щоденно. Ігри спортивного характеру (футбол, баскетбол, настільний теніс, бадмінтон, хокей, городки)		
Фізкультурні хвилинки (у разі потреби)	Щоденно під час малорухливих занять Комплекс з трьох-4—6 разів. Тривалість 1—2 хв. чотирьох вправ. Кожна повторюється		
Фізкультурні паузи (у разі потреби)	Щоденно між малорухливими заняттями: ігри середньої рухливості, хороводні ігри, вправи 6-8 хв. 6-8 хв. 8-10 хв. 8-10 хв.		
Фізкультурні розваги (1—2 рази на місяць)	У другу половину дня залежно від пори року та погоди (у приміщенні або на майданчику) 20-30 хв. 30-35 хв. 35-40 хв. 45-50 хв.		
Фізкультурні свята (2 — 3 рази на рік)	40-50 хв. 50-60 хв. 1 год. -1 год. 20 хв.		
Дні здоров'я (1 раз на місяць)	Протягом дня активна діяльність дітей на відкритому повітрі. Інші заняття в цей день не проводяться. Зміст визначається вихователем.		
Самостійна рухова діяльність дітей (щоденно)	Характер та тривалість залежать від індивідуальних даних та потреб дітей. Проводиться під контролем вихователя		
Піший перехід (1 раз на тиждень)	Під час ранкової прогулянки за межі дитячого садка. 3 активним відпочинком між переходами.		
Завдання додому	Ранкова гімнастика, фізичні вправи під контролем батьків і разом з ними. Завдання визначається вихователем.		

У всіх вікових групах щодня проводиться ранкова гімнастика. Комплекси вправ вивчаються з дітьми під час занять з фізичної культури і змінюються кожні два тижні. Необхідно поєднувати проведення ранкової гімнастики і загартування повітрям (температура у приміщенні в осінньо-зимовий період має не перевищувати +16—17 °С у молодших та +14-15 °С у старших групах), а також з водними процедурами (вологе обтирання тіла, а влітку — обливання душем) з поступовим зниженням температури води.

Після денного сну щоденно проводиться комплекс гігієнічної гімнастики, до якого входять загальнорозвиваючі вправи, вправи для профілактики порушень постави, плоскостопості, а також танцювальні. Це дає можливість як швидше ввести організм дитини у відповідний робочий стан. На заняттях з математики, розвитку мовлення, малювання та інших, які потребують тривалого перебування в одній позі, діти втомлюються, увага знижується. З метою поновлення працездатності, починаючи з середньої групи, проводиться фізкультурна хвилинка (три-чотири загальнорозвиваючі вправи, кожна з них повторюється чотири-шість разів).

Між малорухливими заняттями проводяться фізкультурні паузи (динамічні перерви) для активного відпочинку дітей. Вони включають гру середньої рухливості або хороводну, танцювальні рухи, комплекс з п'яти-шести загальнорозвиваючих вправ (бажано під музику).

Рухливі ігри є основним засобом всебічного фізичного розвитку дітей, виховання у них позитивних моральних та вольових рис характеру. Щоденно у кожній віковій групі планують не менше чотирьох-п'яти рухливих ігор (під час ранкового прийому дітей, ранкової та вечірньої прогулянок).

При проведенні занять з фізичної культури, ранкової гімнастики та рухливих ігор особливу увагу слід звертати на дітей, які мають ослаблене здоров'я. Фізичне навантаження їм зменшують: при

виконанні загальнорозвиваючих вправ знижують кількість повторень, замінюють важкі вправи легкими (біг — ходьбою, лазіння по канату — лазінням по гімнастичній стінці і т.д.), обмежують участь у рухливих іграх значної інтенсивності.

Програмою передбачена організація фізкультурних розваг (два-три рази на місяць). Вони включають рухливі ігри, вправи та ігри спортивного характеру, вправи на фізкультурних тренажерах. Розваги проводять у другу половину дня у приміщенні або на майданчику.

Щомісяця у кожній віковій групі організовують День здоров'я. Його мета — охопити усіх дітей групи різними формами фізичного виховання протягом дня. Вранці — гра середньої рухливості, ранкова гімнастика, заняття з фізичної культури. Під час прогулянок — рухливі ігри та вправи спортивного характеру. У цей день забезпечується максимальне перебування дітей на свіжому повітрі (інші заняття, крім фізкультурного, в цей час не проводяться).

Два-три рази на рік, починаючи з середньої групи, діти беруть участь у фізкультурному святі (тривалість 40 хв. — 1 год. 20 хв.).

Програма свята залежить від пори року та кількості учасників. До їх проведення доцільно залучати батьків.

Значне місце в системі фізичного виховання посідає самостійна рухова діяльність дітей. Вона великою мірою залежить від створення необхідних умов для реалізації біологічних потреб дитини у русі (обладнання майданчика різноманітним фізкультурним інвентарем).

Два рази на рік (на початку січня та наприкінці березня) протягом тижня тривають канікули. Плануються усі організаційні форми фізичного виховання та значно збільшується час перебування дітей на свіжому повітрі.

Таким чином, система фізичного виховання дітей трьох-шести років передбачає широке застосування усіх засобів фізичної культури в різних організаційних формах, які забезпечують оптимальну рухову активність малят. За тривалістю вона складає не менш як 2 — 2,5 години на добу для кожної дитини. Значна роль у фізичному вихованні дошкільнят належить сім'ї. Програмою передбачені домашні завдання з фізичної культури. Зокрема, обов'язкове виконання основних рухів та вправ спортивного характеру. Педагоги мають постійно консультувати батьків з питань створення необхідних умов для занять фізичними вправами та ігор, а також методики їх проведення.

Мова рідна, слово рідне

Рівень володіння дошкільником рідною мовою залежить від багатьох факторів. Основними з них є: а) рівень культури того мовного середовища, в якому перебуває дитина; б) увага, яку приділяли батьки розвитку мовлення дитини; в) загальний розвиток малюка. Враховуючи це, перед персоналом дошкільного навчального закладу, зокрема перед вихователем, мають бути поставлені такі завдання:

- ◆ вивчити рівень мовлення кожного вихованця, який приходить у дитсадок;
- ◆ спланувати індивідуальну роботу залежно від результатів вивчення;
- ◆ скласти тематичний план з розвитку мовлення для дітей певної вікової групи.

У роботі з дітьми рекомендується широко використовувати усну народну творчість, дитячий фольклор, вірші й оповідання українських письменників, музично-пісенні твори, декоративно-прикладне мистецтво. Усе це за відповідної уваги до слова, його образності, влучності вживання є невичерпним джерелом розвитку мовлення, збагачення словникового запасу і разом з тим сприяє формуванню загальної культури дитини, прищеплює почуття любові до рідної мови, поваги до українського народу, його традицій, звичаїв.

Очевидно, в кожній віковій групі є не лише українці, а й малята інших національностей. Тому одне із завдань — виховання почуття дружби, залучення таких дітей до активного оволодіння українською мовою.

Велику допомогу в реалізації завдань мовленнєвого й загальнокультурного розвитку можуть надати батьки. Спілкуючись з дітьми, вони повинні проявляти зацікавленість до всього, чого навчають малят у дитячому закладі, підтримувати, заохочувати, прищеплювати цікавість до українського слова, брати активну участь у родинних святах та інших заходах.

Робота з розвитку мовлення дітей багатогранна. Вона включає удосконалення звуковимов, збагачення й активізацію словникового запасу, розвиток граматичних умінь, а також умінь спілкуватися між собою (вести діалог), зв'язно, послідовно розповідати про побачене, почуте (зв'язне мовлення).

Важливе значення для розвитку мовлення дітей має здатність засвоювати слова, вирази мимовільно. Отже, в процесі виховання дошкільнят необхідно передбачати слухання, наслідування, спілкування, заучування напам'ять невеличких римовок, чистомовок, віршів.

Педагог має приділяти постійну увагу правильній вимові вихованців (вчасно виправляти помилки, показувати, як вимовляти слово) не лише на спеціальних заняттях, а й під час прогулянки, на заняттях з малювання, математики, ознайомлення з явищами природи, тобто під час усіх видів діяльності малят.

У програмі передбачена робота з дитячою книжкою, спрямована на розвиток елементарної культури майбутнього читача, цікавості до книжки, бережливого ставлення до неї.

Зміст роботи з розвитку мовлення конкретизується в розділах: «У світі звуків», «Слово до слова — зложиться мова», «У країні Граматики», «У нас в гостях книжка», «Ми розмовляємо».

Здійснення завдань з розвитку мовлення може проводитись або в повсякденному житті, або через організацію і проведення спеціальних занять. І в першому, і в другому випадках ця робота повинна мати чітко окреслену навчально-розвивальну мету.

Заняття повинні мати ігровий характер, проводитись не лише в приміщенні, а й на дитячому майданчику. Це можуть бути екскурсії, подорожі, фольклорні дитячі ігри, співанки з проговорюванням слів, римованих рядків тощо.

Плануючи роботу з розвитку українського мовлення дітей, вихователю слід орієнтуватись на завдання програми для кожної вікової групи, а також враховувати індивідуальні особливості дітей даної групи, місцеві діалекти, традиції мовного етикету (звертання, вітання, подяки, побажання тощо).

Особливості формування українського мовлення у російськомовних дітей

Мовна ситуація у великих містах східної України, в тому числі й Києві, нині така, що в побуті переважає російське мовлення. Отже, в українські дитячі садки приходять діти, які на четвертий рік свого життя набули достатніх умінь, щоб самостійно будувати висловлювання (досить розгорнуті) російською мовою. Тому в дитячому закладі з українським мовним режимом, який відвідують російськомовні діти, стоїть завдання формувати українське мовлення.

Формувати мовленнєві вміння означає навчати дітей слухати-розуміти українську мову, працювати над становленням їхньої літературної вимови та збагаченням і активізацією словникового запасу дошкільнят, над розвитком їх граматичних навичок, а також: умінь спілкуватися українською мовою. Спостереження свідчать, що російськомовні діти в українському дитячому закладі спілкуються між собою російською мовою, часто й на запитання вихователя відповідають російською.

Якщо в сім'ях засвоєння рідної мови відбувається спонтанно, завдяки мовному середовищу, то в дитячому закладі навчання української мови — це педагогічно керований процес. Педагог має враховувати при цьому деякі психологічні фактори, які при засвоєнні дітьми рідної мови в україномовній родині відсутні. Це такі явища, як транспозиція й інтерференція.

Транспозиція — це позитивний перенос тих знань, умінь і навичок, яких людина уже набула, на новий навчальний матеріал. Вона виникає під час виконання дій, аналогічних тим, які вже засвоєні. У процесі оволодіння українським мовленням транспозиція, або позитивний перенос, виникатиме у всіх випадках, коли мовний матеріал (наприклад, певна група лексики: *вода, трава, сонце*) є однаковим у російській і українській мовах (у наведеному прикладі слова мають одне й те саме значення).

Оскільки російська й українська мови споріднені, то й граматичні системи обох мов мають багато спільного. Саме завдяки цьому процес оволодіння українським мовленням відбувається швидше, ніж будь-яким іноземним.

Поряд із спільними рисами в обох мовах є ряд відмінностей. Вони наявні і в фонетичних системах, і в лексиці, і в граматичній структурі. У випадках розбіжності при оволодінні російськомовними дітьми українською мовою виявлятиметься явище інтерференції.

Інтерференція — це негативний перенос раніше утворених умінь і навичок на формування нових. Реальним виявом цього явища є помилки у вимові та вживанні слів (так звані «русизми»), які можуть виникати як результат інтерференції або як результат обмеженого запасу українських слів, граматичних форм. Педагогу слід пам'ятати, що в результаті інтерференції вміння українського мовлення формуються дещо повільніше.

Знаючи психологічні особливості розвитку українського мовлення вихованців, педагог має постійно враховувати як спільне, так і відмінне в обох мовах і добирати відповідні прийоми навчання. Врахування спільного й відмінного визначатиме і зміст навчання, оскільки спеціальному

опрацюванню підлягає все те, що не збігається в обох мовах, інакше воно породжуватиме помилки в українському мовленні дітей.

Щоб успішно формувати мовленнєві вміння, необхідно враховувати ще й психолінгвістичні фактори, що стосуються становлення мовлення. Так, народившись, дитина слухає мовлення оточуючих. Через певний час починає вирізняти з мовного потоку окремі слова, співвідносити їх з навколишніми предметами а отже, розуміти сказане. Це перший рівень мовленнєвого розвитку — *рецептивний*, або рівень сприйняття — розуміння мовлення.

Завдяки спорідненості української й російської мов цей рівень певною мірою забезпечується, оскільки діти мають досвід російського мовлення. Однак спеціального пояснення потребують слова, властиві лише українській мові (*олівець, папір*), та слова, що різняться суфіксами і префіксами (із спільним коренем): *допомагати, збирати*.

Дитина, слухаючи мовлення оточуючих, а особливо найближчих до неї — мами, тата, бабусі — оволодіває рецептивним рівнем, і часом починає повторювати за ними окремі слова. Це другий — репродуктивний рівень розвитку мовленнєвих умінь, або рівень відтворення.

Завдяки мовному середовищу і суто практичним потребам дитина швидко набуває умінь самостійного мовлення. Спочатку це самостійне вимовляння окремих слів (*мамо, дай*), а потім і розгорнуті висловлювання, судження. Таким чином, мовлення дитини переходить на третій рівень — рівень продуктивного мовлення. Діти 4-го року життя знаходяться саме на цьому рівні володіння материнською мовою.

В умовах, коли російськомовна дитина приходить у дитячий заклад з українським мовним режимом, її українське мовлення перебуває на рецептивному (пасивному) рівні. Необхідно формувати активне мовлення.

Аналіз психолінгвістичних особливостей формування умінь українського мовлення російськомовних дітей дозволяє сформулювати такі завдання:

1. Роботу з розвитку українського мовлення слід розпочинати з організації цілеспрямованого слухання дітьми розповідей вихователем казок, віршів, оповідок, забавлянок і т.п., що у всіх випадках супроводжується поясненням нових слів через використання наочності. І лише у випадках, коли унаочнити не можна, — перекладом російською мовою.
2. Навчаючи українського мовлення, треба завжди брати до уваги ті мовні факти, які не збігаються в обох мовах, і спеціально працювати над їх засвоєнням.
3. Дослідження свідчать, що під час навчання другої мови оволодіння словом відбувається через промовляння його за зразком, тобто шляхом наслідування та активізації його у мовленні (продуктивний та частково - продуктивний рівні). Отже, педагог, навчаючи українського мовлення, на початковому етапі має використовувати в першу чергу репродуктивний метод навчання, в основі якого лежать показ зразка мовлення, кількаразове проговорювання за зразком звука, слова, висловлювання, рольові ігри на основі сприйнятої на слух казки тощо, заучування напам'ять, а від цього, із збагаченням словникового запасу, йти до використання прийомів продуктивного методу (різноманітні вправи, в основі яких лежать дії з предметами, що супроводжуються словесним поясненням).

Спонукаючи дітей говорити українською мовою, необхідно враховувати ще один психологічний фактор — мовний бар'єр, подолати який особливо важко сором'язливим, несміливим дітям. Вони часто не наважуються говорити українською мовою, боячись помилитись. Можуть взагалі замкнутися, якщо почують різке зауваження, сміх. Тому слід завжди дбати про створення атмосфери доброзичливості, терпіння. Важливо вчасно стимулювати найменші досягнення дітей. І, звичайно, до роботи над формуванням умінь українського мовлення необхідно залучити батьків. Слід рекомендувати їм не відмахуватись від запитань дітей про те, як буде українською мовою звучати те чи інше слово, а самим стимулювати запитання, читати дітям книжки (вірші, казки, оповідання), заучувати скороговки, вірші тощо.

У дитячому закладі з українським мовним режимом педагог має працювати над збагаченням словникового запасу під час усіх видів діяльності. Так, на заняттях ознайомлення з навколишнім світом вихователь не тільки розповідає про природу, а й відзначає, як українською мовою називається той чи інший предмет чи явище, спонукає до вимови слова хором і окремими дітьми. Так само увага до слова має бути в центрі й під час фізкультурно-оздоровчої роботи, художньої і трудової діяльності, в процесі формування математичних уявлень тощо.

У групах, де є російськомовні діти, навчання українському мовленню краще проводити через організацію спеціальних занять, що відбуваються в ігровій формі. Робота, розпочата на занятті,

продовжується під час усіх інших видів діяльності. Причому дітей треба привчити до активного користування українською мовою у повсякденному житті, використовуючи різні прийоми — схвалення, заохочення, перепитування українською мовою тощо.

Орієнтовна тематика ігор-занять до розділу «Любій малечі про цікаві речі»

4-й рік життя

Наш садочок. Знайомство (імена дітей, імена вихователя та його помічника, форми звертання), розпитування дітей про те, як звати тата, маму, чи є братик, сестричка і т.д. Дитячий садочок (екскурсія). Твої друзі в дитячому садку. Хто живе у груповій кімнаті? Ой, ходить сон коло вікон. Водичко, водичко, умий моє личко!

Іграшки, ігри, забави. Ось вони які — наші любі іграшки. У моєї доні оченята сонні. Я — вухатий ваш дружок. Хто, хто в рукавичці живе? Вийди, вийди, сонечко.

Родина. Культура родинних стосунків. Я і моя сім'я. Рідна матуся. Мамина пісня. Тато. Татові оповідки. Бабуся. Бабусині потішки. Дідусь. Дідусеві повчання. Наші братики і сестрички. Загадки старшого братика (сестрички), їхні ігри. Бабусю, розкажи казочку. Доброго ранку, до побачення (добраніч). Дякую, матусенько! Дозвольте взяти.

Рідний дім (квартира). Предмети побуту і вжитку. Наша квартира. Бабусина хата (у селі). Котик-воркотик. Песик-гавчик. Такі знайомі незнайомці. У кожної речі є своє місце. Наші помічники (холодильник, пылосос, міксер). Як ми прикрашаємо своє і житло. Одяг для ліжечка, для подушечки.

Я сам (сама). Як я встаю. Чарівне люстерко. Десять пальців-помагальців. Ми самі вдягаємось. Я допомагаю мамі.

Що ми їмо? Що росте на бабусиному городі? Варю, варю борщик. У нашому саду. Сунічки-сестрички. У нас гості.

Що ми одягаємо і що взуваємо? Одяг для Оксаночки і для Тарасика. Святковий одяг. Вишиванка. Віночок і стрічечки. Як ми одягаємо ляльку. Що ми одягаємо і що взуваємо взимку і влітку. Ганнусині черевички. Чап і Чалап. Взуття для вулиці і для дому.

Життя навколо нас. Куди повела стежечка? Хто як голос подає? Жовтенькі клубочки біля мами-квочки. Жив-жив! Лелеко, лелеко! Будиночки для шпаків! А я у гай ходила!

Свята. Свято врожаю. У нас у гостях Дід Мороз. Зимові ігри, розваги (колядки, щедрівки). А вже весна, а вже красна... (веснянки). Свято мами.

5-й рік життя

Наш дитсадок. Дитячі іграшки, ігри, забави.

Іграшки бабусі Ганнусі. Заспівала сопілочка. До дому сто доріжок. Переказувала лялька. Іграшкова крамниця. Свято іграшок. Починаймо казати — гру розпочинати, У хоровод підемо — руки сплетемо. Чия гра найвеселіша? Забавляємо малюків. Слухаємо казку. Маленькі вистави.

Родина. Культура родинних стосунків. Твоє ім'я. Імена твоїх батьків. Про що розповідають прізвища? В гостях у тітоньки (бабусі). Ми допомагаємо. А у мене є маленький братик (сестричка). Родинні звичаї. Мої бабуся й дідусь.

Наш дім. Предмети побуту та вжитку. Наш дім (квартира). Бабусина хата. Господиня Чистота. Хто посуд має — його доглядає. Про господарів і меблі розповідають. Моє ліжечко. Морозенко-вартовий (холодильник). Містер Міксер. Диво-пічка (плита).

У нашої Оксаночки таке хороше вбраннячко. Що

є у шафі для одягу? Мама й тато збираються на роботу, а я — в дитсадок. Ми збираємось у театр. Наші вишиванки. Чобіточки підківками цок-цок! Чотири пори вітались, про одяг домовлялись: зима кожух мала, весна пальтечко скидала, літо сукню дарувало, осінь в куртку зодягала.

Смачного Вам. Дарунки осені. Як стіл накривають. Українські страви. Печу, печу хлібчик. Святковий стіл.

Золоті руки. Хто руки має — про них дбає (дотримання гігієни). Маленькі рукодільниці. Кулачки-будиночки. Кого робота боїться. Дідусеві кошики. Бабусина вишиванка. Татова робота. Мамині помічники.

Вони живуть поряд з нами. Біля нашої бабусі сидить кіт у кожусі. Хто дім стереже? Ось вони які (про курчаток, гусенят). Хто нам молочко дає?

У світлиці природи. Погляньте навколо. Віночок землі (барвінок). Де вербиця, там і водиця. Мандрівка соловейка з журавлем. Закувала зозуленька. Жабка-скрекотушка. Дружні мурахи. Вийди, вийди, сонечко. Дощику, дощику, припусти. Чеше вітер бороду. Сон туману. Сварка між хмаринками (грім). Коромисло-весельце. Ніч день доганяє, ранок вечора вітає. Брати-місяці.

Мій рідний край. Моє село (місто). Рідна домівка, вулиця. Річечка-стрічечка. Озерце — ясенове серце. Гаї та діброви. Зеленії луки. Калинонька — любя дівчинонька. Верба-вербиця. Діставав журавлик воду (журавель-криниця). Легенди рідного краю.

6-й рік життя

Наш дитсадок. Моя друга домівка. Найкращі друзі. Як ми граємось? Улюблена гра. Що я малюю? Я допомагаю меншим. Веселі мандрівники. Відзначаємо день народження.

Іграшки, ігри, забави. Наші іграшки. Іграшкові іменини. Моя улюблена іграшка. Машинка-пружинка. Диво-диво килимок. Ляльку сама зробила і казку оживила. Дідусеві подарунки (обереги).

Родина. Культура родинних стосунків. Казка про себе (маму, тата, бабусю, дідуса, братика й сестричку). Мамині спогади. Татко повчає. На гостини до дядька й тітки (бабусі й дідуса). Про що розповіли дідусь і бабуса? Родинні свята. Зустріч гостей. Доброзичливі сусіди. Маленька господиня (господар). Мудра книжка.

Рідний дім. Мов дівчина у віночку, хатинка стоїть. Хліб та сіль — до новосіль. Берегиня житла. Речі купували — у хатині розставляли. Прикрашання кімнат. Чистота — господиня житла. На вогонь надійся, але й бійся. Садок вишневий коло хати... Древа пам'яті. Квіти — краси діти.

Предмети побуту та вжитку. На миснику гостювали. Посуд маємо — про нього дбаємо. Зачароване скло. Гончарики-гончарі. Маленький млинок (кавмолка). Новини для всієї родини. Слон Хоттабович (пилосос). У м'яких обіймах... (про меблі). Бабусині рушники — обереги житла. Про що розмовляли прядка з верстатом. Незвичайна праска. Загадаю загадку.

Страви. Як борщ варять? Наварила кулешику. Поживні салати. Смачні напої з фруктів і ягід. Шана хлібові. Святкові - страви. За столом Незнайко з Невмійком. Небилиці (на тему страв).

Одяг, взуття. Одяг з бабусиної скрині. Про що розповів віночок із стрічками? Чарівні вишиванки. Дівочі прикраси. Про червоні чобітки з підківками, чоботи-сороходи та чарівні черевички. Одяг з маминої шафи. Про що розповіло зимове пальто, а про що — літній плащ? Чому називаємось «босоніжки»? Що ми одягаємо влітку, а що — взимку? Мій улюблений одяг.

Золоті руки майстрів. Майстер Іванко. Поряд з красою. Крапельки роси на кошику з лози. Поруч з дідусем та татком. Не кажи «не вмію», а кажи «навчуся». У кого «золоті» руки?

Вони живуть поряд з нами. Розповідь старого лісника. Про звірів. Пухнасті сусіди. А пташку пір'ячко різнить. Прилетів лелека на хату гніздо будувати. Золоті бджілки літають, медок збирають. Чому не дружить котик Мурчик і песик Гавчик. Корівка Зірка. Коза-дереза. Півник Голосисте Горлечко. Курочка-чубарочка. Дружба качки й індики. Бичок-третячок.

Світлиця природи. Як лине час. Йде нашим краєм чарівниця осінь. Дарунки осені. Дід Мороз іде, сніжок нам несе. А вже весна, а вже красна! Як діждемося літа. Чарівне коромисло серед неба повисло. Рясний дощ, злива. Чому так називаємось (про назви місяців)? День та Ніч. Брати дні.

Мій рідний край. Моя домівка. Моя вулиця. Легенди рідного краю. Куди ведуть стежки-доріжки. Про що розповіла вербиця. Це моя Україна, це моя Батьківщина! Хто такі козаки -запорожці. Тут гриміли бої. У музеї. Як люди бережуть домівку від пожежі.

Про сталевих коней, килими-літаки і чоботи-сороходи. Чудодійне колесо. Мотор — серце машини. Машини, що перевозять вантажі. Мчать поїзди по рейках. Ідемо до бабусі в гості. Пливають будинки по ріці (морю).

Свята (опрацьовується протягом року). Народження свята. Святкові ритуали. Символи вогню і води. Рядження хлопчика, дівчинки на свято. Йдемо калиту кусати. Красувалась ялинка — зими дитинка. Щедрик-щедрик, дай вареник. Весну стрічаємо — пісень співаємо. Не я б'ю, верба б'є... Мальоване яєчко. Віночок Купали. Охоронець квітів. Яблучко їли — Спаса хвалили. Жали женчики, жали.

7-й рік життя

Дитячий садок. Іграшки, ігри, забави. Наш дитячий садочок. На дитячому майданчику. Мої друзі. Наші вихователі. У нас в садочку гості. Як ми готуємось до свята. Наші розваги. Як народжуються іграшки. Народні іграшки. Ляльковий карнавал. Виставка машин. Маленькі музики. Хутрянні звірята. Бабусині забави для нашого Слави. Лічилки-мирилки. Скільки? Котрий?

Родина. Культура родинних стосунків. Одного дерева пагінчики. Наші імена та прізвища. Родинні обереги. Свято, коли рідні багато. Смішинки-веселинки. Гостре словечко ранить сердечко. Яка увага, така й повага. Поважай мудрість старших. Ми між людьми. Добрий гість — завжди свято.

Рідний дім. Дім від хати народивсь. У пташки кубельце — у людини дім. Таємниці старої світлиці. Хата затишком багата. Й у kota в пошані чистота. Кожна річ своє місце знає. Найдорожчий куточок. Рушники — щастя крила. У бабусі красі вчуся. У добрій садибі є місце і вишні, і липи... Де живе дівчина, там живе калина, а де синок — малий дубок. З вогнем дружи та житло бережи.

Предмети побуту та вжитку. Всезнайки — майбутні господарі й хазяйки. Поруч холод, поруч жар. Самовар і його військо. Світильник-моргайко. Струм — помічник, але не жаргун. Умійко-ремонтник. Найдорожча саморобка. Терплячі меблі. Всевидюший екран.

Страви. Кухарі, кухарі встали рано на зорі. До страви приправи. Охоронці здоров'я — вітаміни. Мамині рецепти, бабусині книги. Татова допомога. Прикраса столу — біла скатертина. Хліб на столі, сіль при ньому. Столові інструменти — страв диригенти. Головний лікар — чистота. Посуд-чепурун. За столом рядочком. Приємна вечерея.

Одяг. Купування одягу і взуття. Замовлення обоє в ательє. По погоді — одяг і взуття. Ярмарок. Зберігання взуття, одягу, догляд за ними. На свято в будень. Умовні позначки. Одяг (взуття) у спадок. Символічні візерунки. Екскурсія до музею.

Золоті руки. Діло майстра величає. Очам страшно, а руки роблять. Як народжується краса. Хто хоче більше вміти — треба все поспіти. Народні умільці.

Хто живе поруч з нами. Поблизу оселі звірята веселі. Хижі пазурці. Обережні копитця. Лисичка-сестричка і вовчик-братик. Ласуни-ведмежата. Семикрапкове сонечко. Золоті рибки. Кажу, кажу казку. Пернаті друзі з одного двору.

Світлиця природи. Мамина дорога. Стежечки-доріженьки. Мавчині ліси. Русалчині володіння. Насінинка-дитинка. Незвичайні мандрівники. Живий килим. Годинник без стрілок. Зелена аптека. Вісники погоди. Як день від ночі втікає. Танцювали краплинки. Сонце землю цілувало. Чарівниця осінь. Сніжинки-порошинки. Дарунки Діда Мороза. Розлилися води на чотири броди.

Це моя Батьківщина, це моя Україна. Рідний край люби і знай. Ім'я мого краю. Ми живемо в Україні. Київ — столиця України. Дніпро — батько всіх рік. Сиві гори, і лани, і кручі. Знамениті земляки. Вогонь пам'яті й вічності. Там, де бродять легенди. Багатство рідної землі.

Транспорт. Професії, про які мріють хлопчики. Ми подорожуємо поїздом, літаком, пароплавом. Екскурсія по Києву. Водій і пасажери. Підземна залізниця. Машини — помічники людини. Чумаченьки. Золота карета і диво-коні. Правила вуличного руху.

Свята. Як ми готувалися до свята. Сашкові іменини. Свято врожаю. Щедрик-ведрик... У нас у гостях вірші Т.Шевченка. Ой, весно красна, що ти нам, веснонько, принесла. Перші паростки. Земля Тетяна, водиця Уляна.

Фольклорні символи, обереги. Вишивані ключі-символи. Берегиня людських знань. Ниточки-чаклунки. Вінок — знахар, стрічка — доля. Тарілку малювали — з щастям вітали. Ключ у руці — знак надії. Гребінь, гребінчик, гребінець. Ніж із столу ховайте, людським очам не давайте.. Намисто носити — здоров'я мати. Про хустку дбати, про шапку не забувати. Носи сіль у хустині — не матимеш лиха щоднини.

Художня література і розвиток мовлення

Для роботи з художньою літературою, у тому числі на заняттях з розвитку мовлення, рекомендуємо користуватися хрестоматією «Золотий колосок»¹. Вона містить оригінальні художні твори (фольклорні та авторські) всіх жанрів. Фольклорні твори (крім казок та ігор) подаються без назви із значками ***. Кожному авторському твору передує ім'я та прізвище письменника. Значки*** перед початком таких творів навчають, що твір не має назви (або сам автор не дав назви, або у хрестоматії використано лише фрагмент твору). Більшість творів пронумеровано. Номер означає, що твір може бути використано як на заняттях з розвитку мовлення, так і в роботі над художнім твором. Конкретний зміст занять зафіксовано додатках (у кінці хрестоматії) № 1, 2, 3. У медичних рекомендаціях зазначено номери творів, з йми слід у першу чергу ознайомити дітей.

Таблиця 2

Форми роботи	Твори (на вибір вихователя)	Художньо - виражальні засоби
1	2	3
<i>Молодша група</i>		
Слухання текстів у різних ситуаціях (побутових, ігрових). Запам'ятовування	Примовлянки: с. 190, 482, 484-501.	1. Подвійні назви типу <i>щука-риба</i> (№№ 96, 488, 162, 997, 407, 76, 636).

віршів у русі (ігри - ілюстрації до художніх творів). Залучення дітей до діалогів у віршах (ігри-діалоги з вихователем). Проговорювання дітьми звуконаслідувальних та інших слів, окремих виразів за вихователем. Цитування дітьми мови окремих персонажів казок. Відповіді на запитання вихователя до творів (Хто? Що? Який? Де? Що зробив? Що вміє?) Привернення уваги до художньо-виражальних засобів у процесі ознайомлення з художніми творами.	Колискові: №№ 407, 408, 416, 419, 421. Вірші, казки: №№ 41, 140, 197, 279, 829, 501, 59, 4, 432, 706, 693, 995-998.	2. Постійні епітети типу <i>холодна водиця</i> (№№ 131, 139, 456, 426, 998). 3. Слова-символи національної культури: <i>зозуля, криниця</i> (№ 112), <i>коник</i> (№ 456), <i>вареники</i> (№ 60), <i>явір, гай, калина</i> (№ 134), <i>червоні чобітки, жито</i> (№ 617), <i>дуб, кожух</i> (№ 162), <i>кладка, біла хатка, садок</i> (№ 237), <i>барвінок, вінок, луг</i> (№ 12), <i>бориц, бандура, паляниця</i> (№ 998).
Примітка: Проказуючи чи наспівуючи тексти, вихователь може ілюструвати їх малюнками, іграшками, фігурками на фланелеграфі, власними рухами тощо.		
<i>Середня група</i>		
Відповіді на запитання, що спонукають до роздумів (Як? Чому? Навіщо?), до казок, оповідей. Відповіді на запитання за малюнками - ілюстраціями. Переказування текстів з допомогою вихователя. Розігрування діалогів за віршованими творами. Участь в інсценізаціях фрагментів казок. Угадування відомих творів за цитатами з них. Слухання творів (віршованих та прозових) з наступним самостійним ілюструванням (малювання, ліплення, аплікація). Висловлення вражень від прочитаного. Вивчення віршів, загадок, лічилок, жартів напам'ять за бажанням. Відповіді на запитання, пов'язані із завданнями з розвитку мовлення. Привертання уваги до художньо-виражальних засобів у процесі ознайомлення з художніми творами, під час образотворчої та ігрової діяльності.	Примовлянки: с. 190-202. Колискові: №№ 406, 409-413. Вірші, казки тощо: №№ 43, 67, 926, 103, 156, М. Воробйов «Щавель я, щавлик» (с. 79), №№ 187, 198, 199, 207, 248, 278, 290, 298, 307, 378, 389, 609-613, 766, 767, 930, 933-952, 649, 631, 632, 634, 999-1002, 1004, 1006, 1007, 1033, 1034, 694, 695, 865, 896, 900, 909.	1. Подвійні назви типу <i>коза-дереза</i> (№№ 614, 54, 24, 78, 1000, 1001, 65, 437). 2. Постійні епітети (прикметники) типу <i>ясне сонце</i> (№№ 166, 200, 201, 77, 410). 3. <i>Поетизми</i> (слова-прикраси): <i>золотий, срібний</i> (у значенні <i>гарний</i>) № 85, <i>поляна</i> (звичайно кажуть <i>галявина</i>) № 699, <i>птиця</i> (звичайно кажуть <i>птаха</i>) № 110, <i>когутик</i> (звичайно кажуть <i>півень</i>) № 142. 4. Слова-символи національної культури: <i>садок, ставок, верба, тополі, вітряк</i> (№ 235), <i>сопілка</i> (№ 933, 946), <i>гречка</i> (№ 931), <i>писанка</i> (№ 969), <i>соловейко</i> (№ 115), <i>жайворонок</i> (№ 198), <i>ластівка</i> (№ 211), <i>верба, калина, гай</i> (№ 340), <i>біла сорочка, явір, пиріжки</i> (№ 1002). 5. Традиційні зачини казок: <i>Жив собі; Був собі; Жив колись на світі</i> тощо.
Примітка: З українськими фольклорними творами ознайомлюємо у формі розповіді. Вступне, слово вихователя може бути таким: «Дітки! Ваші прапрабабусі та прапрадідуся, коли були маленькими, любили слухати таку ка.-зочку (гратися в таку гру, відгадувати таку загадку) тощо. З авторськими творами української літератури ознайомлюємо приблизно так: «Дітки! Письменник Микола Вінграновський написав для вас ось такий віршик» або «Дітки, ось послухайте, яку казочку для вас склав письменник Михайло Стельмах».		
<i>Старша група</i>		

Інсценування художніх творів. Переказування казок, оповідань (з незначною допомогою вихователя). Доповнення та виправлення неточностей, яких навмисне припустився вихователь у переказі відомого дітям твору. Придумування кінцівок до творів. Пояснення дітьми власних малюнків, ліплень-ілюстрацій до художніх творів. Вивчення творів різних жанрів, у тому числі скоромовок, звуконаслідувальних мініатюр, небилиць-нісенітниць напам'ять. Розширення та активізація в мовленні художньо-виражальних засобів.	Примовлянки: с. 190-202. Колискові: №№ 423-430. Вірші, казки тощо: №№ 18, 30, 33, 46, 68,-126, 165, 213, 218, 240, 253, 272, 273, 302, 301, 308, 318, 324, 328, 336, 346, 352, 364, 371, 381, 385, 391 с. 207, 628, 629, 633, 634, 652, 656, 659, 661, 669, 674, 692, 780, 788, 821, 867, 869, 877, 904, 913, 922, 923, 931, 957, 959, 974, 983, 1007-1012, 1015, 1017-1019, 1035, 1042, казки М. Жука (с. 575, 577); №№ 733, 734, 801, 790-792, 808-810, 693,- 697, 720.	1. Подвійні назви типу <i>думати-гадати</i>: №№ 23, 37, 204, 296, 1018, 1021, 999, 857. 2. Постійні епітети (прикметники) типу <i>сине море</i> (№№ 346, 208, 292, 263, 155). 3. Поетизми (слова-прикраси): <i>колокільця</i> (звичайно кажуть <i>дзвоники</i>) №№ 413, 293, <i>парус</i> (звичайно кажуть <i>вітрило</i>) № 345, <i>неня</i> (звичайно кажуть <i>мама, мати</i>) №№ 78, 768, <i>горобейки</i> (звичайно кажуть <i>горобці</i>) № 834, <i>білий</i> (у значенні <i>гарний</i>) № 58, <i>файний</i> (звичайно кажуть <i>гарний</i>) № 58, <i>чічаний</i> (звичайно кажуть <i>гар-ний, як квітка</i>, від слова <i>чічка-квітка</i>) № 58. 4. Слова-символи національної куль-тури: <i>садок вишневий, хрущі</i> (№ 222), <i>жито, барвінок, васильок</i> (№ 201), <i>лелека</i> (№ 656), <i>рушник, глечик</i> (№ 374), <i>вишиванка</i> (№ 377), <i>трембіта</i> (№ 395), <i>козак</i> (№ 788), <i>степ, луг</i> (№ 77), <i>соняшник, сонях</i> (№ 351), <i>чорнобривці</i> (№ 385).
Примітка: При переказуванні творів, особливо народних казок, вихователь допомагає дитині, пропонуючи вживати такі слова, характерні для зв'язної оповіді, як: <i>і(й), та, та й, от, ось, ждали-ждали, іде та йде, одного разу</i> та ін.		
<i>Підготовча група</i>		
Переказування творів (гуморески, казки, оповідання) за власним вибором. Читання напам'ять віршів за гласним вибором. Заміна прямої мови персонажів непрямою (сказав, що; попросив, щоб), розповіді від першої особи — розповіддю від третьої (з допомогою вихователя). Виявлення дітьми помилок, неточностей у переказі твору товаришем. Доповнення почутої розповіді. Характеристика персонажів за діями, вчинками. Розрізнення звичайних (реальних) та незвичайних (казкових) подій, персонажів. Складання власних казок, оповідань, загадок, небилиць.	Примовлянки: с. 190-207. Колискові: №№ 416, 421, 427, 430. Вірші, казки: №№ 8, 19, Марко Вовчок «Ведмідь» (с. 20), №№ 47, 123, 146, 148, 177, 181, 193, 206, 216, 219, 230, 232, 250, 251, 256, 260, 264, 281, 289, 297, 302, 311, 321, 331, 334, 341, 352, 383, 384, 396, 400, 406, 448, 508, 533, 534, 548, 564, 568, 600, 620, 628, 635, 639, с. 253-254, №№ 657, 663, 671, 684, 693, 727, 728, 736, 747-757, 769, 773, 776, 778, 789, 797-800, 815, 893, 919, 928, 939, 948, 955, 958, 965, 985, 989, 1013, 1020-1022, 1027, 1028, 1031, казки Лесі	1. Подвійні назви типу <i>шапка-невидимка</i> (№№ 28, 87, 359, 37, 1014, 1023-1025, 1030, 94). 2. Постійні епітети (прикметники) типу <i>шовкова (трава)</i>: №№ 471, 860, 83, 947, 476. 3. Поетизми: <i>красний</i> (у значенні <i>гарний</i>) № 395, <i>ручай</i> (звичайно кажуть <i>струмок</i>) № 229, <i>люля'ти</i> (звичайно кажуть <i>колисати</i>) № 358, <i>ябло</i> (звичайно кажуть <i>яблуко</i>), <i>віноико</i> (звичайно кажуть <i>вінок</i>), <i>жовтейкий</i> (звичайно кажуть <i>жовтий</i>) № 152. 4. Слова-знаки національної культури: <i>волошки</i> (№ 155), <i>рожі, мальви</i> (№ 873), <i>пшениця, коровай</i> (№ 597),

Вживання у розповіді епітетів, порівнянь та інших художніх засобів.	Українки (с. 290, 583), №№ 1036-1039, 1046-1049.	Дніпро (№ 1035), віл (№ 564), жупан (№ 578), Січ Запорозька (№ 787), козак Мамай (№ 786), кобза, кобзар (№ 935), вишня, вінок, садок, дуда (№ 179). 5. Традиційні кінцівки народних казок: <i>От вам казка, а мені бубликів в'язка; От вони досі живуть та хліб жують тощо.</i>
Примітка: При переказі творів, особливо народних казок, вихователь допомагає дитині використовувати такі спеціальні слова зв'язної оповіді, як: <i>коли це, тоді, аж, ось; якось.</i>		

Таблиця 3

Робота з розвитку мовлення

Завдання роботи з розвитку мовлення	Дидактичні ігри із залученням іграшок, побутових предметів, картин, книжкових ілюстрацій, лото, власних спостережень, словесних художніх творів тощо
<i>Молодша група</i>	
Відпрацьовувати вимову звуків	«Чарівний мішечок», «Хто що любить?», «Впізнай на смак», «Що для кого?» (№№ 491, 493, 829)
Засвоїти назви дитинчат тварин та птахів, спільнокореневі слова	«Пограємось у каченяток» (курчаток тощо) (№№ 131, 636, 455, 14, Т. Коломієць «Дощик» с. 155; № 120)
Спонукає вимовляти звуконаслідувальні слова {няв, гав}	«Хто як говорить?», «Впізнай, хто говорить» (№№ 149, 243, 121, 145)
Заохочувати називати адресата звертання, вживаючи іменники у кличній формі	«Поклич кицю», «Попроси кицю» (№№ 825, 139, 11, 487, 495)
Привертати увагу до слів із суфіксами пестливості	«Скажи лагідно», «Як кажемо, коли любимо?» {коник, маленький}, «Поклич лагідно» (№№ 3, 493, 421, 59, 60, 62, 848, 459, 493)
Розвивати вміння користуватися в мовленні словами, що називають ознаки та дії предметів, узгоджувати їх між собою	«Який він, ведмідь?» {великий}, «Яка вона, мишка?» {маленька}, «Яке воно, кошеня?» {пухнасте}, «Якого кольору чашка (відерце, м'яч)?», «Скільки ведмедиків» (цукерок, яблук)? {один-два-одне; багато}, «Що вміє котик?», «Що зробив {-ла, -ло, -ли} півник? (курочка, курчатко; звірі)» (№№ 64, 124, 614, 616, 106, 863)
Вправляти у прийменників	«Де хто сховався?» «Де хто живе?» «Куди покотився м'ячик?», «Де ми спимо?» «Де гуляємо?» тощо.
<i>Середня група</i>	
Формувати розуміння значення поняття <i>слово</i> , заохочувати його вживання	«Яким словом це називається?» (опис ознак предмета, істоти, явища складає вихователь або загадує загадкою) (№ 516, 518, 524, 525, 528, 531-538, 546, 569, 603), «Скажи своє слово»

Звертати увагу дітей на слова, близькі за значенням (синоніми)	«Замінімо слово» {книга — лід (№ 58, 715), плаття — сукня (№824, 102), собака -пес (№ 35, 144), плизати — стрибати (№ 137)
Звертати увагу дітей на слова, протилежні за значенням (антоніми)	«Скажемо навпаки» {лівий — правий (№ 113), великі — малі (№ 108), лягати — вставати (№ 449)
Ознайомити з багатозначними словами та із словами, що вимовляються однаково, але мають різне значення (омоніми)	«Знайди таке, як у мене» (серед іграшок, малюнків тощо): <i>гребінець</i> (№ 79, 143, 527), <i>шапка</i> (№ 615, 595, 161), <i>коник</i> (86, 88); <i>коса</i> (2, 265), <i>кувати</i> (208, 844)
Збагачувати мову дітей складними словами	№№2 699, 121, 82, 831, 982
Заохочувати малюків давати імена лялькам, іграшковим тваринам, птахам, орієнтуючись на українські культурні традиції	«Кого як назвемо?», «Хто сховався?», «Як зветься твоя улюблена лялька (ведмедик тощо) вдома?»: ведмідь <i>Чіпка</i> , заєць <i>Пилип</i> , папуга <i>Лаврик</i> , кицька <i>Мурка</i> , лис <i>Ленис</i> , пес <i>Кудлай</i> , кіт <i>Мацурик</i> , корівка <i>Красолька</i> , лялька <i>Катруся</i> тощо
Спонукаати використовувати кличну форму іменників у звертаннях	«Поклич півника», «Попроси ведмедика», «Як спитав котик?» (№№ 866, 766, 132, 323, 478)
Орієнтувати дітей на вживання дієслівних форм із словом <i>хай</i> { <i>нехай</i> }, присвійних прикметників { <i>зайчиків, мамин</i> }	«Що зробити ляльці Маринці?» { <i>хай ляже, хай їсть</i> — №№102, 178, 1002), «Чия це хатка?», «Чия мама?», «Чий тато?», «Чиї дітки?», (№№ 33, 197, 111, 67) «Як можна гарно назвати зайця?» { <i>зайчик-лапанчик, зайчик -побігайчик</i> }, сонце { <i>ясне сонечко</i> }. Див. додатки № 2, 3
Збагачувати словник дітей епітетами, порівняннями і т. ін.	
<i>Старша група</i>	
Розвивати чуття рими	«Чарівний годинник» (рухомі стрілки вказують на малюнки предметів, істот, назви яких римуються, як-от: <i>куц-хруц, лисичка -синичка</i>)
Вчити дітей добирати з допомогою вихователя слова, близькі за значенням (синоніми)	«Скажи інакше», «Скажи по-своєму»: <i>лелека — бузько — чорногуз</i> (№ 103, 102, 765), <i>картопля-бараболя</i> (№ 173), <i>вирій — теплий край</i> (№№ 291, 195, 364), <i>гарний — гожий</i> (№ 90)
Добирати з допомогою вихователя слова, протилежні за значенням (антоніми)	«Скажи навпаки»: <i>білий -чорний</i> (№ 874), <i>день — ніч</i> (№ 714), <i>тепло — холод</i> (№ 257), <i>одягатися — роздягатися</i> (№ 902)
Створювати ігрові ситуації з метою закріплення та розширення запасу багатозначних слів та слів, що однаково вимовляються, проте різні за значенням (омоніми)	«Знайди (принеси, покажи) ще <i>шапку</i> { <i>коника, гребінця</i> тощо)»: (№№ 86, 88; 541, 573, 369; 235, 852; 40, 373); «Знайди (принеси, покажи) ще <i>півника</i> { <i>ключа, косу</i> тощо): №№ 46, 195; 1, 265; 323, 154
Заохочувати характеризувати предмети, істот і навпаки — називати предмети, істоти за	

наведеними вихователем ознаками, у тому числі загадками	
Закріплювати , слова з узагальненим значенням	«Який він (вона, воно, вони)?», «Хто зараз прийде в гості?» (№№ 502, 511, 535, 536, 537, 544, 549, 557, 558, 578, 583), «Що подарувати зайчику (білці тощо)?» (№ 547, 524, 506, 545, 519, 527, 528, 569, 570, 571, 573, 581)
Розширювати і збагачувати словниковий запас	«Скажи одним словом» (гра з м'ячем), «Покажи це» (вихователь називає слово узагальненого значення, діти показують зображення, іграшки, які можуть узагальнено називатися цим словом, на зразок <i>овочі: огірки, помідори</i> тощо)
Розвивати інтерес до словотвору	«Вибери що до вподоби» (зображення на картках символів національної культури): додаток № 3; «Хто більше скаже гарних слів про маму» { <i>матуся, неня, мамуся, любенька, дороженька, золотенька</i> тощо)
Заохочувати дітей утворювати дієслова від звуконаслідувальних слів	Впізнай смішне слово (за зразком вихователя чи художнього твору): №№ 174, 95, 536, 537, 548, 103, 713
Вправляти на творення та вживання назв дитинчат тварин та птахів і назв самок тварин та птахів	«Хто нявчить, а хто гавкає?» (№№ 835, 731, 283) . «Дитсадок малят-звірят» (№ 662, 663, 89, 790, 668, 840, 207), «Допоможи малятам знайти свою маму» (№№ 828, 654, 879, 80)
Пробуджувати бажання римувати слова	
Спонукає складати власні речення	«Впізнай схоже слово», «Скажи, як у віршику», «Добери своє схоже слово»: №№ 115, 213, 9, 865, 872, 849
Розвивати уміння здогадуватися про зміст невідомої оповіді, складеної вихователем, чи художнього твору за назвою або ключовими словами (наприклад, літо, море, відпустка)	«Скажи своє речення», «Живі слова» (кожна дитина наводить по одному слову, з яких утворюється речення; залучається 3—4, рідше 5 дітей). Гра «Море» (с. 252) «Про що буде мовитися?», «Як можна назвати віршик (оповідання, казочку)?»: №№ 838, 853, 69, 81, 164, 733
Активізувати словник «гарних слів» (художньо - виражальних засобів). Викликати гідливе ставлення до «поганих слів»	«Хто більше знає гарних слів» (змагання окремих дітей або команд), «Придумай заголовок для малюнка з гарним словом». Див. додатки № 2, 3. Ігри «Квіти» (с. 238), «Птиці» (с. 235). Для ігор добирати слова — знаки національної культури (додаток № 3)
<i>Підготовча група</i>	
Поповнювати активний словник багатозначними словами, словами, що звучать	«От як цікаво! Слова ніби однакові, а означають різне»: <i>капелюх</i> (№ 160), <i>роги, ноги</i> (№№ 590,

однаково, але мають різне значення (омонімами), словами, близькими за значенням (синонімами), протилежними за значенням (антонімами)	529, 575, 936), <i>іти</i> (№№ 227, 363), <i>приходити</i> (№№ 961, 199). <i>зуби</i> (№№ 370, 977), <i>серп</i> (№№ 77, 398), <i>виходити</i> (№№ 857, 208), <i>край</i> (№№ 160, 780), «Як ще можна сказати?»: <i>дзеркало</i> , <i>люстро</i> (№№ 361, 374), <i>звити</i> — <i>сплести</i> (№ 705), <i>заметіль</i> — <i>хуга</i> — <i>завірюха</i> (№ 870); «Скажи навпаки»: <i>плакати</i> — <i>сміятися</i> (№ 727), <i>починати</i> — <i>кінчати</i> (№ 747), <i>старий</i> — <i>новий</i> (№ 472), <i>погано</i> — <i>гарно</i> (№ 798)
Заохочувати давати імена тваринам, пташкам (іграшковим та живим), мотивуючи їх певними ознаками тварини чи пташки або власними уподобаннями	«Кому яке ім'я пасує» (Рябо — бо рябенський, Шурник — бо муркоче): №№ 49, 797, 809, "810, 811, 813, 1041, 1044
Вправляти дітей у творенні слів	«Вигадай своє слово», «Вигадай смішне слово» (за зразком вихователя чи художнього твору): №№ 717, 625, 660, 602, 330, 929, 883, 128, 680, 686, 348, 905
Створювати ігрові ситуації, що спонукають вживати прикметники та прислівники	Ігри «Фарби» (с. 249), «Море» (с. 252), №№ 252, 644, 638
Розвивати вміння висловлюватися складними реченнями	Бесіди вихователя з дітьми, під час яких ставляться питання із словами <i>навіщо</i> , <i>коли</i> , <i>чому</i> , <i>що спитав</i> (сказав, знав, попросив) тощо

Навчання дітей грамоти¹

¹ Навчання грамоти доцільно проводити з невеликими групами дітей.

У процесі вдосконалення усного мовлення та оволодіння початками грамоти відбувається ефективний всебічний розвиток дітей. Кожне заняття з навчання грамоти має носити чітко виражений розвиваючий характер. Пізнавальна діяльність має набувати все виразніших довільних форм (діти здобувають уміння керувати своєю увагою, запам'ятовувати пропонування їм матеріал, їхнє сприйняття почутого й побаченого стає усвідомленим).

У дітей п'ятого-сьомого років життя починають формуватись нейрофізіологічні й психологічні передумови для оволодіння більш складними знаннями і вміннями. І найголовнішу роль у цих процесах, безумовно, відіграє рідна мова.

Серед різних видів навчальної діяльності, предметом яких є рідна мова, одним з найважливіших і найскладніших є оволодіння початками грамоти. У навчанні грамоти чотири-шестирічних дітей вихователь може застосувати всі відомі словесні й практичні методи, але найдоступнішими для них є розповідь і бесіда у сполученні з практичними діями. Практичні навчальні дії доцільно організувати в ігровій формі. Програма з цього виду діяльності передбачає ознайомлення дошкільників з цілим рядом складних мовних і мовленнєвих понять, які мають бути засвоєні дітьми практично.

Використовуючи метод розповіді (навіть коли він супроводжується спостереженнями за мовленнєвими явищами), не можна обійтися без практичних дій з тими чи іншими мовними одиницями — реченням, словом, складом, звуком, які, зважаючи на складність їх матеріального вияву, мають постати в уявленні дітей у предметній формі. Слід пам'ятати, що довільна увага дошкільнят чотирьох-п'яти років ще дуже слабка, поріг сприйняття невисокий, мислення носить наочно-образний характер, загальний інтерес від діяльності спрямований на її результати, а не на способи дій. Зважаючи на це, усім завданням, що мають пізнавальний зміст, доцільно надавати ігрової форми. Елементами гри при цьому можуть служити: ігровий сюжет дитячої діяльності, пропонування дитині певна роль (слова, звука, складу тощо), установка на перемогу в змаганні в результаті успішного виконання заданих дій з обов'язковим додержанням встановлених правил. У

цьому віці будь-які запитання й завдання сприйматимуться дітьми краще, якщо їх задаватимуть Буратіно, Мальвіна, Катруся, Незнайко чи інші добре відомі дітям казкові герої. У процесі виконання навчальних завдань діти з великим задоволенням обирають ролі водіїв, капітанів, будівельників, продавців. Виграють у кінцевому результаті ті діти (пари, групи), які виконують завдання швидше, точніше, правильніше. Це може бути добір слів з певними звуками або звуком у заданій позиції (на початку, в середині, в кінці слова), з певною кількістю складів, звуків, з наголосом на певному складі тощо.

Одним із найважливіших завдань у процесі навчання грамоти є формування у дітей навичок звукового аналізу слів. Це складне вміння є обов'язковим для процесу навчання грамоти за звуковим аналітико-синтетичним методом. Воно формується як особлива розумова дія, в ході якої діти мають додержувати двох обов'язкових умов: послідовно і правильно називати в словах звуки. При цьому вважаємо зайвими вимоги називати в слові кількість звуків, а також у ході виділення окремих з них давати їм якусь характеристику — голосний, приголосний тощо. Важливо, щоб дитина зобразила її за допомогою умовних знаків (фішок) на моделі, і ці попередні дії стануть надійною основою для грамотного (без пропусків і заміни літер) письма.

Дидактичні ігри зі звуками — необхідний метод, який сприяє оволодінню дітьми умінням виконувати звуковий аналіз слів. За вказівкою вихователя діти, що одержали роль тих чи інших звуків, мають виконувати різноманітні дії — рухатися так, щоб у результаті перестановок утворювались склади та слова, змінювалося значення слів тощо. Важливо, щоб ці дії були не механічними, а супроводжувались активним вимовлянням окремих звуків, утворених складів, слів, речень тощо. Емоційність, інтерес, безпосередність, партнерство вихователя в колективних діях дітей сприятимуть оволодінню вихованцями такими важливими розумовими діями з різними мовними одиницями, як аналіз, синтез, класифікація, абстрагування, уміння робити правильні висновки.

Навчання грамоти дітей п'ятого року життя становить собою суто добукарварний період. На заняттях діти вслухаються в мовлення, дізнаються, що воно складається з речень, речення будуються зі слів, а, слова можуть ділитися на склади і окремі звуки. З метою оволодіння звуковим аналізом слів вихованці виконують вправи на визначення початкових і кінцевих звуків у словах, на виявлення названих вихователем звуків у заданих словах, на самостійний добір слів із тим чи іншим звуком.

Вихователеві слід мати на увазі, що для виділення у словах початкових і кінцевих звуків спочатку слід добирати найпростіші випадки: для виділення голосних найзручнішою є така позиція, коли даний звук становить собою окремий склад (*а-кула, о-купь, У-країна, Е-мма, і-дуть*). У кінці слів такі склади в українській мові (за винятком слів іншомовного походження) відсутні, тому для виділення кінцевих голосних звуків слід добирати слова, у яких ці звуки переважно знаходяться під наголосом (*гора, пишу, книжки, пливе, малі*). У такій позиції голосні звуки вимовляються чітко, виразно, без будь-якої редукації (скорочення). Для приголосних найзручнішою позицією для виділення є така, коли початковий або кінцевий звуки знаходяться за межами прямого складу типу «ПГ» (приголосний + голосний), який у методиці навчання грамоти ще називають злиттям, наприклад: *брова, ніс, палець, лоб, лікоть, шкiра, спина*. У такій позиції вимова приголосних звуків є значно автономнішою порівняно з тією, коли вони знаходяться в безпосередньому контакті з голосними, а тому й виділення їх у слові відбувається значно легше. Наступним кроком в оволодінні вмінням виконувати повний звуковий аналіз слів є впізнавання заданого або самостійно виділеного звука в інших словах, тобто в таких, де він може знаходитись у різних позиціях, у тому числі й у структурі «злиття». При цьому зауважимо, що для загострення фонетичного слуху дітей у пропонованому ряді слів мають бути й такі, що заданого звука зовсім не містять. Наприклад, для впізнавання звука [ш] можна подати дітям такі слова: *шпак, кішка, кажан, каштан, шапка, штани, сорочка, галоша*.

Щодо поділу слів на склади дітям п'ятого року життя достатньо оволодіти цим умінням зі словами, що становлять два відкриті склади типу «злиття»: *ма-ма, ли-па, сі-но, бі-ле*. Сильніші діти легко поділяють на склади і слова типу *мо-роз, ло-па-та, то-по-ля*. Не становитимуть для малят труднощів і слова з першим відкритим складом: *кни-га, гри-би, кра-си-во*. Корисним і цікавим видом роботи, пов'язаним зі складоподілом, є колективне, групове або самостійне промовляння за складами лічилочок, зокрема в процесі рухливих ігор.

Крім звуко - складового аналізу слів, чотирирічні діти здатні виконувати найпростіші розумові "дії з реченням. Саме поняття «речення» вони сприймають і засвоюють суто практично: «Послухайте, діти, таке речення». Малята довідуються, що речення складаються зі слів, яких може бути два, три

і більше (з односкладними називними, неповними реченнями, які становлять собою одне слово, ознайомлювати дошкільників не потрібно, про них вони дізнаються в школі).

Найдоступнішими за структурою реченнями є такі, в яких підмет виражено іменником, рідше — особовим займенником, а присудок — дієсловом дійсного способу в різних часових формах. Порядок слів у пропонованих дітям реченнях здебільшого прямий, тобто коли підмет стоїть перед присудком *{Дівчатка співають. Хлопчики танцюють гопак}*. Але паралельно можуть аналізуватися й речення, що мають зворотний обернений) порядок слів *(Незабаром настане весна, прилетять пташки. Зацвітуть квіти)*.

З інтонаційного боку речення, пропоновані для прийняття і елементарного аналізу (визначення кількості слів, послідовне називання слів, встановлення меж — початку і кінця — речення), можуть бути також різними. Безумовно, дітям п'ятого і шостого років життя доведеться найчастіше сприймати й аналізувати розповідні речення, але на сьомому році м доцільно буде час від часу пропонувати питальні, інколи й спонукальні речення *(Звідки повертаються птахи? Летить, гусоньки, до хати!)*.

Малювання (схематичне позначення) речень відбувається з допомогою відображення на моделях початку (вертикальною рисою) та кінця (відповідним розділовим знаком). Наприклад:

Настала осінь. | ____ .

Повітря стало прохолоднішим. | _____ .

Поховались від холоду комахи. | _____ .

Куди збираються птахи? | ____ . ____ ?

Так звані «короткі слова» (прийменники, сполучники, займенники) діти шостого року життя також мають сприймати і позначати на моделях коротшими лініями. Відстань між лініями, що позначають окремі слова, становить одну клітинку¹.

На шостому році життя діти оволодівають умінням виконувати складовий та повний звуковий аналіз найпростіших за будовою слів. Доцільно виготовити для групи та для кожної дитини три складові моделі (на папері різного кольору).

¹ Робота над моделюванням речень і слів виконується в зошитах або на окремих аркушах у клітинку, на дошці, на набірному полотні.

Практика показує, що в роботі над звуковим аналізом недоцільно застосовувати кольорові символи для умовного позначення голосних, твердих і м'яких приголосних звуків, оскільки вони, по-перше, не відображають істотних ознак того чи іншого типу звуків, а по-друге, дошкільнята нерідко плутають кольори.

Тому дана програма передбачає позначення голосних звуків кружечком (великою крапкою), твердих приголосних — смужкою (рискою), а м'яких приголосних — двома паралельними смужками (рисками). Кружечок у свідомості дитини асоціюється з вільним проходженням струменя видихуваного повітря через ротову порожнину, смужка символізує перешкоду на шляху цього струменя, дві смужки — посилену, ніби подвійну перешкоду, якою супроводжується вимовляння м'якого звука порівняно з парним твердим.

Для вправлень у побудові звукових моделей слів кожна дитина повинна мати невеличке набірне полотно, на якому можна викладати за допомогою карток-фішок звукову форму слова.

Роботу біля дошки можна проводити по-різному: на демонстраційному набірному полотні, на дерев'яній планці з основою, на якій можна виставляти картки-фішки, або на магнітній дошці.

Якщо діти оволодіють умінням послідовно і правильно називати звуки в словах, є всі підстави для переходу до букварного періоду навчання грамоти, тобто до оволодіння початковим умінням читати. Враховуючи загальний розвиток дітей і побажання батьків, цей перехід можна здійснювати і на шостому році життя, організовуючи заняття-ігри з окремими групами «грамотіїв».

Слід мати на увазі, що пропонована програма не передбачає обов'язкового формування у дошкільників навичок читання у діапазоні всього алфавіту. Однак з особливо розвиненими дітьми, групами «грамотіїв» цю роботу можна проводити. Головне ж завдання для дітей підготовчої групи полягає у засвоєнні самого способу читання складів і слів. На початковому етапі навчання основна увага вихователя має бути зосереджена на тому, щоб не допустити так званого по-буквенного читання. Під читанням слід розуміти «процес відтворення звукової форми слів за їх графічною (буквеною) моделлю»¹. В цьому визначенні слід бачити найважливішу вказівку на те, що дитина, яка розпочинає оволодівати вмінням читати, діє зі звуковою стороною мови, яку, однак, сприймає опосередковано, через букви, а тому без правильного відтворення звукової форми слова вона не зможе зрозуміти прочитаного, навіть знаючи всі букви.

Отже, перед читанням прямого складу типу «злиття» дітям необхідно добре усвідомлювати звукове значення обох літер. Особливо це стосується букви, що позначає приголосний у складі. Діти мають навчатися прочитувати обидві букви прямого складу у єдиному злитому комплексі, відкриваючи для цього рот тільки один раз, тобто в момент вимовлення голосного. Стійке, правильне, до автоматизму засвоєне читання складів з певною буквою у сполученні її з усіма відомими дитині буквами голосних звуків є основою для читання найпростіших одно- та двоскладових слів. Читання слів типу *мак, сон, ліс* відбувається на основі сприйняття двох одиниць читання — злиття приголосного з голосним та приголосного, який приєднується до злиття: *ма + к, со + н, лі + с*.

Поступово пауза між злиттям і приголосним звуком скорочується, і діти переходять до складового читання такого типу слів.

Пропонована програма передбачає формування початкових навичок читання на основі дванадцяти літер, з яких п'ять позначають голосні звуки: *а, о, у, и, і* та сім — приголосні звуки: *м, н, л, в, с, т, к*. З поданих букв можна утворити досить багато слів простої звуко-складової структури, лексичне значення яких добре зрозуміле для шести-, семирічних дітей.

Необхідно в кожній групі мати касу букв і складів для фронтальної (групової) роботи, а також розрізні азбуки в межах, передбачених програмою дванадцяти літер для кожної дитини.

¹ Зльконин Д. Б. Как учить читать. — «Знание», серия Педагогика и психология. — №4. — 1976. — С. 17.

Гра - джерело радості, мудрості і добра

Усі ігри, які використовуються в роботі з дітьми дошкільного віку, умовно можна поділити на дві великі групи ~ творчі та ігри з правилами. Зміст творчих ігор придумують самі діти. В них вони відтворюють свої враження про навколишнє життя, своє ставлення до подій, явищ, які відбуваються в реальному житті, свої знання, уміння й досвід. Ігри з правилами створюються для дітей дорослими. В них закладені навчальні та виховні завдання.

Творчі ігри поділяються на сюжетно-рольові, будівельно-конструктивні (їх головний зміст — доступна для дитини творча діяльність — конструювання споруд з різних іграшкових будівельних матеріалів і конструкторів), ігри-драматизації та інсценівки, ігри з елементами праці та художньо-творчої діяльності, в яких діти доступні для них трудові дії та художню творчість здійснюють в уявній ситуації, що відповідає умовам праці дорослих.

Ігри з правилами включають дидактичні, що тісно пов'язані з навчанням; інтелектуальні, які сприяють розвитку мислительної діяльності; рухливі, що мають на меті рухову активність учасників; хороводні, для яких характерним є виконання рухів під спів та музику.

Інтелектуальні ігри — це ті, що містять в собі проблемні та логічні завдання, розв'язання яких вирішується в ігровій формі. До них належать загадки, кросворди, ребуси, метаграми, анаграми, шаради, чайнворди.

Характерною рисою таких ігор є задоволення і підвищення емоційного тону, прояв яскравих інтелектуальних емоцій: здивування, сумніву, впевненості, здогадки, радості відкриття, успіху. Ці ігри збагачують емоційну сферу дитини, викликають прагнення до спільної діяльності і бажання допомогти товаришам. Доцільно підтримувати дітей в таких іграх, це закріплює дитячу самостійність, заповнює її позитивним моральним змістом.

Методика роботи з інтелектуальними іграми будується на компонентах пізнавальної діяльності: змістовому, мотиваційному, процесуальному, контрольно-цінновальному. Змістовний компонент забезпечує міст матеріалу, на якому створюється завдання, спішне рішення пізнавальних завдань можливе, якщо діти володіють міцними знаннями, які можуть комбінувати в процесі розгадування ігор-загадок. Мотиваційний компонент має на меті пробудити і закріпити у дітей позитивні емоції у процесі навчання, викликати інтерес, допитливість, бажання до самостійного розмірковування і, як наслідок — сформувати прагнення до розумової діяльності. Формування мотиваційного компоненту повинно створювати особливий емоційний мікроклімат, який стимулює інтелектуальні почуття дітей: здивування, зацікавленість, захопленість, інтерес, задоволення від усвідомлення переборення труднощів. Процесуальним компонентом забезпечується готовність дітей до пізнавальної діяльності. В ній передбачається здатність дітей до швидкого вибору потрібної інформації, уміння виділити головне, пов'язати відоме з невідомим. Для формування процесуального компоненту потрібно виробити навички дошкільнят швидко включатися в роботу, працювати в певному темпі, вміння планувати, що потрібно здійснити для виконання завдання,

визначати послідовність дій. Контрольно-оцінювальний компонент у пізнавальній діяльності відіграє спонукальну роль. Швидка і об'єктивна оцінка успіхів дитини у розгадуванні інтелектуальних ігор багато в чому визначає пізнавальну активність, прагнення досягти результату. Ознайомлюючи дітей з ребусом, наголошуємо на тому, що це своєрідна загадка, в якій слово або фраза зображені комбінацією фігур, літер або знаків. Своєрідність ребусного письма в тому, що слова в ньому позначаються зображеннями різних предметів. Малюнки можуть поєднуватися з літерами і різними комбінаціями із літер, чисел, фігур, умовних позначень. Дітям дуже до вподоби ігри на відгадування зашифрованих слів. Коли навчаємо відгадуванню ребусів, пам'ятаємо такі правила:

- якщо малюнок зображено догори ногами, то слово читається справа наліво;
- якщо ліворуч від малюнка стоять коми, не читається відповідна кількість перших букв слова;
- якщо коми стоять праворуч від малюнка, не читаються останні букви;
- якщо в ребусі присутня геометрична фігура, вона називається повністю, далі додається буква і читається все разом;
- якщо частина слова вимовляється як числівник, то в ребусі вона зображена цифрами;
- розташування літер або складів над рискою і під нею говорить про те, що у слові-відповіді є один із складів *на*, *під*;
- якщо малюнок або літера зображені в середині іншої літери, то це означає, що у слові є літера *в* або *у*;

Метаграми — загадки, в яких зашифровані слова слід вгадувати за ознаками, сформульованими у стислому римованому тексті. Наприклад:

- З «М» у полі я росту,
- З «Р» у річці я живу. (Мак, рак)
- З «І» я сплю в коморі,
- З «И» я плаваю у морі. (Кіт, кит.)

Анаграми — це слова з різним значенням, що містять одні й ті самі звуки, розташовані в різному порядку. За допомогою перестановки звуків або складів (порядок перестановки вихователь пропонує) утворюються зовсім різні слова {пила — липа, насос — сосна, осел — село}. Завдання такого типу активізують мислення дітей і процес читання слів.

Шарада — загадка, в якій слово зашифроване окремими частинами:

Дві ноти ми, а далі те,
що кажуть, коли сідають на коня.
Разом — чудова гра. (Доміно.)

Криптограми — загадки, де слова зашифровано в певний спосіб: за допомогою малюнків, цифр, геометричних фігур або кольору.

Шахи — давня інтелектуальна гра. З історії відомо, що це не тільки спосіб цікаво провести вільний час, а й нагода для розвитку інтелекту, мислення.

Врахування певних педагогічних умов дає змогу досягти успішного оволодіння дошкільниками правил шахової гри та викликати стійкий інтерес до неї. Шахи стають привабливою для дитини грою тільки за умови створення в ній ігрової фабули та подальших ігрових ситуацій.

В ознайомленні старших дошкільників з суттю гри доречно спиратись на розповідь, побудовану у формі казки, або використати такий прийом, як гра-драматизація (наприклад, «У шаховій країні»).

Після виникнення первинного інтересу до шахів дітей ознайомлюють з назвами фігур і правилами гри. Наведені далі дидактичні ігри допоможуть закріпити ці знання.

Відгадай шахову фігуру за описом

Мета: навчати дітей порівнювати своє уявлення про шахову фігуру з її словесним описом; закріпити знання про зовнішні ознаки та назви шахових фігур.

Обладнання: предметні малюнки із зображенням шахових фігур, шахова дошка та її фігури.

Хід гри. На столі зворотним боком догори розкладено малюнки із зображенням шахових фігур. Педагог пропонує дітям пригадати назви та характерні зовнішні ознаки шахових фігур.

Дитина, яку викликає ведучий, підходить до столу, бере одну картку і, нікому її не показуючи, описує зображену шахову фігуру. Решта дітей уважно слухають, і той, хто відгадав, піднімає догори відповідний малюнок і називає фігуру. Той, хто першим підняв картинку-відповідь, у винагороду ставить відповідну фігуру на шахову дошку і стає наступним учасником гри.

Розрізні картинки

Мета: закріпити знання про шахові фігури та їх розташування на шаховій дошці.

Обладнання : шахові дошки для кожної дитини, малюнки із зображенням частин (половинок) шахових фігур.

Хід гри. Вихователь ставить перед дітьми завдання: скласти з частин (половинок) шахові фігури та розкласти зображення на шаховій дошці у вихідній позиції.

Ознайомившись з ігровим завданням, діти складають з половинок шахові фігури та розміщують їх кожен на своїй дошці. Переможе той, хто першим виконає завдання. Переможець отримує нагороду — емблему із зображенням шахового короля.

Коли діти оволодіють первинними знаннями про фігури та правила гри, можна перейти до розв'язання елементарних шахових задач та пов'язаного з ними аналізу шахових партій.

Гра в шахи виконує позитивну роль в загальному розвитку старших дошкільників. Вона розширює кругозір, активізує мислительну діяльність, тренує логічне мислення, спостережливість, увагу, виховує в дитини витримку, цілеспрямованість, впевненість у своїх силах, самоповагу, толерантне ставлення до супротивника, збагачує дитячу уяву, підтримує фантазію, приносить естетичне задоволення, сприяє розвитку здібностей і таланту.

Помітним явищем сучасного науково-технічного забезпечення суспільства, єри високих технологій, є комп'ютерні ігри. Комп'ютерні ігри за змістовим компонентом, складністю ігрових дій, виховним впливом можна розподілити на ігри для дорослих та ігри для дітей.

Комп'ютерні ігри, які цілеспрямовано створюються для дитячого кола, є корисними щодо формування інтелекту й можуть успішно застосовуватися для розумового розвитку старших дошкільників, творчого тренінгу, вироблення оптимальних стратегій розв'язання інтелектуальних завдань.

Необхідною умовою застосування комп'ютерних ігор у роботі з дітьми дошкільного віку є елементарна комп'ютерна освіченість педагога, ознайомлення дітей з будовою комп'ютера та формування в них навичок користування персональною електронно-обчислювальною машиною.

Проведення з дошкільниками комп'ютерних ігор є безпечним для дитячого здоров'я, якщо їх організатори дотримуються певних санітарно-гігієнічних вимог, користування персональними комп'ютерами. Серед загальних вимог щодо розташування та обладнання відповідного приміщення виділяються такі:

- кабінет комп'ютерної техніки не може розташовуватися в підвальних та цокольних приміщеннях;
- кімната повинна бути звукоізованою від приміщень, які мають підвищений рівень шуму (майстерня, фізкультурний зал тощо);
- підлога має бути неслизькою, з антистатичним покриттям;
- в інтер'єрі приміщень не можна застосовувати матеріали, що виділяють у повітря шкідливі хімічні речовини.

Проведення будь-яких занять, комп'ютерних ігор у тому числі, в кабінетах, обладнаних персональними електронно-обчислювальними машинами, супроводжується змінами основних параметрів мікроклімату приміщення (зменшення аерації повітря, підвищення його температури і вологості). За санітарно - гігієнічними нормами оптимальними параметрами температури є 19 ... 21 °С, допустимими — 18 ... 22 °С. Нормальною є відносна вологість повітря 62—55 %, а допустимою — 39—31 %.

Для покращення якісного складу повітря рекомендується після кожної академічної години занять здійснювати наскрізне провітрювання приміщення. Якщо дозволяють погодні умови, під час роботи на комп'ютерах вікна, фрамуги, кватирки бажано тримати відчиненими.

У приміщенні з комп'ютерним обладнанням щодня повинно проводитись вологе прибирання (це стосується також прибирання пилу з екрана та поверхні монітора).

Зміни основних параметрів мікроклімату приміщення прискорюють стомлення дітей. Пам'ятаючи про це, педагоги повинні дбати про забезпечення нормального мікроклімату робочого приміщення, попереджаючи стомлення дітей, а не чекати, коли його треба буде усувати.

У процесі роботи на комп'ютері особливо велике навантаження припадає на зорові аналізатори. Відповідно до санітарно - гігієнічних вимог кабінети електронно-обчислювальної техніки мають мати природне освітлення з орієнтацією вікон на північ, північний схід. Основний потік природного світла повинен спрямовуватись зліва. Не допускається правосторонній напрямок основного світлового потоку, напрямок ззаду та спереду дитини під час її роботи на комп'ютері. Проміння сонця і відблиски не повинні потрапляти в поле зору дошкільника та на екран монітора.

Бажано, щоб поверхня робочих столів була кольору натуральної деревини, блакитного, світло-сірого чи світло - зеленого кольору.

Оптимальна віддаль очей дитини від екрана комп'ютера становить 0,6 — 0,7 м, але не менше 0,5 м.

Дбаючи про захист зору дітей, педагог своєчасно привертає увагу дошкільників до неправильної постави під час ігрового процесу та організує ігрову діяльність у часі, запобігаючи довготривалим іграм та попереджаючи втому зору.

Довготривалість комп'ютерних ігор визначається характеристиками відеотерміналів, віком дітей, часом гри в режимі дня, характером попередніх занять дітей. Для попередження перевтоми зорових аналізаторів необхідно регулярно проводити вправи для очей.

У дітей старшого дошкільного віку легко розвивається процес гальмування нервових клітин, що викликає закономірне явище — стомлення, а отже, й пов'язане з ним зниження рівня розумової працездатності, тому ігровий процес з появою ознак стомлення педагог повинен своєчасно припинити.

Комп'ютерні ігри в своїй основі містять привабливі для дошкільників компоненти, такі, як яскраве візуальне оформлення та висока динамічність. Ці складові комп'ютерної гри об'єднані її метою та структурно підпорядковані. Вони організовані в просторі та часі. Всі ігрові складові координуються програмою, яка визначає, що і коли слід робити для досягнення мети гри. Програма комп'ютерної гри фіксується в інструкції, яка допомагає педагогові орієнтуватися в змісті ігор, їх виховному та розвивальному впливі та спрямовувати ігрову діяльність дітей.

Отже, залучення до інтелектуальних ігор розвиватиме мислення, пам'ять, увагу, уяву дітей; даватиме їм змогу відчувати радість життя, щасливого існування в оточуючому середовищі; у спілкуванні з однолітками, природою, в усвідомленні своєї значущості. Інтелектуальний розвиток дасть змогу дитині здійснювати все нові й нові відкриття у віддалених галузях, які недоступні для її безпосереднього впливу.

Особливе місце в системі дитячих ігор посідають *народні ігри*, які створені багатьма поколіннями людей. Це універсальна скарбниця "духовних надбань українського народу. Традиційно в практиці суспільного дошкільного виховання широко використовувались творчі ігри, ігри з правилами, а переважна більшість видів народних ігор залишалась поза програмою.

Концепція українського національного дитячого садка може бути повною мірою реалізована за умови повернення до витоків народної педагогіки, обізнаності вихователів з її засобами, зокрема українським дитячим ігровим фольклором. До нього слід віднести приспівки, утішки, скоромовки, лічилки, мовчанки, за-клички, небилиці, примовки, мирилки, жартівливі мовні ігри, докучливі казки, дражнилки, хороводні ігри, народні рухливі ігри. Варто підкреслити, що загадки також є одним із видів ігор, які відображають мудрість народу і використовуються для перевірки знань та кмітливості дитини. В цьому і полягають очевидна педагогічна спрямованість і популярність загадок як розумової розваги.

З дитячим ігровим фольклором тісно пов'язані колискові пісні та приспівки, які з успіхом можуть бути використані в сюжетно-рольових іграх дітей, особливо іграх дівчаток з ляльками.

У навчально - виховній роботі важливо педагогічно грамотно використовувати всі види ігор, які є компонентами цілісної системи ігрової діяльності. В комплексі з іншими видами діяльності це забезпечує всебічний і гармонійний розвиток підростаючої особистості.

Віконечко у природу

Молодша група

Спостереження. Дме вітер — гойдаються дерева; нема вітру — дерева знаходяться у спокої. На що схожі хмари?

У дощову погоду з вікна або веранди спостерігати, як стікають струмки води по шибках, як утворюються на доріжках калюжі; прислухатись до стуку дощу по шибках, по даху.

Разом з дітьми порадіти першому снігу.

Як одягнені люди, коли йде дощ?

Спостереження за квітучими трав'янистими рослинами (дикорослими і культурними: кульбаба, грицики, нагідки, жоржини, хризантеми та ін.); за хитанням дерев, паданням листя у тиху і вітряну погоду; за кольором, величиною і формою осіннього листя; за листопадом на початку і в кінці осені; за дозріванням плодів у саду; за горобиною.

Спостереження за зовнішнім виглядом горобця, голуба (голова, очі, дзьоб, крила, хвіст, ноги; горобець скаче, а голуб — ходить; тіло покрите пір'ям).

Спостереження за поведінкою птахів (пір'я настовбурчене, мовчазні, галасливі; перелітають з одного місця на інше, сидять на гілках припиншкі тощо); за птахами, що живуть у куточку природи (який мають зовнішній вигляд, чим живляться, як літають, співають тощо).

Спостереження за собаками, яких вигулюють господарі. Звернути увагу на зовнішній вигляд тварин (які голова, вуха, ноги, хвіст), на поведінку тварин (гавкає, грається, виконує команди тощо).

Спостереження та догляд за пересадженими (разом з вихователем) рослинами, що квітували на клумбі. Спостереження за працею дітей старших груп на городі (збір овочів), в парку, саду (згрібання листя), за працею дорослих у парку, саду, сквері.

В якому місці сонце вранці піднімається і де воно ховається ввечері?

Звернути увагу дітей на те, як люди закривають обличчя коміром, швидко ходять по вулиці, щоб не вмерзнути. Як вітер піднімає з землі сніг (заметіль)? Пропонувати прислухатися, як виє вітер.

Спостереження за формою сніжинок. Як вони кружляють? На що схожа кожна з них? Як падає сніг, куди він падає?

Чиї сліди можна побачити на снігу (дітей, дорослих, сліди птахів, кішок, собак та інших тварин).

Спостереження за бурульками, коли надворі мороз і відлига. У що перетвориться бурулька, якщо її внести у кімнату?

Як одягнені люди, коли надворі мороз, вітер? Як з'являються листочки на зрізаній гілці тополі, каштана, що вміщена в банку з водою? Як дорослі підгортають снігом дерева?

Спостереження наприкінці зими за зміною забарвлення кори верби, липи (вона набуває червонуватого відтінку); за бруньками верби, тополі, черемхи (вони збільшуються).

Спостереження за зимуючими птахами та тими, що живуть у куточку живої природи (зовнішній вигляд, поведінка, поведінка), за іншими мешканцями куточка та тваринами найближчого оточення (дикими і свійськими).

Звернути увагу на те, як у теплі сонячні дні люди намагаються затриматись на вулиці, не поспішають. Спостереження за змінами, що сталися навесні у неживій природі, наприклад, як дзвенить капіж, дзюрчить струмок тощо.

Як одягнені люди навесні у різну погоду? Спостереження за трав'янистими рослинами (дикорослими, культурними, кімнатними); за ранньоквітучими деревами. Дати дітям можливість помилуватися квітучим абрикосом, черешнею, вишнею, яблунею, відчуті запах.

Прислухатись до того, як шумлять дерева, коли вітер слабкий (сильний).

Спостереження за весняними роботами дорослих у саду, парку, сквері, за роботою старших дітей на городі.

Спостереження за тваринами найближчого оточення і тими, що живуть у куточку живої природи.

Спостереження за дощовими хмарами (якого вони кольору, якої форми), як віддалені від землі, коли з'являються. Як у вітряну погоду рухаються хмари?

Як освітлює темне небо блискавка? Що утворилось на асфальті після дощу? Яким стало повітря після дощу?

Розширювати уявлення про властивості води (тече, змочує, у ній тонуть важкі предмети тощо).

Спостереження за черв'яками, що з'являються на поверхні ґрунту після дощу. З'ясувати, чому їх не можна знищувати.

Якою стає земля після дощу?

Як косять на газонах траву?

Спостереження за роботою старших дітей і дорослих на ділянці.

Спостереження за розпушуванням ґрунту старшими дітьми і дорослими.

Якими бувають рослини у жарку погоду?

Як одягнені люди під час спеки?

Що нового з'явилося на грядках?

Які комахи «обстежують» квітки липи та інших рослин?

Як літають метелики, як вони складають крильця, на яких квітках їх найбільше? Спостереження за сонечком.

Як літають стрижі, чим вони відрізняються від горобців?

Спостереження за працею дорослих у парку, саду, сквері.

Спостереження за поведінкою шпаків біля шпаківні і на землі; за метеликом (як літає, як сідає на квітку, чи легко тоді його помітити); за кішкою (як гріється на сонці).

Дидактичні ігри

Ігри з сонячним промінчиком.

Ігри з вітром (з вітрячками, стрічками, прапорцями, кульками, літачками). Пускання на воду корабликів, човників (з паперу, кори, сірникових коробочок): «Потоне — не потоне».

«Одягни ляльку» (для прогулянок у різну погоду). «Знайди найкращий листочок», «Знайди найбільший листочок», «Знайди такий самий листочок» (за величиною, кольором); «Ми — осінні листочки»; ігри з «носіками» клена.

«Хто літає?», «Чий будиночок?», «Хто як кричить?», «Кому що на обід?», «Складання меню для горобчика, синички, папужки», «Впізнай, хто це».

Ігри з піском (будівництво фортеці, ігри з формочками).

Ігри зі снігом: «Куди сховався Андрійко?» (за слідами на снігу відшукати схованку Андрійка), «Хто далі кине сніжку?», «Хто закине сніжку в кошичок?». Виготовлення снігових фігурок за допомогою формочок, різноманітних «будівель» із снігу (будиночок для ляльок, звірятко тощо).

Влаштування гірок для дітей з участю батьків, старших братиків, сестричок.

Створення малюнків на снігу, їх розглядання. «Горобці й голуби», «Ворони», «Птахи». «На що схожі хмари?»

Гра-драматизація «Як живеться квітам, коли їх не поливають?». «Відгадай квітку за описом».

«Підбіжи до квітки, яку назвали», «Дізнайся за смаком», «Де що росте?».

Сюжетно-рольова гра «Садівник» (діти розповідають лялькам, що дозріло на подвір'ї садочка).

«Чий це голос?», «Чий це діти?», «Чия це пісенька?», «Хто літає, хто повзає, хто плаває?», «Чий це малята?», «Хто що їсть?», «Приготуй обід горобчику».

Дидактичні ігри на розпізнавання та виявлення суттєвих ознак кімнатних рослин.

Досліди, обстеження, практична діяльність

дітей

Обстеження дерева (висота, розмір, форма, стовбур, гілки, листя); плодів, коренеплодів (на що схожі, який у них колір, яка поверхня, який запах).

Дати дітям можливість помилуватися квітучими рослинами на клумбі, пошурхотіти опалим листям.

Обстеження води яка утворилась із снігу й льоду.

Скопати разом з дітьми землю, розглянути її властивості.

Практична діяльність дітей у куточку живої природи.

Догляд за кімнатними рослинами (поливання, витирання листків, миття піддонів).

Розгляд кімнатних рослин, виділення їх істотних ознак.

Виконання дітьми індивідуальних завдань: підгодовування акваріумних рибок, промивання камінчиків, що лежать на дні акваріума, наповнення акваріума водою.

Приготування корму (разом з вихователем) для папуг чи інших пташок, догляд за ними (стежити, щоб у напувалці була вода, у годівниці — корм тощо).

Висаджування (разом з вихователем) цибулин тюльпанів, нарцисів.

Збирання насіння квітів.

Підгодовування зимуючих птахів.

Перетворення сніжинки на краплинку води.

Розчищення доріжок від снігу, підмітання їх.

Прикрашання «снігового містечка» різнокольоровими крижинками (підфарбовану воду розливають у різні формочки, виносять на мороз).

Висаджування цибулі. Догляд за сходками.

Виготовлення поробок з шишок сосни, ялини, насіння клена, липи.

Запасання корму для підгодовілі птахів.

Разом з дорослими та старшими дітьми розвішування на території дитячого садочка нескладних за конструкцією годівничок. Приготування корму для птахів.

Разом з дорослими висівання, висаджування квітів на клумбах; пересаджування кімнатних рослин, догляд за ними.

Догляд за тваринами у куточку живої природи.

Підготовка до свята «День птахів».

Обстеження рослин (на що схожі листочки каштана, винограду тощо).

Оформлення календаря природи.

Проведення дослідів з вивчення властивостей піску сухий, вологий).

Прогулянка до лісу, парку, водойми. Спостереження за тваринами, яких тут можна зустріти (за зовнішнім виглядом, поведінкою).

Залучення дітей до роботи на клумбі, ділянці згрібання торішнього листя, сухих гілок).

Поливання (разом з вихователем) квітів на клумбі (навчати дітей правильно поливати квіти з поливальної).

Збирання (разом з вихователем) врожаю.

Бесіди про поведінку дітей на природі.

Середня група

Спостереження. Як освітлена ділянка сонцем ранці, а як — увечері?

Чому на кінець осені прогулянки здійснюються при електричному освітленні?

Спостереження за напрямком вітру за допомогою прапорців, повітряних кульок, вітрячків, флюгера.

У вітряну погоду запропонувати дітям пробігти роти вітру. З'ясувати, чому важко було бігти.

Повернутися обличчям до вітру. З'ясувати, який вітер — теплий чи холодний.

Якою стала вода у водоймі (холодною, сірою)? Як рухаються хмари і в який бік? З'ясувати, що-у вони рухаються. З яких хмар іде дощ? Якого кольору небо?

У якому місці сонце «встає», а у якому — «свідає»?

Як вітер здіймає сніг, куди його несе, де більше снігу? Що утворюється після хуртовини? З'ясувати, як і де утворилися кучугури снігу. Прислухатися, як гуде, виє вітер.

Чому в калюжах замерзає вода? Спостереження за вітром (теплий — холодний, сильний — слабкий, звідки віє; як гойдаються листочки, великі й маленькі гілки).

Спостереження за хмарами (якого вони кольору, рухаються чи ні, близько чи далеко від землі). Що приносять хмари?

Спостереження за кольором неба сонячного і похмурого дня. Прогулянки до парку (лісу, саду). З'ясування тих змін, що сталися з рослинами взимку (кругом сніг, тихо, одягнені у біле мереживо дерева, кущі; дерева простягли вгору до сірого неба оголені віти; пожовкло, потемніло листя на дубах; у зеленому вбранні стоять зажурені сосни, ялинки тощо).

Розпізнавання дерев (сосни, берези, липи) за їх зовнішніми ознаками (за кольором кори, гілками).

Розгляд бруньок тополі, бузку, каштанів наприкінці зими: вони збільшилися, блищать. Повідомити дітям, що весною на місці одних бруньок з'являться листочки, а на місці інших — квітки.

Спостереження за першим снігом, за сніжинками (як вони падають, скільки мають промінців, на що схожі).

У морозну погоду прислухатись до того, як рипить сніг під ногами (наголосити, що сніг рипить тільки у морозну погоду).

Як блищить сніг у сонячну погоду? Що станеться зі сніжинкою, якщо її потримати на долоні?

Спостереження за:

горобиною (чим вона приваблива, чому не слід обривати ягоди, чим горобина відрізняється від берези);

айстрами, жоржинами (порівняти квітки і листя цих рослин, повідомити, що айстри мають прості листки, жоржини — складні);

трав'янистими рослинами, які найдовше квітнуть на клумбі, грядці;

трав'янистими рослинами після заморозків;

листопадом, зміною забарвлення листя на деревах, кущах;

парком, садом, лісом після листопаду. З'ясувати, чому відбувається листопад. Прислухатися, як шарудить листя під ногами.

Відвідування квіткового магазину. Запропонувати дітям впізнати знайомі квіти. Чому в магазині багато квітів?

Спостереження за горобцями, синицями, воронами, снігурами. Де ці птахи найчастіше зустрічаються, як вони рухаються, хто який голос подає?

Спостереження за:

перелітними птахами (з'ясувати, чому птахи відлітають);

зимуючими птахами, які прилітають на територію дитячого садка (синицею, галкою, сірою вороною, граком, горобцем); який корм їм найбільше до вподоби; поведінкою свійських тварин.

Розповісти дітям, що наприкінці зими пробує свій весняний голос негммовна синиця, галасливішими стали горобці, відлетіли від будинків сірі ворони, граки, птаство готується зустрічати весну.

Спостереження за набубнявінням бруньок, появою листя, квіток на деревах і кущах; цвітінням осики, черемхи, каштанів, бузку.

Як змінюються навесні трав'янисті рослини? (З'явилася зелена трава, квітнуть примули, іриси, мати-й-мачуха, кульбаба).

Організувати екскурсію до ботанічного саду. Як змінилися кімнатні рослини, що нового на них з'явилося? (Листки, квітки).

Спостереження за комахами (які комахи літають над квітами, на які з них сідають, як їх «обстежують»); павуком (як він тче павутиння). Літні спостереження за:

дошовими краплинами під час грози. Прислухатися, як шумить літній дощ; веселкою; кольором неба: яким воно буває вранці, вдень, увечері; як рухаються хмари (швидко, повільно); звідки і куди вони рухаються; на що схожі хмари; з яких хмар іде дощ?

Перевірити народні прикмети: вранці чути безперестанку грім — надвечір піде Дощ з градом; веселка віщує зміну погоди: вечірня — обіцяє погожу, а ранкова — дощову днину.

Спостереження за метеликами (як вони літають, сідають на квітки, як довго на них затримуються), за роботою мурашок біля мурашника. Де більше комах: на сонці чи в затінку? Показати дітям клопиків-солдатиків, що гріються на сонці.

Спіймати білана капустиного, посадити в банку на час обстеження і поспостерігати за його зовнішніми ознаками: які голівка, груди, черевце, крила.

Спостереження за дошовим черв'яком (який він ззовні, які робить рухи, чим він корисний), за жабою, помістивши її на час обстеження в тераріум, за акваріумними рибками (як вони плавають, їдять).

Спостереження за шпаками біля шпаківень; за польотом стрижив, ластівок; на що схожі ці птахи, як поведуться перед грозою?

Спостереження за зовнішнім виглядом свійських тварин, за їхньою поведінкою.

Прогулянка на схили Дніпра. Спостерігати, які птахи плавають, які — літають над водою. Чому деякі птахи пірнають у воду? Відвідування зоопарку.

Прогулянка до лісу. Ознайомити дітей з мешканцями лісу (комахами, птахами, звірами). Вчити їх відрізняти кування зозулі від стуку дятла, прислуховуватись до співу пташок. Чому у лісі прохолодно? Як пахне квітуча липа? Які гриби отруйні, а які — їстівні?

Прогулянка до саду. Вчити розрізняти плоди за формою, кольором, смаком.

Прогулянка до парку. Звідки береться пух, що літає навкруги? Показати, що на пушинках перелітає насіння тополі. На кленах виросли крилатки, на каштанах — «їжачки». Що змінилося порівняно з весною?

Вихід на ділянку. Які бур'яни ростуть на грядці, які з них квітують? Що дозріло?

Прогулянка до водойми. Ознайомити дітей з тими тваринами, які живуть на поверхні води, у її товщі, біля неї (вертячка, водомірка, жук-плавунець, бабка, жаба, риба). Запропонувати помилуватися лататтям білим, жовтими глечиками.

За допомогою ілюстрацій, читання художніх творів ознайомити дітей із змінами, які сталися на полях улітку. Куди відправляють зерно? Що виготовляють з пшеничного та житнього борошна? Де печуть хліб та інші вироби з борошна? Чому треба берегти хліб?

Відвідування овочевих магазинів (що з'явилося на прилавках магазинів порівняно з весною? Звідки привезли овочі, хто їх виростив, для чого використовують овочі?).

Спостереження за рослинами на ділянці, в саду, лісі, біля водойми. Коли дозріли плоди на абрикосах, вишнях, яблунях, кущах смородини, малини тощо?

Спостереження за працею дорослих у саду, парку в різні пори року.

Оформлення календаря природи та робота з ним. Оформлення альбомів «Метелики», «Жуки».

Дидактичні ігри

Ігри з вітром, водою, піском.

Пускання човників. З'ясувати, чому влітку вода тепла. Гра «Потоне — не потоне». Виготовлення з піску нескладних будівель та фігурок (за допомогою формочок).

«Сонячний зайчик», «Знайди іграшку». Малювання картин на снігу (за допомогою різноманітних фігурок).

«Одягни ляльку для купання та загоряння», «Одягни ляльку для катання на ковзанах». «Чий це слід?»

«Живе — неживе», «Дерева», «Гірлянда», «Знайди листок того дерева, яке назву», «Впізнай дерево», «Складний чи простий листок?», «Шукай собі пару», «Дерево, куш», «Знайди іншу — не таку», «Знайди таку саму», «Чарівний мішечок», «Знайди білі, червоні, жовті квітки», «Відгадай за смаком», «Які овочі можна їсти сирими, а які — вареними?», «Відгадай за голосом», «Відгадай за описом», «Знайди малят маму», «Я загадаю — ви відгадайте», «Побіжи до рослини», «Впізнай рослину за листям, квітками».

Досліди

Пересадити айстру і перенести в куточок живої природи. Як впливають елементи неживої природи на життя рослин?

Набрати в склянку снігу і помістити її у тепле приміщення. З'ясувати, чому розтанув сніг.

Замерзлу грудочку ґрунту помістити у кімнаті. З'ясувати, чому грудочка розмерзлась. Що станеться з замерзлою грудочкою, якщо деякий час потримати її в кімнаті? Чому вона розмерзлась?

На що перетвориться у кімнаті шматочок льоду? Чому?

Поставити у банку з водою (у січні, лютому) гілки тополі, бузку, каштана і помістити на підвіконня. З'ясувати, чому бруньки на гілках, які знаходяться в кімнаті, розпустилися, а бруньки на деревах у природному середовищі тільки збільшилися.

Обстеження квіток квітучих рослин на клумбі, грядці (якого кольору, як пахнуть, що утворилося на місці квіток, яке насіння). Яке навколо повітря? Запропонувати дітям зробити глибокий вдих, щоб відчувати, що повітря наповнене запахом опалого листя.

Сонячного дня обстежити з дітьми окремі предмети. З'ясувати, чому взимку ці предмети були холодними. Чому діти одягаються весною легше, ніж узимку? Які зміни відбулися з рослинами на квітнику (як вирости лілії, іриси, півонії, троянди; які в них пуп'янки; які з цих квітів квітуть, а які — вже відцвіли)? З'ясувати, які квіти дітям подобаються, для чого висівають та висаджують квіти.

Перевірити народні прикмети: на горобині багато плодів — чекай суворої зими; якщо мокрий сніг випав на мокру землю — він залишиться, на суху — скоро зійде; якщо вдень падав сніг, а під вечір притих, — погода покращає; сонце перед заходом червоне — на вітер.

Практична діяльність дітей. Виготовлення іграшок-саморобок для ігор з піском, водою.

Догляд за кімнатними рослинами у куточку живої природи. Годування акваріумних рибок.

На території дитячого садочка:

- прибирання подвір'я, збирання опалого листя;
- збирання насіння нагідок, космеї, настурції;
- збирання опалого листя для складання букетів, виготовлення аплікацій;
- збирання плодів каштанів для виготовлення іграшок - саморобок;
- розвішування годівничок, виготовлених дітьми.

Щоденне підгодовування птахів (зерном, крихтами білого хліба, промитим піском, несолоним салом тощо). Вирощування вівса для підгодовування птахів та інших тварин.

Висаджування цибулі (посадити в ямку денцем донизу; ямку робимо таку, щоб цибулинка заховалася, пальцями міцно притиснути землю).

На подвір'ї дитячого садочка:

- розчищення доріжок від снігу;
- будівництва снігової гірки;
- розвішування годівничок. На ділянці:
- підготовка ділянки та рабатов для висаджування та висівання рослин;
- висівання квасолі, гороху, настурції;
- висаджування цибулі.

Догляд за рослинами, що зростають на ділянці (поливання їх, розпушування ґрунту, виривання бур'янів).

Збирання врожаю цибулі, редиски.

Збирання плодів і насіння для підгодовівлі птахів узимку.

Старша група

Спостереження восени

Спостереження за зміною висоти сонця на небосхилі (в кінці кожного місяця, в один і той самий час); за зміною температури повітря протягом дня. У який бік дме вітер? Якої він сили (сильний, помірний, слабкий)? Якого кольору небо, хмари? Чому хмари плывуть швидко (повільно)? Чи розтають замерзлі калюжі протягом дня? Чому рано темніє? Чому восени стає все холодніше?

Спостереження за рослинами. Які дикорослі й культурні трав'янисті рослини квітують на початку осені, які — після заморозків? У які кольори пофарбувала осінь листя рослин, яких рослин вона не торкнеться? Помилуватися червоними ягодами горобини, схожими на намисто. Кому знадобляться взимку ягоди горобини, насіння лопуха та інших рослин?

Як зашкодили перші морози рослинам?

Які овочі та фрукти з'явилися на прилавках магазинів; які з них вирости у полі, які — у саду? Хто їх привіз до магазину?

Спостереження за працею дорослих у парках, скверах, садах, за листопадом у тиху і вітряну погоду. Чому гойдаються дерева? Послухати, як шарудить під ногами опале листя.

Прогулянка до ботанічного саду, лісу, парку, водойми з метою виявлення змін, що сталися в житті рослин.

Спостереження за метеликами (на які квітки вони сідають, коли їх більше: сонячного чи похмурого дня?); за роботою павука сонячного дня.

Спостереження за перелітними птахами. Чому птахів зібралось багато в одному місці? Чому немає шпаків біля шпаківень і ластівок біля гнізд?

Спостереження за зимуючими птахами. Яких птахів стало більше на території дитячого садка? Чому спів пташок не такий радісний, як був улітку?

Спостереження за свійськими тваринами (собакою, кішкою). Що змінилось у їхньому зовнішньому вигляді, поведінці? »

Куди зникли метелики, мурашки, жаби? Чому?

Прогулянки до зоопарку, лісу, парку, водойми.

Спостереження взимку

Спостереження за зміною висоти сонця на небосхилі (в кінці кожного зимового місяця, в один і той самий час).

Спостереження за зміною температури повітря протягом дня. У який бік дме вітер, якої він сили?

Якого кольору небо, хмари?

Спостереження за сніжинками (на що вони схожі, чи є серед них однакові, як вони падають у тиху і вітряну погоду, якими вони бувають під час відлиги?).

Спостереження за снігопадом. Де більше намело снігу: на рівному місці чи біля рослин, огорож?

Яким буває сніг у мороз і відлигу?

З'ясувати:

— чому взимку прохолодніше, ніж восени;

— від чого залежить тривалість дня;

— коли рослини вкриваються інеем, куди зникає іній, коли піднімається сонце?

На яких листяних деревах залишилося листя? На яких рослинах залишилися плоди? Чим різняться між собою сосна і ялина? (Хвою, шишками).

Як зимують трав'янисті рослини? Які зміни сталися в житті кімнатних рослин (які рослини квітують, на яких з'явилися листочки, нові пагінці)?

Чому рослинам під снігом тепло? Якими стали бруньки каштана наприкінці зими?

Експерсії, прогулянки до лісу, парку, водойми з метою виявлення змін, що сталися в житті рослин узимку.

Розглядання гербаріїв, дидактичних ілюстрацій із зображенням рослин узимку, розучування віршів, читання оповідань, перегляд діафільмів.

Спостереження за:

— поведінкою птахів у мороз і відлигу;

— птахами, що прилітають до годівничок;

— поведінкою птахів, які прилітають на територію дитячого садка;

— синичками (як вони із щілинок у корі дерев дістають собі корм);

— снігурами (який їхній зовнішній вигляд, чим вони відрізняються від горобців, які дерева вони «обстежують»);

— поведінкою свійських тварин і тварин з куточка живої природи.

Чому взимку сплять жаби, деякі звірі, комахи? Чому в мороз птахи настовбурчують пір'я?

Експерсії, прогулянки до лісу, парку, водойми з метою виявлення змін, що сталися в житті тварин узимку.

Розгляд зображених на таблицях снігура, дятла, синиці. Порівняти дзьоб у цих птахів. Підвести дітей до розуміння, що форма дзьоба залежить від способу добування їжі; розгляд інших тварин (бажано у їх природному середовищі). Розучування віршів, читання оповідань, перегляд діафільмів про тварин узимку.

Спостереження навесні

Як світить сонце? Де сонце сходить, де — заходить? Чому день збільшився? Яким стало небо? Якого кольору купчасті хмари, на що схожі, як рухаються? Чи бувають такі хмари взимку?

Яким став сніг? Де сніг розтане швидше? Чому розтав сніг? Чому на асфальті сніг тане швидше?

Як випаровується вода в калюжах? З'ясувати, куди піднімається пара. Коли утворюються бурульки? Помилуватися, як вони переливаються на сонці.

Спостереження за льодоходом; за весняним дощем. Якою стала земля після весняного дощу?

Експерсія до парку, лісу, саду, річки з метою виявлення змін, що відбуваються у неживій природі навесні.

Разом з дітьми помилуватися ранньоквітучими рослинами. Квітки мати-й-мачухи схожі на квітки кульбаби. Квітки осики, тополі називаються сережками. На що схожі сережки, якого вони кольору?

Як перезимували під снігом братки, коли вони зацвіли, які у них квітки?

Продовжувати спостереження за гілочками, поставленими у воду. Що з'явилося на них?

Як квітнуть каштани, бузок? Чи схожі між собою суцвіття цих рослин? Чим вони відрізняються?

Коли вберуться у зелене вбрання і зацвітуть біла акація, липа?

Спостереження за працею дорослих, учнів у саду?

Перевірити прикмету: якщо квітки мати-й-мачухи, кульбаби не розкриваються — погода погіршиться.

Експерсії до ботанічного саду, парку, лісу, водойми з метою виявлення змін, що сталися в житті рослин весною.

Спостереження за комахами. Яких комах вдалося побачити? Де? Чому вони сідають на квітки?

Порівняти джмеля і сонечко. Чим вони відрізняються?

Спостереження за поведінкою перелітних (шпак, стриж) і зимуючих (горобець, синиця, сіра ворона) птахів. З'ясувати, чому птахи радо зустрічають весну, для чого вони носять у дзьобиках пір'їнки, засохлі стебельця рослин тощо. Як учні готуються до зустрічі шпаків?

Послухати весняний спів пташок. Чому він такий радісний? Запропонувати дітям відтворити спів якоїсь пташки.

Експерсії до зоопарку, лісу, саду, водойми.

Спостереження влітку

Як світить і гріє сонце? Чи довго воно перебуває на небосхилі, де воно буває вранці, а де — опівдні? Яке небо (ясне, блакитне, високе); які за кольором і формою хмари? З яких хмар іде дощ?

Чи схожі літні хмари на зимові?

Чи довго триває літній дощ? Яким стає повітря після дощу? У які кольори «розфарбована» веселка? Якщо під час грози випадав град, з'ясувати, з чого він утворився. З чим можна порівняти росу? Куди зникла роса, коли сонце піднялося вище? Чому утворюється роса?

Що змінилося в куточку лісу? Які з дикорослих і культурних рослин квітнуть, які відцвіли, на яких дозрівають плоди? Коли закриваються квітки кульбаби, нагідок?

Які дерева і кущі квітнуть, на яких дозрівають плоди? Запропонувати дітям подихати повітрям, напоєним ароматом білої акації, липи.

Які зміни відбулися з рослинами з куточка природи?

Спостереження за працею дорослих і старших дітей у саду, парку, на городі.

Експерсії до ботанічного саду, парку, лісу, водойми.

Спостереження за комахами:

— сонечком (як воно забарвлене, як це забарвлення рятує його; кого сонечко поїдає);

— біланом капустяним (яке в нього забарвлення, на якій стадії свого розвитку ця комаха шкідлива).

Чому влітку з'явилося багато комах?

Спостереження за «роботою» дощового черв'яка. Скласти колективну розповідь про охорону цієї тварини.

Прислухатися до співу птахів. Коли вони співають голосніше?

Експерсії до зоопарку.

Дидактичні ігри

«Що я не так назвав?», «Пори року». Ігри-загадки про явища і предмети неживої природи. Гра-спостереження «Хто краще розкаже про сонце (вітер, воду тощо)?».

Ігри з млинками, стрічками, повітряними кульками (з метою визначення сили і напрямку вітру).

Виготовлення іграшок-саморобок з природного матеріалу (човники, фігурки птахів, звірів тощо) для ігор з піском, водою.

Ігри з водою: будівництва басейнів, гребель, сплавляння лісу по річці, перевезення пасажирів на пароплавах, вантажів на баржах, влаштування свят на воді, спортивних змагань.

Конструювання з піску: спорудження висотних будинків, палаців, театрів, залізниць, зоопарків, стадіонів тощо. Поєднувати різноманітні способи роботи з піском.

Відгадування загадок про рослини і тварин.

«Хто більше помітить?», «Відгадай, що в руці», «Що для чого потрібно?», «З чого варять борщ, компот?», «Упізнай рослину за її листям», «З якого дерева листя?», «Прогулянка», «Упізнай дерево за кольором кори», «Що приніс листоноша?», «Чиї це гілки?», «Чиї це плоди?», «Я найперша зацвітаю», «Відгадай за описом», «Що де росте?», «Дерево, кущ, трава», «Упізнай за описом».

Ігри «Хто де живе?», «Зоологічне лото», «Упізнай за голосом», «Птахи, звірі, комахи», «Ців-ців! Цвірінь», «Кар...», «Цінь-цінь!», «Чи-чи-ку», «Упізнай за описом», «Хто що їсть?», «Хто спить, хто полює?» «Хто більше назве перелітних (зимуючих) птахів», «Перелітні — зимуючі», «Засинає — не засинає», «Упізнай за рухами».

Досліди, практична діяльність дітей

Дослідити, як просочується волога крізь пісок, глину, ґрунт. З'ясувати, яке це має значення для рослин.

Зібрати: , — опале листя, порівняти його за кольором, розміром, формою;

— насіння дикорослих рослин для підгодовування птахів узимку;

— насіння культурних рослин для висівання їх весною.

Складання букетів із опалого листя. Підготовка і проведення Свята врожаю. Виготовити:

— лото (з опалого листя);

— прикраси для групової кімнати;

— колекцію плодів з дерев, кущів, трав'янистих рослин;

— гербарій «Осіньне листя». Висаджування цибулі. Оформлення календаря природи.

Прибирання ділянки від сміття, залишків засохлих рослин.

Пересаджування кімнатних рослин.

Перекопування й розпушування ґрунту на грядці, у квітнику. З'ясувати, для чого це роблять.

Висівання квіткових рослин (чорнобривці, космея) для вирощування розсади. Висівання овочевих рослин (помідори, огірки) для вирощування розсади. Висівання овочевих рослин (редиска, буряк, морква) у відкритому ґрунті.

Навчати дітей робити борозенки, висівати насіння, загортати борозенки.

Догляд за пересадженими лісовими рослинами.

Разом з дорослими збирання врожаю фруктів у саду. Висаджування дерев, кущів у сквері, парку.

Догляд за кімнатними рослинами (розпушування ґрунту, поливання, обприскування, миття листків, повертання рослин до сонця).

Догляд за клумбами, рабатками (розпушування ґрунту, прополювання, поливання).

Збирання вирощеного врожаю (редиски, салату, огірків).

Виготовлення альбомів «Перелітні птахи», «Зимуючі птахи».

Дослід. Струсити з гілочки іній. Тарілочку помістити у тепло. Що сталося з інеем? Отже, іній — це замерзла вода.

Разом з дітьми зробити снігову гірку, льодяні доріжки для зимових розваг.

Переконати дітей, що дерева, кущі, цибулини взимку не гинуть. У другій половині зими поставити на підвіконня в посудину з водою гілочки липи, осики, клена, каштана. Спостерігати, як набубнявіли бруньки, на що згодом вони перетворилися, чим відрізняються листочки між собою. З'ясувати, чому в кімнаті бруньки розпустилися, а в природних умовах вони тільки збільшилися.

Висадити цибулини тюльпанів, цибулю. Спостерігати за їх розвитком. З'ясувати, які умови необхідні для розвитку тюльпанів, цибулі.

Переконати, що з насінинки виросте рослина зі стебельцем, листочками.

Висівання у куточку природи квасолі, жасмину, догляд за цими рослинами.

Догляд за кімнатними рослинами (поливання, миття та обприскування). Догляд за висадженими та висіяними рослинами. Вирощування зеленого корму для підгодовлі тварин у живому куточку.

Присипання снігом рослин, які на зиму залишилися зеленими. Підгортання снігу навколо дерев, кущів. Струшування снігу з кущів після снігопаду.

Догляд за тваринами (акваріумними рибками, папугами, канарками, морськими свинками, хом'ячками), що знаходяться у куточку живої природи.

Під керівництвом вихователя підгодовування тварин; миття годівничок, поїлок; прибирання кліток, вирощування зеленого корму.

Підгодовування птахів.

Перевірити народні прикмети: якщо зранку з'являються темні хмари — вдень буде дощ; хмари пливуть високо — буде гарна погода; коли ж надвечір вони стають щільнішими й сильніше вітер — на потепління; потяглися хмари смугами — буде дощ; якщо веселку видно після дощу, але вона швидко зникає — буде гарна погода, але коли довго «п'є» воду — на негоду; пізній листопад — буде суворі і довга зима; якщо вирости шишки на ялинах знизу — на ранні морози, а зверху — на ранній кінець зими; кімнатні птахи мовчать перед замітллю; якщо ворони, граки, галки в'ються в повітрі — буде сніг; рипить сніг під ногами, далеко чути голоси — на мороз; сніг падає великими сніжинками — на відлигу; птахи відлітають пізно — зима буде тепла; вранці іній укрит дерева — вдень не йтиме сніг; якщо дерева вкрилися інеєм — буде тепло; зірки на небі яскраві — на погоду, тьмяні — на дощ або сніг; побачив шпака — знай: весна біля порога; якщо кіт згорнувся у клубочок і лапками приховав носик — похолодає, а коли вмивається, довго полизуючи лапку, — на суху погоду.

Оформлення календаря природи. Бесіди про поведінку дітей на природі.

Підготовча до школи група

Сонце

Дослід. На простому досліді можна переконатися, що все живе тягнеться до сонця. В коробку, в якій з одного боку зроблений отвір, вміщують горщик з пророслим насінням (квасолі, гороху). Ставлять коробку на підвіконні, накривають. Регулярно поливають паросток. Куди він потягнеться?

Ігри з сонячним зайчиком.

Загадування і відгадування загадок.

Перевірити народні прикмети: сонце заходить за хмару — погода погіршиться; сонце заходить при безхмарному небі — на хорошу погоду.

Повітря

Дослід. У порожню посудину налити води. Поява бульбашок свідчить про наявність у ній повітря.

Спостереження: листя не шелестить — вітру немає; колихаються маленькі гілки — слабкий вітер; колихаються великі — сильний вітер.

Де працює вітер? (Млини, вітрильники, вентилятори, дирижаблі).

Організація ігор з вітром.

Перевірити народну прикмету: сонце перед заходом червоне — на вітер.

Вода

Дослід. Розчинити у воді сіль, цукор; перетворити воду у лід, пару.

Спостереження за водою у річці, струмку, склянці води. Звідки береться дощ? Яким буває дощ?

Дослід. Закип'ятити воду в каструлі — на кришці з'являться краплі.

Спостереження за тим, як використовується вода людьми, рослинами, тваринами.

Дидактична гра «Твердий — рідкий». Ігри з водою.

Розучування веснянок.

Екскурсія до річки. Спостереження за тим, як біжить хвиля, як перевозять людей, вантажі тощо.

Перевірити народні прикмети: якщо квітневий дощ починається великими краплями, він триватиме недовго; квітець з водою — травень з травою.

Ґрунт

Проведення дослідів на виявлення у ґрунті води, повітря. Вирощування розсади овочевих культур.

Спостереження на тему «Ґрунт — домівка багатьох живих істот». Як у містах та селах використовують землю? (Будують будинки, розбивають парки, сквери, вирощують квіти та ін.).

Рослини

Дидактичні ігри «Що де росте?», «Куди підемо, що знайдемо?», «Опиши дерево», «Загадай загадку про улюблену рослину», «Чия квітка?», «Вгадай, що в руці».

Виготовлення книжок-маляток про рослини.

Екскурсії до ботанічного саду.

Спостереження за рослинами. Восени: як змінились трав'янисті рослини, які з них ще квітнуть, як змінилося забарвлення листя на деревах, кущах, як кружляють листочки, коли нема вітру, як пахне опале листя, як воно шелестить. Взимку: як зимують трав'янисті рослини, кущі, хвойні й листяні дерева, вічнозелені трав'янисті рослини; чому під снігом рослинам тепло; на яких рослинах збереглися плоди і листки, який вони мають вигляд. Навесні: коли почали квітнути вільха, верба, проліски, гусячі цибульки, мати-й-мачуха, абрикос, черешня, каштан, клен, біла акація. Влітку: коли з'являється перша суниця (червень), перша чорниця (липень), перша брусниця (серпень), якого кольору веселка, які літні дощі, як поведуться люди під час грози.

Створення екологічної стежини біля дитячого садочка.

Екскурсія до ботанічного саду.

Тварини

Спостереження за тваринами у різні пори року. Восени: як готуються до зими метелик, мурашка, стриш, горобчик, синичка; як відлітають птахи у вирій. Взимку: як зимують комахи (здерти кору зі старого пенька і подивитись, хто там оселився); птахи (яких птахів не побачити взимку), які птахи переселяються поближче до жител людей. Розпізнавання пташиних голосів, слідів тварин на снігу. Навесні: коли прокинулись від зимового сну метелики, мурашки, сонечка; коли прилітають до нас шпаки, стриші; спостереження за поведінкою горобчика, синички, галки та інших птахів, які на зиму не відлітають, за поведінкою білочки в парку тощо. Влітку: спостереження за польотом метеликів, сонечка, стрижів, ластівок; за поведінкою перед дощем мурашок, ластівок та інших птахів; якими стали «шубки» у свійських тварин.

Дидактичні ігри «Хто де живе?», «Хто кого возить?», «Допоможіть тваринам знайти свою хатку», «Впізнай тваринку», «Знайди за описом», «Літає, повзає, плаває, бігає, скаче», «Хто живе в зоопарку?»

Рухливі ігри «Сова», «Коник».

Перевірити народні прикмети: голуби туркочуть — тепло віщують; кімнатні птахи мовчать перед заметіллю.

Екологічна стежина на території дошкільного навчального закладу

Провідною умовою реалізації завдань екологічної освіти і виховання є організація розвивального середовища, завданням якого є формування такої особистісної якості як екологічна вихованість. Вона передбачає набуття уявлень про унікальність, неповторність і самоцінність кожного компоненту природного довкілля, виявлення гуманних почуттів до живих істот, оволодіння вмінням відчувати красу і милуватися нею, екологічно-доцільну поведінку в довкіллі.

Необхідним елементом екологічного розвивального предметного середовища дошкільного навчального закладу є екологічна стежина, тобто маршрут, який проходить через різноманітні природні об'єкти, що мають естетичну, природоохоронну цінність, на якому подорожуючі отримують як усну, так і письмову інформацію (стенди, планшети, плакати) про об'єкти. Створена на території дошкільного навчального закладу екологічна стежина сприятиме оздоровленню дітей, їх пізнавальному, еколого-естетичному вихованню, розвитку моральних якостей і грамотної, виваженої поведінки в довкіллі, а також: екологічній освіті вихователів і батьків.

Екологічна стежина прокладається безпосередньо на території дошкільного навчального закладу. Це дасть змогу проводити комплексні заняття, екологічні ігри, дослідницьку і природоохоронну діяльність, доступну дошкільникам.

Створення екологічної стежини починають із виготовлення карти-схеми території і ДНЗ, розробки маршруту, означення можливих тематичних ділянок, а також стендів і покажчиків, їх місце знаходження, упереджувальних знаків.

Доцільно, як свідчить досвід, оформити паспорт на екологічну стежину, в якому визначається місцезнаходження екологічної стежини, зазначено провідні завдання і подано короткий опис маршруту. Подаємо орієнтовний варіант паспорта на екологічну стежину.

Місцезнаходження. Вказується район, місто (область), ДНЗ (назва, номер).

Завдання. Виховання у дошкільників основ екологічної культури; екологічна освіта вихователів і батьків.

Додаткові відомості. Особливості природного ландшафту, стан озеленення території.

Опис маршруту. Визначається початок маршруту, перераховуються тематичні ділянки, їх зміст. Наприклад, стежина починається з ділянки рослин-старожилів: дуба, тополі, берези, кущів ліщини і калини. Вона проходить по території ДНЗ і складається з тематичних ділянок. Оформлена планшетами (стендами) з інформацією про об'єкти. Частина території давно озеленена деревами (липами, ясенями, горобинами, ялинами) і кущами (бузку, таволги, спіреї, дерену). Під час створення стежини висаджено горобину, черемху, клен, явір, ялинки, плодові дерева, вейгелу, будлею, сніжноягідник, розплановано городні ділянки. Орієнтовний перелік тематичних ділянок екологічної стежини:

- 1) дерева і кущі-старожили;
- 2) зелена аптека;
- 3) рідкісні рослини;
- 4) дослідницька ділянка;
- 5) город і квітник;
- 6) галявина для ігор і відпочинку;
- 7) куточок для художньої праці з природним і покидьковим матеріалом.

На нашу думку, не слід збільшувати кількість ділянок, доцільніше яскраво оформити 4—5 з них; виготовити покажчики з назвами ділянок, стенди (планшети), що містять ілюстрації та інформацію про об'єкти на маршруті. Стежина має бути шириною 40—60 см. Зміст тематичних ділянок, що є характерними для даного біоценозу (ліс, луг, степ тощо), має задовольняти пізнавальні інтереси дошкільників.

Ділянка рослин-старожилів. Сосна, ялина, дуб, тополя, клен; кущі ліщини, калини, ожини, чорниці та брусниці.

Дослідницька ділянка. Місце, де проводяться досліди з ґрунтом, водою, насінням рослин. Розміщують годувальний столик і поїлки для птахів.

Галявина для ігор і відпочинку. Знаходиться на сонячному місці, з гарним краєвидом. Обладнується лавами, пеньками. Використовується для організації театралізованих ігор, читання літератури, складання екологічних казок, проведення занять, малювання.

Ділянка рідкісних рослин. Саме тут з насіння, зібраного в лісі (лузі, степу), вирощують трав'янисті рослини, що рідко зустрічаються в довкіллі або потерпають від людей (проліски, зірочки жовті, первоцвіт, фіалки, вероніка та ін.). Загалом 5—6 видів з різним періодом цвітіння.

Ділянка для художньої праці. На ній необхідно розмістити столи і лави під навісом. Можливе проведення бесід і розмов з батьками, виставки робіт дітей тощо.

Тематичні ділянки формуються поступово, доповнюються новими елементами. Як у природному довкіллі, так і в створеному штучно, рослини мають співіснувати, не заважаючи одна одній.

Вирушаючи маршрутом екологічної стежини, педагог має пам'ятати такі правила, які визначив Ж. Б. Корнелл: менше повчати дітей, а більше ділитися своїми почуттями;

- ◆ бути чутливим до природного довкілля;
- ◆ уміти сконцентрувати увагу свою і дітей;
- ◆ давати дітям можливість спочатку все уважно оглянути, а лише потім розповідати;
- ◆ зустріч з природним довкіллям наповнювати радістю.

Почати слід з прогулянки за маршрутом екологічної стежини, передбачивши тривалу зупинку на галявині відпочинку. Саме відпочинок дасть змогу спостережливому педагогові з'ясувати чимало питань для планування подальшої виховної роботи з дітьми. Чи вміють діти поводитися в природному довкіллі? Чи помічають красу? Чи цікавляться явищами природи, об'єктами екологічної стежини? Чи помічають сміття, зламані гілки дерев, кущів? Чи, може, байдужі до навколишньої природи?

Під час прогулянки слід розглянути покажчики, голосно зачитати назви ділянок, розглянути стенди із зображенням об'єктів тієї чи іншої ділянки. Наприкінці прогулянки запитати, чи було весело, радісно? Чому? Кому було сумно? Чому? Яку б ділянку хотіли відвідати наступного разу? Чому? Продумати мотивацію наступної прогулянки.

Провідними формами організації дітей на екологічній стежині є цільові прогулянки й екскурсії. Якщо кількість екскурсій обмежена і вони входять в загальну кількість занять за режимом дня в ДНЗ, то кількість цільових прогулянок не обмежена і залежить від виховних завдань, що вирішуватиме педагог у той чи інший сезон. Слід пам'ятати, що природничий зміст цільових прогулянок обмежений. Окрім колективних спостережень, під час прогулянки повинні здійснюватись індивідуальні спостереження, природоохоронна діяльність, різноманітні ігри, пошуково-дослідницька діяльність. Цільова прогулянка може бути присвячена вирішенню завдань, естетичного виховання, милуванню красою природи, висловленню захоплення. На такій прогулянці обов'язковим є читання поетичних творів, що відображають побачене дітьми.

Орієнтовна тематика екскурсій та прогулянок:

- 1) восени: «У гості до дерев (кущів, квітів)», «Карнавал осіннього листя», «Дарунки осені», «Чи прийшла до нас осінь?», «Що, що на городі росте? Хто, хто врожай збере?»;
- 2) взимку: «Чи прийшла до нас зима?», «У гості до птахів», «Що під снігом зеленіє?», «Вчимося чути скарги природи», «Про що розповіли сліди?», «Зачарована краса!»;
- 3) навесні: «Чи прийшла до нас весна?», «У гості до перших квітів весни», «Про що співає весна?», «Пахощі весни дивують і чарують», «Чуємо скарги природи», «У гості до зелених друзів»;

- 4) влітку: «Хоровод літніх квітів», «У гості до липи», «До зеленої аптеки», «Зріє, зріє, досягає на городі і в садку», «Хто, хто землю розпушив?», «Хто підкаже нам погоду?», «У гості до комах».

Запрошення відвідати екологічну стежину діти можуть отримати і від літературних героїв дитячих книжок: хлопчика-чарівника Озивайка, Добрика, Джелі-Джема, Жалійкіна, Травознаю та ін. Введення у освітній процес цих героїв сприятиме активізації інтересу дошкільників до того, що відбувається в довкіллі, формуванню екологічно доцільної поведінки в природному середовищі, емоційному сприйманню побаченого. Літературні персонажі можуть «запропонувати» для обговорювання різні ситуації. Наприклад, як ви будете поводитися, якщо:

- а) зустрінете навесні берізку, що «плаче»;
- б) побачите на стежині пташенят;
- в) натрапите на галявину, де багато красивих квітів;
- г) біля купки землі побачите крота;
- г) ваш менший братик захоче впіймати метелика.

Обговорення подібних ситуацій сприятиме, певною мірою, усвідомленню дітьми необхідності бути уважними в природному довкіллі, виражено ставитися до рослин і тварин. Дитина повинна розуміти й особисто опановувати правила співжиття з природним довкіллям, робити висновки про доцільну поведінку у конкретній ситуації. Не можна обмежуватися гаслами і закликами «Не рвіть!», «Не ламайте!», «Бережіть!». Кожний негативний випадок має стати предметом розмови з вихованцями, роздумів про можливі наслідки.

Бажано, щоб під час прогулянок та екскурсій по екологічній стежині діти робили замальовки. А малюнки слід розмістити на стенді, встановленому на галявині відпочинку. Саме тут малюки матимуть змогу уважно їх роздивитися, обговорити, висловити свої враження.

Екологічні ігри (екоігри) повинні посісти чільне місце під час подорожей дітей по стежині. Насамперед, це ігри на збагачення чуттєвого досвіду дошкільників: «Угадай, хто я», «Впізнай своє дерево», «Звуки природи», «Дивовижні аромати природи» тощо. Під час таких ігор дітям зав'язують очі або пропонують їх закрити. Вихователь спочатку підводить дитину до дерева і пропонує доторкнутися до листя, гілок, вдихнути аромат листя, квітів, плодів тощо. Потім, відвівши дитину назад, знімає пов'язку і дає завдання знайти той об'єкт, який обстежувався. У ході гри «Звуки природи» діти, закривши очі, піднімають руки, стиснуті в кулачки, і прислуховуються до навколишніх звуків. З кожним новим почутим звуком розгинають один палець. Коли почують п'ять звуків, відкривають очі і називають почуте. Ускладнений варіант: назвати тільки природні звуки.

На дослідницькій ділянці вихователь організовує пошукову діяльність старших дошкільників. Змістом такої діяльності має бути:

- ознайомлення з ознаками і властивостями піщаного, глинистого ґрунтів, чорнозему;
- погіршення стану ґрунту внаслідок витоптування;
- зникнення в цих місцях рослин і тварин;
- орієнтування в тому, що належить природі, а що ні (бляшанки, пляшки, обгортки тощо);
- вирощування дерев із насіння (дуб червоний, каштан, клен гостролистий та ін.);
- ознайомлення із змінами, які відбуваються із сміттям у ґрунті.

На дослідницькій ділянці мають бути грядки з різним ґрунтом; кілька автошин з чорноземом, в яких закопуються рештки рослинного походження, а також папір, скло, жувальні гумки, пластмасові предмети тощо. Тут же обладнують хвилясту доріжку шириною 20 — 30 см, на якій є ділянки, засипані піском, пухким ґрунтом, камінцями, глинистим ґрунтом, засіяні травою, викладені гладкими дерев'яними дощечками, її використовують для ходіння босоніж у грі «Ніжки грати люблять». Також тут розташовують ящик для компосту. Відводять місце для закопування різних матеріалів (біологічного і штучного) у ґрунт в капроновій шкарпетці на тривалий час (один місяць, шість місяців, рік).

Пошуково-дослідницька робота на екологічній стежині сприятиме активізації пізнавальної діяльності дошкільників, усвідомленню правил природокористування.

Сьогодні екологічна стежина — обов'язковий елемент екологічного розвивального предметного середовища в ДНЗ. Організація цікавої пізнавальної, ігрової, природоохоронної діяльності на стежині сприятиме засвоєнню дітьми дошкільного віку основ екологічної культури.

У світі форм, величин і чисел

У математичному розділі програми «Дитина» виділено дві основні групи питань. До першої належать такі: розміщення предметів у просторі, розрізнення предметів за величиною, масою, формою та іншими якісними ознаками; визначення кількості предметів за загальними показниками (багато — мало, більше — менше), орієнтування в часі та ін. До другої групи відносяться питання, пов'язані з вивченням множин: порівняння множин за кількістю елементів, визначення множин за допомогою кількісних числівників, застосування порядкових числівників; числа і властивості натурального ряду; дії з числами: додавання і віднімання, задачі.

Значне місце в програмі посідає геометричний матеріал. За допомогою геометричних фігур, які виступають еталоном форми, діти аналізують предмети навколишньої дійсності, набувають знань про найбільш характерні їх ознаки.

Порядок вивчення програмних питань визначається взаємозв'язком між окремими темами. В одних випадках програмні питання розглядаються послідовно одне за одним, в інших — одночасно.

Основними формами організації навчальної роботи з дітьми є ігри, спостереження, індивідуальна практична діяльність, заняття. Усі форми роботи у переважній більшості мають цілеспрямований керований характер, тобто заздалегідь плануються вихователем і проводяться з обмеженою кількістю дітей. Проте в багатьох випадках доцільно виконувати математичні вправи мимохідь, відповідно до життєвих ситуацій, що раптово виникають. При цьому не обов'язково дотримуватися змісту програми для даної вікової групи. Ефективним може бути випереджаючий аналіз навколишньої дійсності із вживанням математичної термінології. В усіх випадках формування елементарних математичних уявлень і понять має здійснюватись у різноманітних умовах повсякденного життя, систематично і послідовно, без перевантаження дітей.

У системі навчально-виховної роботи математичного змісту треба передбачити інтегровані, комплексні заняття. Наприклад: поєднання занять з математики з іншими видами діяльності — конструюванням, зображувальним мистецтвом, фізичним вихованням, екскурсіями в природу тощо.

Зміст програми з формування елементарних математичних уявлень подається в двох аспектах — предметних фактів та явищ і системи пізнавальних дій, які необхідно сформувати. Цим підкреслюється, що процес засвоєння математичного змісту — це процес виконання дітьми певних дій із специфічним матеріалом.

У програмі до окремих розділів подано додатковий матеріал для малят, які швидше за інших засвоюють, запам'ятовують, виявляють кмітливість.

Молодша група

Формування елементарних математичних уявлень малят четвертого року життя здійснюється одночасно з виробленням у них практичних умінь та навичок, необхідних у повсякденному житті. У процесі організації побутової діяльності, дидактичних ігор та спілкування з малюками вихователь використовує програмний матеріал з будь-якої теми.

Дитина цього віку володіє багатьма вміннями й навичками орієнтування в навколишньому середовищі. Протягом року основним завданням педагога є повторення й систематизація наявних у дітей математичних уявлень.

Закріплення навичок орієнтування в просторі здійснюється через багаторазове повторення, конкретний показ дитині того, як вона повинна діяти. Вихователь планує роботу з цього розділу протягом усього року.

Пізнання якісних і кількісних відношень буде успішним, якщо діти навчатися правильно порівнювати предмети і множини предметів. Трирічні дошкільнята швидше засвоюють назви протилежних ознак (довгий — короткий, високий — низький).

Ознайомлення з геометричним матеріалом розпочинається з простого маніпулювання кубиками, розпізнавання фігур (куба, кулі, квадрата, круга). Геометричні фігури слід широко використовувати при формуванні вмінь розміщувати фігури в просторі.

Засвоєння термінів, які визначають поняття часу, вимагає розвиненої уяви, досвіду, тому слід постійно використовувати відповідну термінологію в повсякденному спілкуванні з дітьми.

Формування уявлень про множину предметів здійснюється в результаті практичного групування предметів за якісною ознакою. Сприймання кількісних відношень виражають поняття «один — багато», що означають протилежні за змістом кількості.

Окремим завданням роботи з математичним змістом з дітьми четвертого року життя є постійна увага до розвитку мислення й мови, формування загальнонавчальних умінь, таких, наприклад, як уміння слухати, правильно будувати речення - відповіді на запитання та ін.

Основними видами діяльності, в процесі яких діти оволодівають елементарними математичними уявленнями, є гра, спеціальні вправи з іграшками чи предметами, спостереження в природі, побутові ситуації.

Орієнтовні ігри та інші види діяльності з математичним спрямуванням

Таблиця 4

Ознайомлення з величиною предметів

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Який предмет за величиною?» (під столом обмацати предмет і назвати його величину), «Одягни велику і маленьку ляльок», «Подай більшу машину», «Знайди колеса до машини», «Знайди ніжку до грибочка», «Зроби гірлянду з великих і маленьких хлопавок».	Прослухавши казку, назвати великих і маленьких звірів. Сервірувати стіл: великими і маленькими ложками, тарілками тощо. Під час фізкультурних вправ виконати практичні дії з великими і маленькими м'ячами, обручами тощо. Аплікація, розфарбовування різних за величиною предметів. На прогулянці визначити довшу і коротшу доріжки. Виміряти доріжку довгими і короткими кроками. Розучування лічилок.

Таблиця 5

Розрізнення предметів за масою

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
Гра-драматизація «Дід Мороз несе повний (порожній) мішок»; «Знайди найважчий предмет»; «Кому важче?».	Вимірювання маси різних предметів, якими діти користуються в побуті. Спостереження за рухом тіл, що перебувають у вільному падінні (пір'їна летить помалу, а м'яч — швидше, тому що пір'їна легша, ніж м'яч). Запитання типу «Хлопчик везе порожній візок. Що треба зробити, щоб візок був важчий?» або «Коля взяв одну лопатку, а Іринка — дві. Кому важче?»

Таблиця 6

Ознайомлення з формою предметів

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Знайди таку саму фігуру»; «Підбери колесо до машини»; «Розвеземо іграшки» (на одну машину — ті предмети, які мають форму кулі, а на другу — ті, які	Складання орнаментів з кругів, квадратів. Ліплення з піску кулі й куба. Знайти в природі об'єкти, що мають форму кулі, круга, куба, квадрата.

мають форму куба); «Якої форми предмети»? (м'ячі, кубики).	
--	--

Таблиця 7

Орієнтування в просторі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Де збирав ягоди ведмідь?»; драматизація казки «Ріпка»; «Візьми предмет, який знаходиться над (під, за, поруч із) столом»; «Що змінилося?».	Завдання: покласти кубики (тарілку, ложку) перед собою, підняти прапорець догори, опустити донизу, простягнути вперед, піднятися на гірку, спуститися вниз і т.п. Запитання типу: «Що росте на дереві?», «Що росте під ним?», «Яке яблуко вище, а яке нижче?», «Що знаходиться над головою?»

Таблиця 8

Орієнтування в часі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«День — ніч»; «Ми снідаємо вранці, а обідаємо...»	Аналіз діяльності дітей у різні проміжки часу (вживання слів «зараз», «потім», «довго», «недовго», «сьогодні», «завтра», «день», «ніч», «доброго ранку», «добрий день», «на добраніч», «добрий вечір» тощо). Спостереження за об'єктивними природними показниками частини доби (світло, темно, сонце, місяць). Аналіз художніх творів (картин, ілюстрацій) з позиції зображення природи у різні проміжки часу.

Таблиця 9

Лічба. Формування уявлень про множину

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Зав'яжемо кожній ляльці стрічку». (Чого більше: стрічок чи ляльок?).	Виконання практичних дій з предметами у побуті (розкладання ложок, тарілок на столі, порівняння кількості предметів з кількістю дітей за столом). Рухливі ігри на повітрі з використанням лічби. Конструювання, аплікація.

Середня група

На п'ятому році життя у дітей закріплюються елементарні уявлення про простір, час і величини та розширюються знання про них. У цьому віці малята вже здатні не тільки сприймати конкретні предмети, а й їх зображення на малюнках, таблицях, картинах.

Порівнюючи предмети або сукупність предметів за величиною, вихованці середньої групи вчать зіставляти їх і за іншими ознаками (товстий - тонкий, широкий — вузький). Упорядковувати предмети вчать, починаючи від найвищого або від найнижчого (високий — вищий — найвищий тощо). Кількісні відношення позначають термінами «більше», «менше», «стільки ж».

Знання дітей про плоскі геометричні фігури поглиблюються в процесі їхньої практичної діяльності. Слід передбачити різні вправи на площинне конструювання (діти складають об'єкти, працюють над аплікаціями, створюють орнаменти, візерунки тощо). Велика увага надається порівнянню фігур: спочатку однорідних фігур за ознаками кольору, розміру, а потім неоднорідних (трикутник і квадрат, трикутник і чотирикутник тощо). Діти продовжують знаходити знайомі форми в оточуючому житті.

Практичні дії з множинами предметів мають на меті підготувати дітей до розуміння змісту дій додавання і віднімання в подальшому навчанні.

Продовжується вивчення чисел першого десятка, вводяться нові числа 4 і 5. Особлива увага приділяється формуванню уявлень про те, що кожне наступне число на одиницю більше від попереднього.

Оперуючи сукупностями предметів, об'єднуючи і розбиваючи їх на частини, діти набувають уявлень про склад чисел у межах 5. Запам'ятовування складу чисел проходить стихійно, в процесі багаторазових практичних дій.

Основними засобами формування елементарних математичних уявлень залишаються гра та спеціальні вправи у різних видах побутової діяльності. Матеріал для роботи добирається з урахуванням готовності дітей до його сприймання. Зміст усіх розділів може опрацьовуватись паралельно протягом року без жорсткого порядку його слідування. Важливо передбачити систематичне закріплення і повторення вивченого раніше матеріалу, щоб малята не забували його.

Орієнтовні ігри та інші види діяльності з математичним спрямуванням

Таблиця 10

Розрізнення предметів за величиною

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
« Чий хвіст ? »; « Лісова галявина»; «Гаражі»; «Ведмеді збираються у гості»; «Сходинок».	Завдання типу: із поданих смужок вибрати вужчу, порівняти товщину стовбурів дерев (берези, тополі, дуба). Порівняти ширину сходінок, стрічок тощо. Малювання товшої і тоншої колод. Вирізування різних за шириною смужок. Ліплення з пластиліну різних за товщиною предметів.

Таблиця 11

Формування просторових уявлень

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Гра з надувними кульками»; «Наші ручки, наші ніжки»; «Купання ляльки»; «Відгадай, що змінилось»; «Склади візерунок»; «Скажи правильно».	На фізкультурних заняттях переміщуватись у вказаних напрямках. Розповісти, як обладнано ігрову кімнату, спальню або їдальню, вживаючи відповідні терміни.

Таблиця 12

Геометричні фігури

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Чарівний мішечок»; «Впізнай на дотик»; «Виклади візерунок»; «Геометричне лото»; лото «Колір і форма»; «Добери сусідів»; «Знайди предмет такої самої форми».	Ігри з будівельним конструктором: підбір різних геометричних фігур для конструювання. Складання візерунків з геометричних фігур.

Таблиця 13

Орієнтування в часі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«День — ніч»; «Коли це буває?»; «Наш день»; «Розкажи, що я роблю».	Спостереження у повсякденному житті. Спостереження в природі.

Таблиця 14

Формування уявлень про множину

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«День народження ляльки»; «Відгадай, скільки»; «Мої пальчики»; «Рибалки»; «Хованки».	Спостереження в природі (лічба пташок, квітів, дерев). Чергування в їдальні (лічба тарілок, чашок, ложок, виделок), чергування в куточку природи. Ігрова діяльність. Робота в куточку книжки.

Старша група

Розширення і поглиблення знань та вмінь п'ятирічних малят здійснюється за рахунок ускладнених та інтегрованих завдань, у яких поєднується зміст різних розділів.

При порівнянні предметів і множин зростає ступінь складності завдань: дітям пропонуються два співвідношення — зростання або зменшення в упорядкованому ряді предметів (наприклад: предмет товщий, ніж попередній, але тонший, ніж наступний).

Формування уявлень про множину предметів здійснюється у двох напрямках: з точки зору їх якісних ознак і з точки зору кількісних відношень. Діти даної вікової групи порівнюють множини за допомогою попарного співставлення їх елементів. Поступово, вибираючи по одному елементу з кожної множини, об'єднуючи їх у пари, визначають кількісні відношення між множинами і порівнюють їх.

Вивчаючи з дітьми числа першого десятка, слід опрацювати такі питання:

- сприймання чисел на природних групах предметів і за малюнками;
- утворення даного числа за допомогою додавання одиниці до попереднього;
- ознайомлення з друкованими цифрами;
- вправи на співвіднесення певної кількості предметів і відповідним числом;
- порівняння чисел на основі попереднього порівняння відповідних груп предметів;
- практичні дії на засвоєння складу чисел. Вправляючи малят у лічбі, педагог має створити відповідні ситуації: предмети розміщуються лінійно в рядок, хаотично, без будь-якого порядку, по колу. Діти вчаться запам'ятовувати предмети, які вже перелічені, щоб не лічити їх двічі.

Малят старшої групи ознайомлюють з поняттям «задача», її структурою, вчать розв'язувати задачі на знаходження суми й остачі.

Вибір дій розв'язування задачі здійснюється в процесі практичних дій з фішками — заміниками предметів, про які говориться в задачі.

Орієнтовні ігри та інші види діяльності з математичним спрямуванням

Таблиця 15 Величина предметів

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Іграшковий магазин»; «Хто перший?»; «Подружки збираються до школи»; «Чий хвіст?»; «Чия коробка?».	Завдання: намалювати кілька м'ячів, щоб синій був найменший, а червоний — найбільший, визначити на око величини оточуючих предметів тощо.

Таблиця 16

Орієнтування в просторі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Моя дорога в дитячий садок»; «Домалой»; «Моя кімната»; «Скільки кроків?»; «Виправи помилку сам»; «Хто правильно піде, той іграшку знайде».	Завдання: викласти на аркуші паперу, поділеному на квадрати і два рядки, предметні картинки або геометричні фігури.

Таблиця 17

Орієнтування в часі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Хто швидше (повільніше)?»; «Коли це буває?»; «Що ми робимо?»; «Назви наступний день»; «Наш день у дитячому садку».	Щоденне визначення числа, місяця, дня тижня. Розповіді дітей про те, що вони роблять у певні дні тижня, частини доби.

Таблиця 18 Геометричні фігури

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Калейдоскоп»; «Закінчи картину»; «Знайди (впізнай) на дотик»; «Мозаїка»; «Доміно».	Побудова візерунків з геометричних фігур. Визначення форми оточуючих предметів, іграшок. Аплікація з геометричних фігур.

Таблиця 19

Формування уявлень про множину

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Хто більше?»; «Кільцекид»; «Камінці»; «Рибалки»; «День народження»; «Садівник» .	Залучення дітей до розповідей із вживанням понять « у сі», « кожний », « будь - який », « останній ». Практичні дії з іграшками: об'єднання за певними ознаками, вилучення частини іграшок із множини за певною ознакою.

Таблиця 20

Число і цифра

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Знайди свій будиночок»; «Яке число загубилося?»; «Лічи далі»; «Знайди сусідів»; «Усі в ряд»; «Кіль-цекид».	Розучування лічилок, віршів про числа і цифри. Залучення дітей до розповідей із вживанням термінів «число», «цифра». Відгадування загадок про числа і цифри. Перелічування будь-яких предметів у процесі зображувальної діяльності, екскурсій, практичної роботи дітей.

Підготовча група

За змістом програму для дітей даного віку можна поділити на дві основні частини: перша пов'язана з до цифровим періодом навчання, друга включає питання нумерації чисел першого десятка і арифметичних дій додавання й віднімання.

Основними завданнями доцифрового періоду є поглиблення і розвиток умінь орієнтуватися у просторових напрямках, визначати положення певних предметів відносно інших, розміщувати предмети на площині аркуша паперу, правильно вживати терміни. Навчившись у попередніх групах визначати розмір і форму предметів, діти об'єднують їх за цими ознаками, виділяють частину предметів, що характеризуються спільною властивістю. У ході виконання різноманітних вправ уточнюються поняття «один», «усі», «кожний», «усі, крім...» та ін.

Одним з найважливіших завдань доцифрового періоду є формування вмінь лічити окремі предмети, звуки, рухи тощо. Діти мають переконатися, що результат лічби не залежить від порядку, в якому лічать предмети. Поряд з вправами на порівняння множин виконуються завдання на перетворення нерівночисельних множин у рівночисельні. Дві нерівні сукупності зрівнюють двома способами — вилучають зайві з більшої групи або доповнюють меншу групу.

Вивчаючи нумерацію, діти повинні засвоїти: як називається кожне число і як воно позначається друкованою цифрою та на письмі; як утворюється кожне число при лічбі з попереднього числа та одиниці; яке місце займає кожне число в ряді від 1 до 10; після якого і перед яким його називають при лічбі; які відношення між даним числом і сусіднім та іншими числами ряду; з яких двох менших чисел можна скласти це число.

У підготовчій групі вводяться нові види задач — на збільшення або зменшення числа на кілька одиниць та на різницеve порівняння. Діти мають навчитися слухати задачу, запам'ятовувати її, моделювати, тобто ілюструвати (повна предметна модель і неповна, коли результат не можна перелічити).

Важливе значення має правильний добір методів і прийомів навчання, розробка і використання різноманітного дидактичного матеріалу. Поєднання словесних, наочних і практичних методів дасть можливість у процесі засвоєння навчального матеріалу активізувати всі види чуттєвого сприймання й тим самим організовувати навчання шестиліток без перевантаження, підтримувати активний пізнавальний інтерес. Як і в попередніх вікових періодах, слід широко використовувати ігри. Проте ігрова діяльність вже не буде провідною. Її призначення — сприяти закріпленню, узагальненню і збагаченню пізнавального досвіду дошкільнят.

Орієнтовні ігри та інші види діяльності математичного спрямування

Таблиця 21

Величина предметів

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
-----------------	----------------------

«Навпаки» (кидаючи м'яч, вихователь називає слово, а дитина, піймавши м'яч, називає слово з протилежним значенням; «Закінчи речення» («Якщо сосна вища за дуб, то дуб...»))	Завдання: намалювати дівчинку, ялинку і квіточку так, щоб дівчинка була тільки у великому крузі, ялинка — тільки в меншому, а квіточка — відразу в обох кругах; намалювати чашку так, щоб вона не була ні у великому, ні в маленькому кругах; виконати малюнок так, щоб найдовшою була червона стрічка, найкоротшою — зелена, а жовта коротшою від "червоної, але довшою від зеленої; зафарбувати лівий верхній круг червоним олівцем, правий верхній круг — синім олівцем тощо.
---	--

Таблиця 22 Орієнтування в просторі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Що змінилося?»; «Кращий розвідник» (діти оплесками «ведуть» викликану дитину до схованої іграшки); «Звідки лунав голос?» (зліва, справа, спереду тощо).	Зорові диктанти (викласти візерунок з геометричних фігур за зразком). Спостереження у повсякденному житті. Перешиккування під час проведення ранкової гімнастики та фізкультурних занять.

Таблиця 23

Орієнтування в часі

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Знайди сусідів» (назвати суміжні дні тижня); «Хто швидше збере тиждень?»; «Який сьогодні день?» (назвати число, день, місяць поточного дня); «Закінчи * речення» («Вчора була середа, а сьогодні...»); «Коли це буває?»	Відгадування загадок. Розв'язування задач на визначення проміжків часу за годинником. Робота з календарем. Виставка календариків. Вивчення віршів з часовими поняттями.

Таблиця 24

Геометричні фігури

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Геометричне лото»; «Знайди потрібну фігуру»; «Чим відрізняються?»; «Танграм» (скласти із геометричних фігур фігуру - силует); «Яку фігуру треба помістити у ряд?» (упорядкування за певними закономірностями ряду фігур); «Яка фігура зайва?»	Складання з паличок кутів та багатокутників. Обведення за допомогою трафаретної лінійки різних геометричних фігур. Вимірювання довжини та ширини різних предметів. Поділ багатокутників на частини і визначення знайомих геометричних фігур. Перетворення однієї фігури в іншу за допомогою додавання або вилучення паличок. Знаходження на малюнку знайомих фігур. Вимірювання літровими банками ємності каструлі, трілітрових банок тощо.

Таблиця 25

Числа першого десятка

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Відгадай, яке число пропущене»; «Піймай м'яч» (розв'язування ланцюжків прикладів); «Числовий ряд» (знайти і викласти цифри у вказаному порядку); «Знайди сусідів» (назвати суміжні числа).	Побудова числових східців з кубиків, на яких зображені цифри. Лічба рухів, звуків, предметів у різних життєвих ситуаціях. Розкладання сукупностей предметів на дві групи (за різними варіантами). Викладання з паличок «будинків».

Дидактичні ігри	Інші види діяльності
«Знайди пару» (склад числа); «Доповни число до...»; «Назви суму»; «Що змінилося?»; «Знайди задачі» (розрізнення задач, загадок, запитань); «Магазин»; «Придумати задачу про 3 і 2».	Складання і розв'язування задач на додавання і віднімання з використанням різних життєвих ситуацій. Складання задач за практичними, діями дітей та їх розв'язування.

Організація образотворчої діяльності

Основним завданням художніх занять з дошкільнятами є виховання пізнавальної і творчої активності, спрямування цієї активності на сприймання краси, естетичних якостей, особливості, неповторності, що передана в яскравих кольорах, цікавих формах, узорах, розписах, малюнках. Важливо створити умови для того, щоб діти привчалися емоційно відгукуватись на красу навколишнього оточення (красу предметів побуту, іграшок, природи, пісень, музики, слів), помічати, бачити, чути і шанувати цю красу, бажати відтворювати її в естетичних діях, іграх, образотворчих заняттях, називати відповідними словами. Важливо привчати малят використовувати в іграх і в повсякденному житті предмети, виготовлені і оздоблені народними майстрами і художниками, народні іграшки (дерев'яні, керамічні, з соломи, тканини), глиняний посуд, килимки, плетені вироби, вишиті серветки, рушники, одяг, а також картинки з зображенням (реалістичним і стилізованим) різних іграшок, предметів, тварин, художні ілюстрації до дитячих книжок.

Діти можуть малювати на альбомних аркушах паперу, на аркушах різного розміру і форми (квадрат, прямокутник, круг, силуети миски, чашки, фартушка, рушничка, сорочки тощо), на різних предметах (коробках, ящиках, камінчиках, шпалерах).

На заняттях дошкільники ознайомлюються з різною технікою малювання: пальчиками; пензлями (художніми та клейовими, великими і малими); олівцями (м'якими); фломастерами; паличками; в середній і старших групах — губкою, пір'ям, вугіллям; фарбами гуаш, в середній групі — і акварельними (змішана техніка); крейдами (восковими та звичайними, кольоровими), вугіллям.

Для ліплення використовують глину, пластилін, а починаючи з середньої групи — пластику та вологий пісок.

Для занять з аплікації виготовляють геометричні фігури різного розміру і кольору (квадрати, прямокутники, трикутники, кружечки), на яких діти викладають та наклеюють деталі, узор, предмети, сюжети. Для основи беруть готовий кольоровий папір або за-тонований вихователем чи старшими дітьми (гуашева фарба з клеєм ПВА). Для художньої аплікації можна використати м'який різнокольоровий папір (роботи з техніки обривання), засушені листочки, пелюстки.

Форми організації образотворчої діяльності дітей:

- ◆ індивідуальне виконання завдань в умовах групових занять;
- ◆ виконання завдань парами;
- ◆ виконання завдань невеликою групою;
- ◆ колективна робота;
- ◆ спільна робота з вихователем;
- ◆ спільна робота з дітьми старшого віку;
- ◆ самостійна художня діяльність.

Для занять з фарбами, глиною, клеєм та іншими матеріалами потрібно мати фартушки чи пелеринки, а при малюванні пальчиками, пензликом — вологу ганчірку.

Матеріал до занять у підготовчій групі

I квартал

Сонячні барви

«Про золоте поле жита, блакитне небо і Україну»

Вихователь розповідає дітям легенду про те, чому нашу землю назвали Україною. Звертає увагу на символи української землі — два кольори: синій та жовтий. Потім читає вірші В. Колосівця «Солодка земля» та В. Симоненка «Лебеді материнства» (фрагменти). Діти розглядають предмети, розписи, іграшки, що «прийшли» до них з давніх-давен від бабусь і дідусів, щоб розповісти, як жили, про що мріяли, як створювали красу коло себе наші предки. Дошкільнята ознайомлюються з

поняттям *декоративно-ужиткове мистецтво*, після чого виконують творчу роботу «Краю мій рідний».

«Петриківське розмаїття»

Вихователь читає дітям казку Г. Местечкіна «Таємниця диво-квітки». Розповідає про стародавніх майстрів на Дніпропетровщині, що прикрашали свої домівки диво-квітами, птахами, тваринами, про таємницю чарівного ланцюжка: живу природу, перевтілену в казкову, «котячий пензлик», чарівні фарби (акварель на жовтку), невичерпну фантазію.

Діти розглядають розписи П. Глущенко, Ф. Панка, Т. Пати, Н. Біло кінь. Вихователь звертає їхню увагу на основні мотиви, композицію розписів (бігунець та квітку), на перехідний мазок, розмаїття фарб тощо. Дівчатка і хлопчики уявляють себе диво-квітами, розповідають про себе, передають у рухах створений образ, малюють елементи розпису, складають композиції, виконують творчі роботи за мотивами розписів.

«Пишається над водою червона калина»

Діти ознайомлюються з образом калини у творчості майстринь декоративного розпису. Милуються красою, кольоровою гамою, вишуканістю ліній і форм робіт Н. Білокінь «Калина», В. Павленко «Калина», Т. Пати «Зозуля на калині», Т. Гордови «Ой зацвіла калинонька», слухають пісню «Чи я в лузі не калина була», казку Г. Демченка «Калинка», визначають настрій казки та пісні, порівнюють їх. У різних видах художньої діяльності (малювання, аплікація, ліплення) виконують творчу роботу «Калинове диво» (ягідки, за бажанням, малюють пальчиком).

«Життєрадісна палітра Ганни Собачко»

Діти ознайомлюються з творами майстрині-чарівниці Ганни Собачко «Тривога», «Український віночок», «Вихор», «У червоному полі». Захоплюються динамікою кольорових плям, відмічають характерні особливості барв (густої, «серйозної» гуаші та «легкої», прозорої акварелі), вишуканість композицій. Потім малята складають свою чарівну казку про віночок з осінніх квітів, слухають та розучують українську народну пісню «Кругом Мариноньки ходили дівоньки», заводять хоровод, вправляються у виконанні елементів розпису, створюють свою композицію, виконують творчу роботу за мотивами розписів Ганни Собачко.

«Казкові птахи та звірі Марії Приймаченко»

Діти дивуються незбагненній фантазії майстрині, що відтворює добро та зло, радість та сум, чесність та жалюгідність в казкових образах тварин: «Пави серед квітів», «Бик», «Дика курка у винограді». Малята розглядають, аналізують, визначають характер, настрій, стан кожної диво-істоти, складають свою казку, уявляючи себе казковим звіром. Вихователь пропонує дітям послухати фрагменти з дитячої комічної опери М. В. Лисенка «Коза-дереза», відтворити у пантоміміці характерні особливості дійових осіб: Лисички, Кози, Ведмеда, Зайця, Рака-Неборака. Малята вправляються у малюванні, ліпленні казкових звірів, виконують творчу роботу «У кожного свій чарівний птах чи звір».

«Природа живе, радіє, тужить у творах Марфи Тимченко»

Діти ознайомлюються з одухотвореною природою майстрині, відтвореною в роботах «Верби», «Зимовий пейзаж», «В Седневі» та ін. Слухають вірш І. Калинця «Павутинка», складають свою казку про казкове дерево, уявляють себе цим деревом; передають у пантоміміці «характер», настрій дерева. Потім вправляються в техніці перехідного мазка, розповідаючи про осіннє листя, кремезний дуб, «заплакану» вербу; малюють свою казку про дерево.

«Чарівний світ природи Катерини Білокур»

Діти міркують, про що може розповісти букет з осінніх квітів... Вихователь пропонує їм здійснити уявну екскурсію до музею декоративно-ужиткового мистецтва, ознайомитися з творами Катерини Білокур. Малята слухають рядки, написані О. Гончаром про майстриню: «...Золото могутнього колосся й буяння півоній, жоржин, троянд, кручених паничів, і все це злилося, сплелось у щедрім вияві життєвої сили, все затаїло в собі якусь глибину, нерозгаданість, все оповите якимось синім присмерком, таємничістю казки». Діти розглядають, милуються творами «Натюрморт з колоссям та глечиком», «Осінній натюрморт», «Надвечір'я»; виконують творчі роботи за мотивами розписів Катерини Білокур. (Можна запропонувати малювання стилізованих квітів, складання з них оригінальних композицій).

«Абетка класичного мистецтва. В майстерні художника-пейзажиста»

Ознайомлення з творчістю художника-пейзажиста С. Шишка. Діти розглядають кілька робіт з циклу «Київська сюїта» («У парку восени», «Подолист», «Осінній мотив»), слухають рядки з вірша М.Рильського «Уже кружляє листя жовто-ржаве»; порівнюють зображення осені в роботах майстрів. Малят ознайомлюють з поняттям пейзаж; вчать створювати композиції з кольорових

плям (акварель по вологому паперу), «Фарби осені» (радісної, засмученої, золотої, заплаканої). Виконання творчої роботи «Я — художник - пейзажист».

«Барви осіннього парку»

Діти ознайомлюються з творами художників Й. Бокшая «Осінь. Радванський ліс», Т. Яблонської «У парку», С. Шишка «Осінь над Дніпром», І. Левітана «Золота осінь», «Осінній день. Сокольники». Малята міркують: чи може художник передати свій настрій та стан через зображення природи, якими барвами розповідає майстер про радість та сум у природі. Виконання творчої роботи «Пейзаж осіннього настрою».

«Про що розповідає осінній натюрморт»

Діти ознайомлюються з поняттям натюрморт, визначають, що відтворює «тиха натура». Розглядають, аналізують предмети у творах О. Шовкуненка «Квіти», «Натюрморт з кавуном», К. Волобуєва «Натюрморт», С. Шишка «Осінні квіти» та ін. Малята вчаться розкривати таємниці натюрморту: характер кожного предмета, чим різняться предмети і як вони доповнюють один одного, що розповідають про художника.

Дітям пропонується за бажанням виконати творчі роботи у різних видах художньої діяльності (малюванні, ліпленні, аплікації) за темами: «Ходить гарбуз по городу», «Рожева фантазія» (біла чашка та червоне яблуко), «Калинове диво», «Осінній букет» та ін.

«Готуємся до свята осені»

У різних видах художньої діяльності діти виконують творчі роботи, які будуть призначені для оздоблення групової кімнати, залу і одягу до свята, подарунки молодшим дітям і батькам (відтиснуті й вирізані кольорові листочки, виліплені глиняні форми, розфарбовані гуашшю, панно, підсвічники тощо).

«Свято прощання з осінню»

Проводиться вікторина за творами майстрів декоративного та класичного мистецтва, з якими діти ознайомлюються протягом осені. Проходить виставка творчих робіт. Діти співають пісні, читають вірші, розповідають та інсценізують казки-мініатюри.

II квартал *Світ очима казкарів*

«Яворівська іграшка»

Дітей ознайомлюють з виробами яворівських майстрів: дерев'яними кониками, птахами, іграшковими возиками, санчатами, качалочками, вчать розуміння лінійного та кольорового ритмів, створених на природному фоні деревини жовтими плямами, хвилястими смугами, червоно-зеленими колами, листочками, крапками, розетками. Малятам розповідають, що майстри використовують анілінові фарби. Увагу дітей звертають на характерні особливості саме яворівської іграшки.

Дівчатка і хлопчики складають казки, легенди про коника, птаха або про диво-санчата, одухотворяють їх, граються. Вправляються у виконанні елементів, складають власні композиції (на готових формах), виконують творчі роботи за мотивами яворівської іграшки.

«Обереги - що то за сила, що то за диво?»

Вихователь розповідає малятам, що з давніх-давен коло та ромб, дерево та гілочка, зображення коника, ведмеда чи птаха наділялося магичною оберігаючою силою. Коло — то знак сонця, а гілка — дерево життя, кінь відвертає зло та різні нещастя, півень — охоронець домашнього вогнища, ведмідь, зображений у хаті, приносить щастя. Діти розглядають обереги, створені київськими майстрами, складають легенди про знаки-символи. З глини, пластики ліплять обереги (для матусі, щоб відвертав від неї хвороби; для маленького братика, щоб снилися йому добрі, красиві сни, та ін.).

«День пошани Миколая - День чемності й ввічливості»

Миколай — покровитель землеробства і тваринництва, господар земних вод, милостивий святий, заступник від усіх бід і нещасть, любить чемних, вихованих дітей.

Діти відмічають день подарунків та сюрпризів (виготовлених своїми руками). Це можуть бути малюнки, маленькі ілюстровані книжечки, обереги, листівки, прикрашені аплікацією тощо.

«Готуємся до Різдва»

Вихователь розповідає дітям про християнське свято Різдво Христове, старовинний ляльковий театр — вертеп. Діти розучують колядки, щедрівки, виготовляють маски, зірку, двобічне зображення кози, розігрують вертепну виставу, виконують творчу роботу «Різдво», дарують один одному власноручно виготовлені подарунки.

«Золота Хохлома»

Вихователь розповідає дітям Про чарівні перетворення дерев'яної «баклуші», яка спочатку проходить обробку на токарному верстаті, потім — про ґрунтування сріблястим (алюмінієвим) тлом, розпис (червоним, чорним, зеленим) хохломської травички, «кудрини»; про подорож до гарячої печі й диво перетворення сріблястого тла на «гаряче золото». Малята розглядають твори майстрів — миски, ложки, вази та ін., милуються ними; вихователь допомагає їм побачити різноманітність, вишуканість, мелодійність хохломського розпису. Добре, щоб під час такого ознайомлення звучали вірші, народні пісні.

Діти відповідають на запитання вихователя: хто підказав народним майстриням такі неповторні візерунки? Потім складають свої казки про барви, травичку, віти та ягідки хохломського розпису, вправляються у створенні найпростіших елементів розпису, заповнюють візерунками готові форми, складають свої оригінальні композиції за мотивами хохломського розпису.

«Абетка класичного мистецтва. Мереживо зимового дня»

Діти продовжують ознайомлення з творами українських художників. Розглядають, милуються, «занурюються» у зимові пейзажі М. Глуценка «Зимовий день», С. Шишка «Парк узимку», І. Марчука «Мереживо зимового дня» та ін. Можна використати твори російських художників: І. Грабаря «Біла береза. Шпачині гнізда», «Лютнева блакить», «Березневий сніг», І. Шишкіна «Зима», «На Півночі дикій» та ін.

Слухаючи казку «Кольори Зими», дошкільнята виконують роботу (акварель по вологому, кольорові плями) «Якого кольору сніг». Можна запропонувати такі теми: «Сонячний (похмурий) зимовий день», «Який настрій у Зими?»

«Зимовий натюрморт»

Діти ознайомлюються з творами українських митців О. Шовкуненка, В. Костецького, Т. Яблонської, К. Волобуєва та ін.; аналізують роботу І. Грабаря «Натюрморт з варенням та яблуками». Вихователь пропонує малятам згадати, що таке натюрморт, які натюрморти вони запам'ятали, відповісти на запитання: «Чому цей натюрморт можна назвати зимовим?».

З підготовлених заздалегідь предметів, муляжі к діти вчаться складати натюрморти, створюють свої казки про натюрморт, малюють спочатку окремі предмети, а потім вправляються в малюванні натюрморту з натури. Виконують творчу роботу «Казка про те, як стали друзями підсвічник і яблуко».

III квартал

Дива, створені руками майстрів

«Майстриня й нитка»

Діти розглядають вишиванки різних регіонів України, милуються їх красою, розмаїттям. За допомогою вихователя визначають настрій кожного виробу, відповідають на запитання: чи бувають вишиванки веселі, сумні?

Вихователь розповідає про особливості вишиванок, створених у різних регіонах України: для виробів з Полтавщини характерні особлива вишуканість та святковість, ніжність колористичної гами (поєднання блакитних, білих, вохристих, сірих, ледь зеленуватих тонів); київські вишиванки відрізняються від інших білим полем з яскравим і виразним звучанням червоного або червоно-чорного кольорів; виробам з Подільщини притаманна різнокольорова гама, акцентована горизонтальними смугами з окремих розеток, і т.д. Вихователь обов'язково зупиняється і дає можливість дітям зрозуміти символічність кольору і кожного елемента вишиванок.

Діти слухають рядки з пісні О. Білаша на слова Д. Павличка «Два кольори»; вивчають пісню, співають, виконують кольоровими олівцями чи фломастерами композицію за мотивами робіт майстринь.

«Українські витинанки»

Вихователь розкриває дітям секрети стародавнього віконця. У давнину перші віконця для хат виготовляли майстри-гутники. Віконця були у вигляді чотирьох кружечків: немов символізували погляд на всі чотири сторони світу. Промінчики сонця йшли до хати, несли велику радість, це було своє — рідне «хатнє» сонечко, сонце дарувало врожай, тому світлові в домі віддавали належну шану. Щоб зосередити на ньому увагу, прислужували різноманітні візерунки — витинанки із шкіри. Скло згодом змінилося, а витинанки залишилися. Йшли люди сіяти жито — оздоблювали скло витинанками, які про це розповідали; збирали врожай — готували витинанку «Врожайну»; до весілля готували «весільні» витинанки. Згодом почали клеїти витинанки на сволоках, стінах, полицях. Витинанки-байки служили забавами дітям. Вихованці ознайомлюються з виробами

саївських витиначів К. Бурлаки, Є. Ботан, М. Кричик та ін.; вправляються у створенні простих витинанок, виконують творчі роботи.

«Казка, яку розповіла майстриня-писанкарка»

Діти розглядають диво-крашанки, мальованки та писанки (роботи майстрів), милуються ними. Вихователь розповідає, як у давнину люди зустрічали весну, що знаки, які прикрашають яйця, символізують життя, його витoki, розвиток та силу. Далі педагог виразно читає вірші І. Тришевської «Писанки», Л. Полтави «Великодні писанки». Можна запропонувати дітям прослухати фрагменти з фантастичної опери М. В. Лисенка «Зима і Весна», в яких з'являється Весна у віночку з вербою і крашанкою, звучить хор («Весна іде, тепло несе. Уклоніться їй! Несе вона усім життя. Смерть Зимі лихий!»). Діти розучують веснянки, водять хороводи. На площинних формах (яйце) виконують розписи знаками-символами, розповідаючи про своє уявлення про навколишній світ, життя, час. Створюють колективну композицію — колаж «Писанка моя». За бажанням, розігрують невеличке дійство за казкою З. Мензатюк «Писанка». Можна запропонувати малятам виліпити з глини чи пластики яйце, потім його розписати, використавши гуаш і клей ПВА.

«Опішнянські гончарі»

Вихователь розповідає дітям, як із безформеного шматка глини завдяки задуму і чутливим пальцям майстра народжується виразна, тонкостінна посудина; як зачаровують швидка зміна найрізноманітніших форм, вільне володіння технікою і віртуозна майстерність гончара, як вільно, від руки, без ескізів і попередніх начерків розписують майстри вироби. Після розпису висушену форму обпалюють, поливають прозорою глазур'ю, знову ставлять у піч. Так з'являються чарівні вироби, що сяють веселковими переливами барв: золотисто-червоними, яскраво-зеленими, коричневими. Діти вправляються у ліпленні різноманітних форм, а на наступному занятті розписують їх за мотивами опішнянських розписів.

«Опішнянські казкові істоти»

Діти дізнаються, що, окрім різноманітних і оригінальних за формою глечиків, макітер, мисок, барил, баклаг та куманців, в Опішні створюють анімалістичну та жанрову скульптуру. Серед опоетизованих, але реальних у своїй основі образів свійських тварин (коня, баранця, цапа) живуть казкові персонажі, звірі й птахи, а пищики — вигадки майстрів.

Дівчатка і хлопчики розглядають, аналізують твори опішнянських майстрів В. Біляка, М. Кришталь, Н. Оначко, М. Бондаренко та ін. Слухають легенду про Чашу-Глек, переказану за твором О. Дмитренка. За бажанням, з глини чи пластики ліплять тварин, птахів, свійських та казкових. Після висихання (на наступному занятті) розписують їх, створюючи виразний образ.

«Куманці із Косова»

Діти розглядають репродукцію картини Т. Голембієвської «Українські куманці». Вихователь розповідає про майстринь, що своїми «золотими» руками і невичерпною фантазією творять цей диво-посуд, який посміхається сонечку, грається з золотавим сонячним промінчиком. Далі педагог пропонує малятам розглянути справжній косівський посуд. Звертає їхню увагу на характерну кольорову гаму: біло (молочно)-зелено-жовто-коричневу, на символічне значення барв (сонце, дерево життя, земля). Діти розглядають роботи майстрів (фотоматеріал): П. Цвілика «Розписані плесканки», «Плесканка», О. Бахметюка та М. Баранюка (кахлі). Потім ліплять з глини свої форми, після висихання розписують їх за мотивами косівської кераміки.

«Васильківські диво-квіти»

Діти ознайомлюються з виробами майстрів Васильківського керамічного заводу (сервізами, вазами, глечиками), відмічають характерні особливості: великі квіти з білим контуром по краю, сміливі динамічні мазки, за допомогою яких утворені різнокольорові квіти, травичка, пелюстки.

Діти складають свою чарівну казку про диво-квіти, які сяють своєю красою на творах Васильківських гончарів. За бажанням, ліплять з глини невеличкі вироби, що повторюють форму розглянутих робіт. На наступному занятті розписують їх, вправляються в малюванні квітів, створюють оригінальні композиції на площинних формах за мотивами Васильківських розписів.

Абетка класичного мистецтва. Весняна фантазія

Діти ознайомлюються з весняними пейзажами таких художників: О. Шовкуненка «Повінь. Конча-Заспа», В. Яценка «Рання весна», С. Васильківського «Весна на Україні», І. Левітана «Березень», «Весна. Велика вода» та ін. Слухають вірші М. Познанської «Пісня проліска», Олександра Олеся «Прийми мене, весно рожева...», музичні фрагменти з ораторії Лесі Дичко

«Пори року» («Весна»), П. Чайковського «Пролісок» та ін. Малята діляться враженнями від побачених і почутих творів митців, виконують роботи на тему «Пісенька весняної води» (різнокольорові плями, акварель по вологому), творчі роботи «Пейзаж весняного настрою».

«Що таке музей?»

Діти вирушають до музею Українського образотворчого мистецтва (уявна екскурсія), де ознайомлюються з такими творами: «Диво Георгія про змія» (XV ст.), «Козак-бандурист» (народна картинка), Д. Шавикіна «Вечір на Дніпрі», М. Пимоненка «Жниця» та ін.; визначають жанри живопису (пейзаж, портрет, натюрморт); слухають фрагменти музичних творів М. Лисенка, Л. Дичко, М. Скорульського, інших українських композиторів. Уявляють себе художниками-живописцями, виконують творчі роботи на вільну тему.

«Екскурсія до музею Т. Шевченка»

Вихователь починає, а діти продовжують читати рядки з поетичних творів Т. Шевченка; ознайомлюються з творчістю Шевченка-художника: «Автопортрет» (1840 р.), «Портрет Кейкуатової», «Селянська родина», «Автопортрет» (1861 р.) та ін.

За мотивами поезій малята виконують малюнки, в аплікації створюють колективні роботи.

Можна організувати виставку творчих робіт, концерт за творами поета, покладеними на музику.

«Травень на схилах Дніпра»

Дітей ознайомлюють з творами М. Глуценка «Київські каштани», «Квітучий сад», И. Бокшая «Цвіте терен», М. Бурачека «Яблуні у цвіту», М. Врубеля «Бузок», П. Кончаловського «Бузок» та ін. Пропонують прослухати музичні фрагменти з творів Е. Гріга «Ранок», К. Дебюссі «Сади під дощем». Далі проводять бесіду про те, як оспівали художники красу рідного міста, природи, як розповідає про весняний настрій музикант. Малята діляться враженнями від побаченого, почутого, пережитого під час прогулянки в парку, коли цвіте бузок; передають свій настрій у малюнках, аплікації, створюючи образи квітучого дерева, квітучого саду, весняного бузкового пейзажу тощо.

«Наш дитячий вернісаж»

Останній тиждень занять присвячується підготовці до виставки дитячих робіт. Дітям дається змога створити роботи в різних техніках і матеріалах на будь-яку тему. Заохочується творча робота з оригінальним змістом, композицією, фантазією, колоритним розмаїттям.

Вернісаж дитячих робіт проходить як свято, на якому самі діти виступають у ролі митців, глядачів, екскурсоводів. Виставку супроводжують музика, пісні, казки, створені протягом року самими дітьми.

Народознавство в роботі з дошкільниками

Роботу з народознавчим матеріалом передбачено в різних розділах програми «Дитина»: «Зростаємо дужими», «Мова рідна, слово рідне», «Чарівні фарби і талановиті пальчики», «Прилучаємось до музичної скарбниці». Її мета — ознайомлення дошкільників з духовними надбаннями народу, долучення їх до культурної спадщини, виховання любові до свого краю, поваги до рідної мови. Цю відповідальну роботу необхідно розпочинати з раннього віку, бо серед щедрого багатства духовних скарбів нашого народу не важко віднайти те, що зацікавить і найменшу дитину: малі фольклорні форми, елементи народної медицини, національної кухні, одягу та інше. Радимо педагогам тісно співпрацювати з родинами вихованців, щоб збагатитися досвідом кожної окремої сім'ї і мати від неї підтримку в своїх починаннях. Завдання вихователя — донести до батьків, особливо молодих, значущість і важливість у формуванні гармонійних стосунків з дитиною колискових пісень, різноманітних забавлянок, закличок, мирилок, казок, легенд, народних дитячих ігор, поступово розширити коло обізнаності батьків через різні форми роботи: папки-пересувки, семінари, бесіди, дні відкритих дверей тощо.

Крім того, слід вибірково ставитися до освоєння народознавчого матеріалу, з огляду на те, яких дітей виховуємо — міських чи сільських. Сільські діти, як правило, більш обізнані з народним побутом, традиціями, звичаями. Життя ж у місті накладає свій відбиток на формування світогляду дитини: дещо збіднене уявлення дошкільників про систему національних цінностей, звужена обізнаність із традиціями, звичаями, ремеслами, символами, обмежене спілкування сім'ї з іншими представниками роду і т. ін. Тому при доборі педагогічних методів і прийомів, дидактичного матеріалу необхідно враховувати умови, в яких перебуває дитина.

Необхідно також зважати на те, що населення різних регіонів України має певні відмінності у побуті, календарно-обрядових звичаях, ремеслах тощо. Недаремно в народі говорять: «Що сільце — то слівце, що город — то норів, що край — то звичай». Отже, починати радимо з матеріалу звичного, зрозумілого для дитини. Такий підхід має суттєві переваги:

- родина підготує дитину до сприймання інформації, яка вже відома дорослим;
- засвоєння і застосування інформації буде полегшене з тієї самої причини;
- батьки можуть стати активними учасниками обрядових дій, свят, фольклорних фестивалів, інших народознавчих заходів. Наприклад, на Київщині, в Центральній Україні до Великодня готують крашанки і крапанки, а в західних областях надають перевагу писанкам. Рушники «грайлики» та «росянички» не виготовляли на Київщині, Сході, Півдні, тому ознайомлення з ними дошкільників викличе певні труднощі. Доцільно розглянути рушники даної місцевості, з'ясувати їх особливості. Тому варто не запозичувати традиції, обряди чужого краю. Таким чином, дитина має спочатку пізнати і полюбити своє, рідне, звичне, знайоме, відчувати себе його часткою. Поступово це коло буде розширюватися, а нове краще сприйматиметься порівняно з уже відомим.

На нашу думку, в межах розділу «Віконечко в природу» можна започаткувати окрему рубрику «Народна медицина», яка розповідатиме про лікувальні властивості поширених у даній місцевості рослин. Так, дітям буде цікаво дізнатися, що сік буряка застосовують при нежиті та хворобах горла, часник — при простудних захворюваннях та для профілактики грипу, цибулю (печену) — при наривах, татарське зілля і хрін очищають воду, кульбаба посилює апетит, подорожник загоює рани, мати-й-мачуха допомагає при кашлі, кропива використовується для покращення стану волосся, шавлія знімає запалення в горлі та ротовій порожнині, калина швидко заживляє рани та подряпини, малина допомагає при підвищеній температурі й застуді тощо.

У розділах «Мова рідна, слово рідне» та «Прилучаємося до музичної скарбниці» перераховуються традиційні народні свята, з якими варто ознайомити дітей. Ознайомлення може здійснюватися як шляхом безпосередньої участі дошкільників у яскравих театралізованих діях, так і через гру, читання художніх творів, перегляд ілюстрацій, вистав, через бесіду, розповідь.

Звертаючись до питання планування, радимо педагогам не виділяти елементи народознавства як окреме заняття, бо це суперечить основним принципам програми. Отже, спрямування занять буде відповідати певним розділам, а змістове наповнення може базуватися на народознавчому матеріалі. Наприклад, у розділі «Чарівні фарби і талановиті пальчики» — «Малювання ягід калини (пальчиком)», «Аплікація зірки та масок до Різдва», «Малювання фарбами мальованок до Великодня», «Ліплення персонажів до казки «Колобок»; у розділі «Мова рідна, слово рідне» — «Моя сім'я»; «Походження і значення наших імен та прізвищ», «Екскурсія до світлиці. Ознайомлення із старовинним одягом». Додавати до визначеної кількості занять ще і додаткове з народознавства вважаємо недоцільним, щоб не порушувати режим дня. З огляду на те, що згадана робота має не стільки пізнавальний, скільки виховний характер, слушно реалізувати програмовий матеріал не тільки у формі традиційних фронтальних занять, а і в повсякденному житті (прогулянка, розваги, бесіди, спостереження тощо).

Прилучаємо дітей до музичної скарбниці

Залучення дітей до скарбниці вітчизняного і світового музичного мистецтва в дитячому садочку бажано здійснювати у різноманітних формах організації музичної діяльності.

Це, насамперед, найдоступніша кожній дитині *самостійна музична діяльність дошкільнят* і найбільш поширена в дитячому садочку — *музика у повсякденному житті*. Музичні заняття є провідною формою музичної діяльності дітей. Усталеними формами організації музичного виховання малят стали *музичні розваги і музично-театралізовані свята*, які дають можливість дітям по-справжньому пережити художньо - естетичну природу музичного і музично-пластичного мистецтва як мистецтва вираження емоцій і почуттів, взаємодії виконавців і глядачів. Розглянемо їхні особливості.

Спільною умовою гармонійного і різнобічного музичного розвитку дошкільників у всіх формах організації музичного виховання є гуманізація музично-педагогічного процесу: дитина з її особистісними та індивідуальними відмінностями знаходиться в центрі уваги музичного керівника і вихователя. Освітній процес стає процесом їхньої партнерської взаємодії, співробітництва, співтворчості з урахуванням дорослими вікових можливостей і зони найближчого розвитку дітей, інтересів кожної дитини, її особистих музичних успіхів, з шанобливим ставленням до творчих проявів дошкільняти тощо.

Вихователям і батькам бажано підтримувати щонайменшу *самостійну музичну діяльність дітей*, їхню активність, ініціативність: згадування у вільний час знайомих музичних забав, співаночок, танцювальних рухів, хороводів, таночків; використання в ігрових ситуаціях музичних іграшок-інструментів; звернення до улюбленого музичного репертуару, варіювання його; гру в музичне заняття, оркестр, театр; влаштовування міні-концертів для ляльок і дітей у групі; прояви дитячої творчості — вигадкування музично - ігрових образів і танцювальних рухів, виспівування власного ім'я, імпровізування мелодій і музикування на улюбленому дитячому музичному інструменті, музично-пісенно-пластичне обряження гри, казочки тощо. З боку дорослих ця діяльність дітей вимагає спостереження за ними і непрямого впливу у вигляді організації сприятливих умов для дитячих музичних проявів.

Введення музики у повсякденне життя малят потребує від вихователів, музичного керівника, інструктора з фізичного виховання естетичного смаку, творчої вигадки, ініціативи, своєчасної підтримки дитячих пропозицій щодо підбору і застосування музики у різноманітних ситуаціях.

У дошкільній групі бажано створювати *атмосферу повсякденного звернення до музики як до життєво необхідних дитині гарних емоційних вражень*. Збагачувати досвід дітей у повсякденному житті необхідно красивою музикою у виконанні дорослих і дітей, за допомогою аудіо- (грамзапис, фонограма) та відеозасобів (діафільми, мультфільми, телепередачі тощо); слуханням музично ілюстрованих казок, української народної музики і музики інших народів, музичних творів з класичної вітчизняної і світової спадщини, сучасної дитячої музики.

Радимо педагогічно доцільно використовувати музику у різних видах дитячої діяльності, насамперед — в ігровій (народна гра з піснею, розігрування дитячої пісні, мирилки, драматизація казки тощо), а також у художніх діяльностях (малювання, ліплення народної іграшки, витинанки), в процесі сприймання дітьми літературних творів, при ознайомленні з природними явищами, під час бесід з дітьми і на заняттях з розвитку мовлення у ранковій і ритмічній гімнастиці, у побутових ситуаціях і в години дозвілля в групі, на прогулянці тощо.

На музичних заняттях бажано створювати атмосферу поваги до кожної особистості, її інтересів, до думки дитини про музику, заохочувати щонайменшу індивідуальну виразність виконавства, підтримувати творчі прояви, успішність дітей. Разом із універсальним схваленням «молодець» — мотиваційна оцінка музично - естетичної успішності дітей чи окремого дошкільняти. Порівняння особистих успіхів дитини здійснювати з її власними, а не іншого малюка. Все це — важливі ознаки гуманного ставлення до дитини. Особистісному зростанню малюків у процесі музичної діяльності сприятиме створення *проблемних ситуацій морального вибору*. Наприклад, всі прагнуть побратися парами, включаючи вихователя, одна дитина — зайва. Вихователь не біжить на допомогу. Нехай діти самі звернуть на це увагу і знайдуть рішення: хтось утворить трійку замість пари, або зайвий здогадається взяти музичний інструмент і приєднатися до музичного керівника, акомпануючи тощо.

Збагаченню естетичного сприймання дошкільників, емоційному переживанню музики, усвідомленню ними виконавського характеру музичного і музично-пластичного мистецтва сприятиме творча організація музичного сприймання дітей, гнучке використання традиційних і нових методичних прийомів. Так, класичну музику не розтлумачувати до примітивного рівня, але давати загальну естетичну установку і право індивідуального осмислення твору. Сприйманню фольклорної спадщини сучасною дитиною допомагати наближенням атмосфери музичного заняття до народного побутування і виконавства, поєднанням у свідомості дітей культурного минулого із теперішнім її досвідом. Сучасні музичні твори асоціювати із життєвими переживаннями сьогодення.

Вихователь у процесі музичного заняття всіляко використовує позицію «разом з дітьми», показуючи особистий приклад вслуховування в музику, висловлювання власного ставлення до музичного явища. Він має проявляти зацікавленість у музично-дидактичних іграх, активність у музично-рухових діях (разом захоплюємось грою, розігруємо хоровод, розважаємось в рухливій забаві тощо), у співах, у грі на музичних інструментах.

Доцільно запрошувати дітей як на групові заняття, так і на заняття підгрупами, індивідуальні. Із старшими дошкільниками це можуть бути заняття по оволодінню українськими танцювальними рухами окремо з підгрупою хлопчиків чи дівчаток. У різновіковій групі деякі пісні доречно розучувати тільки з підгрупою молодших або старших дітей. Індивідуально запросити для слухання музики і музично-рухового її відтворення треба дитину, яка тривалий час не відвідувала садочок; окремо зайнятися музикуванням з особливо здібною дитиною тощо.

Бажано відповідно до рівня музично-естетичного розвитку дітей на даний час, поставленої навчально-виховної мети, до актуальних художньо - естетичних завдань роботи з групою планувати доречний тип заняття: *традиційне, тематичне, домінантне, комплексне*. У кожному з них можуть бути використані нетрадиційні підходи, методи, прийоми. Але це поняття деякою мірою відносне. Адже для одних педагогів, наприклад, створення атмосфери народного побутування українського хороводу в занятті або сюжетність заняття чи деякі ігрові прийоми є ще нетрадиційними, а для інших — досить усталеними. *Традиційне музичне заняття* повною мірою відповідає як віковим особливостям дітей дошкільного віку, так і специфіці музичного мистецтва. Поєднання в занятті таких, пропонованих програмою видів дитячої музичної діяльності, як слухання музики, співу, пісенна творчість (у старших групах), музично-рухова діяльність, творчість у рухах і пластиці (починаючи з середнього віку), гра на дитячих музичних інструментах, музично - дидактичні ігри дає можливість переключати увагу дітей з одного виду діяльності на інший і водночас зосереджувати її саме на музичних діях. Таке поєднання діяльностей запобігає появі втомлюваності дітей, зберігає їх працездатність, дає переваги у більш-менш рівномірному формуванні у дітей вмінь і навичок з кожного виду музичної діяльності, а значить — сприяє гармонійному розвитку музикальності дітей. У сукупності всі види дитячої музичної діяльності в традиційному занятті репрезентують для дошкільників основні види музичної практики людини (музична творчість, музичне виконавство, музичне сприймання) та музичного мистецтва (інструментальне, вокально-хорове, музично-хореографічне) і, таким чином, формують у дитини початкові уявлення про цілісність і різноманіття мистецтва. Отже, традиційне заняття бажано розуміти не як застаріле, а як таке, що відповідає особливостям розвитку дошкільників і музичного мистецтва в цілому, як традиційно усталене в основних рисах, випробуване дошкільною практикою.

Упродовж року музично-освітній зміст занять інтегрується (за Д. Б. Кабалецьким) у трьох провідних темах: *які емоції і почуття передає і викликає музика ? про що розповідає музика ? як розповідає музика ?* У дошкільній музичній освіті ці теми визначають послідовність опанування музичним твором у цілому, отже, властиві методиці будь-якого заняття.

Проте виховний зміст *тематичних музичних занять* із дошкільниками може бути виражений палітрою життєвих тем, близьких і зрозумілих, достатньо або мало відомих дітям, але актуальних для їх особистісного виховання в цілому і для музичного розвитку зокрема. Якщо в молодшому і середньому дошкільному віці переважає тематика іграшкового світу — *В гостях у лялечки. Бал новорічних іграшок, природних явищ — Сонечко і дощик, пір року — Як зима і весна зустрічаються*, то в старшому дошкільному віці разом з тим характерною стає тематика соціального і суто музичного спрямування — *Різдвяні музичні побажання, Пісенність поезій Лесі Українки, Великодня гайка, Дивовижний світ музичних звуків, Три кити музики, Танцювальні жанри музики, Пісні улюбленого композитора, Прародичі фортепіано* тощо.

У контексті різноманітних життєвих тем діти *переживають емоції*, визвані музикою, *з'ясовують почуття*, які передає і викликає у них музика. Вони визначають зміст музичних п'єс та музичні засоби вираження людських почуттів, думок, конкретного змісту в музичному творі, тобто з'ясовують, *про що і як розповідає музика*. Таким чином, зміст музичної діяльності пов'язується для дітей з широкою культурною інформацією і спеціальною музичною (види, жанри музичного мистецтва, творчість поетів і композиторів, специфічна термінологія, засоби музичної виразності тощо).

Домінантні музичні заняття дають можливість начебто зануритись із дітьми у конкретну діяльність, створити атмосферу відповідного музичного мистецтва — інструментального, музично-хореографічного, вокально-хорового, збагатити уявлення дітей про особливості цього мистецтва, удосконалювати у дітей виконавські музичні навички, розвивати творчі вміння, опановувати музичний репертуар до очікуваних свят.

Маємо зауважити, що в домінантному занятті бажано варіювати дитяче *музичне сприймання, колективне та індивідуальне виконання пісень чи рухів дітьми, творчі завдання для малюків, почергове виконавство дітей і дорослих*, щоб не перевантажувати, не втомлювати дітей. Методи і прийоми в такому занятті мають бути особливо зваженими і різноманітними.

У комплексних музичних заняттях інтегруються декілька видів діяльності, переважно художніх. Це дає можливість, наприклад, успішніше спрямовувати розвиток дитячої творчості. На такому занятті одна дитина краще виявить власні переживання музики у творчому імпровізованому таночку, друга — у музикуванні, дехто з дітей, вражений почутою музикою, проявить неабияку вигадку у словотворчості. Інші діти власні життєві уявлення яскраво втілять в аплікації чи

малюванні, у витинанці або ліпленні, можливо, всіх дітей захопить вигадкування рухів у народній грі.

Отже, кожна дитина індивідуально виявить власну творчість хоча б в одному або декількох видах мистецької діяльності. Пік творчості у дітей на таких заняттях досить високий, тому що мистецька пошукова атмосфера комплексного заняття створює сприятливі умови для творчого вираження. Таке заняття може бути водночас тематичним, що підсилить його художньо - естетичну і життєву спрямованість для дітей.

Своєрідність кожного типу музичних занять дає можливість більш успішно здійснювати музично-педагогічну роботу з дітьми.

В оновленій програмі особливо важливими орієнтирами для педагогів є показники розвитку дітей по кожній віковій групі. Вони акцентують на основних результатах освітньої роботи протягом дошкільного дитинства. Привертаємо увагу музичних керівників і вихователів до деяких з них — як показників *мистецької активності дітей, важливих складових особистішої культури старшого дошкільника*. Дитина:

- виявляє активність у музично-естетичній атмосфері розваги і свята;
- вміє співпрацювати з дітьми і дорослими в процесі музичної діяльності;
- співвідносить індивідуальне музичне виконавство з виконавством інших;
- радіє особистим і колективним музичним успіхам;
- дістає задоволення від спілкування з приводу музики, засобами музики, від спільного переживання з іншими дітьми і дорослими культурно - мистецьких подій.

Такі якості дитини успішно формуються в усіх видах музичної діяльності, в різних формах організації музичного виховання та особливо в *музичних розвагах і святах*.

Музичні розваги є улюбленими для дошкільнят.

У програмі пропонуються різні види музичних розваг і наводяться приклади тематики деяких з них. Заохочення дітей до підготовки і участі в розвагах, вдумлива організація їх, перспективне планування видів і тематики розваг, отже, систематичність проведення їх, сприятиме музично-естетичному розвитку дошкільників.

У розвагах бажано заохочувати малят в естетичній атмосфері разом з дорослими створювати собі гарний настрій, радіти спільним музичним забавам, співам, власним музичним проявам. Молодших дітей розважають, переважно, педагоги і старші діти, залучаючи їх до нескладних музичних дій. Старші діти вчаться весело, музикально переживати разом з дорослими життєві та художні явища, відкривати для себе щось привабливе і нове, отримувати задоволення від виступів однолітків і педагогів. Дуже важливо підтримати творчі прояви дітей, допомогти кожній дитині пережити успіх від участі в музичних діях.

Ми радимо влаштовувати для дітей і разом з ними різні *види* розваг, тематика яких пропонується, варіюється вихователями і музичним керівником і обирається разом з дітьми. Насамперед, в усіх вікових групах організовувати найважливішу для кожної дитини розвагу — *день народження*.

Бажано розвивати традиції обряження святкувань днів народження та іменин дітей і дорослих доречними мистецькими ознаками, органічно поєднувати в цій розвазі традиційні життєві й музично-естетичні ознаки. Ними можуть бути словесні побажання імениннику або вітання у музичному, музично-пластичному, віршованому вигляді; листівки з вітаннями; хоровод *Коровай*; танець-запрошення, який починає іменинник; ігри за бажанням дитини; невеличкий концерт силами самих іменинників з їх улюблених творів тощо. Можливі й бажані менш вживані ознаки та індивідуально спрямовані прийоми: ласкаве виспівування ім'я іменинника, музичне вітання від музичного керівника, приємні й добрі слова і уклін-вітання хлопчиків чи граційний бальний уклін дівчаток, танцювальні імпрровізації на замовлену іменинником музику, подарунки у вигляді намальованого портрету іменинника від кожної бажаної дитини, концерт на замовлення «винуватця» події, «іменинне крісло» тощо.

У вигляді розваги радимо відзначати одне з народних свят, яке здавна спрямоване до дітей — *свято Миколая*. Адже за тиждень у садочку святкуватиметься Новий рік. Бажано, щоб ця святкова розвага перед новим роком стала для кожної дитини так званим підсумком *власного, морального зростання*: як я змінився (змінилась) на краще протягом року; які добрі справи я зробив (зробила); я лише знаю, як чужо поводитись, чи поведжусь насправді так; які я знаю ввічливі слова і наскільки часто їх використовую у спілкуванні з дітьми й дорослими; з якими проханнями я хочу звернутися до Миколая - про цукерки, горішки і пряники чи ще й з тим, щоб мама і тато помирилися, про бажану ляльку або про те, щоб одужала моя бабуса тощо.

Доречними у такій святковій розвазі стануть невеличкі приклади морального зростання кожної дитини, які пригадає та наведе вихователь. Можливо, ось такі. Наталка байдуже ставилася до квітів, дерев. Вона могла на прогулянці обірвати геть усі листочки з гілочки верби або зламати гілочку й кинути її. Але дівчинка замислилась над своїми вчинками, зрозуміла, як боляче вона робить вербі. Взимку дівчинка підходила до квітів і віталася з ними, дбала про них. Наталка наче знайшла з ними спільну мову і робила добро їм. Тарасик восени приходив у садочок і похмуро, насупивши брови, опутивши голову, бурчав нам: «Здрастуйте». А зараз він *вітається* з нами, по-доброму сяючи очима, з посмішкою, ввічливими словами *«доброго ранку»*. Навіть якщо сонечко на вулиці заховалося, то, здається, лише для того, щоб разом з Тарасиком завітати до нас.

Своєчасним у такій ситуації стане звернення дорослого із проханням до всіх дітей пригадати ввічливі слова, які вони не просто знають, а з якими звертаються один до одного чи могли б звертатися. Пригадає разом з дітьми і називає рідко вживані слова й сам вихователь. Музичний керівник пропонує розіграти гру *«Котилася торба»*, яка особливо подобається Тарасику можливістю танцювально імпровізувати і потребує ввічливого поводження: «Спробуйте, діти, привітно, ввічливо, з легким нахилом голови передавати торбу по колу з рук у руки. Тарасик, починай гру».

Музичною основою такої розваги якраз і стають улюблені ігри, пісні, таночки, музичні п'єси дітей, обов'язково — одна-дві пісні, присвячені святому Миколаїв. Добре, якщо до цього дня випікатимуться миколайчики, готуватимуться невеличкі подаруночки. Але, зауважимо, подаруночки не тому, що ось ця дитина ввічлива, а та — добре дбає про квіти у групі. Подарунки від Миколая отримують тому, що він заохочує бажання дітей зростати чуйними, добрими, чемними і, знаючи, як вони полюбляють ласощі й чекають на щедрий Новий рік, вітає їх з наступаючим святом.

Надавши такого спрямування змісту розваги, дорослі допоможуть дітям усвідомити, з якими моральними надбаннями кожний з них йде у новий рік. Святкова розвага із особливими побажаннями й проханнями до Миколая, з прикладами добрих вчинків і справ дітей, з улюбленими піснями, іграми, віршами, танцями малюків, грою на дитячих музичних інструментах, стане свідченням особистісного зростання дошкільнят.

Обираючи *тематику* музичних розваг старших дошкільників, бажано спрямовувати її в русло дитячої кмітливості, вигадки, імпровізації, творчості в цілому: *Впізнав музику — танцюй!; Впізнаєш, мелодію — заспіваєш пісню; Ми — знавці пісень з мультфільмів; Озвучений мною навколишній світ; Танцювальні вигадки хлопчиків і дівчаток* тощо.

Позитивними є звернення до улюбленого дитячого репертуару і знайомих музичних явищ: *Народні музичні ігри — на дідусевому подвір'ї; У коло ставайте — танцюйте, співайте!; Марші на теми українських народних пісень; Танцювальна музика народів світу — слухаємо, музикуємо, пластично імпровізуємо* тощо.

Улюбленими видами розваг у старшому дошкільному віці стають музичні драматизації казок у виконанні самих дітей, вистави різних видів театрів спільними зусиллями дітей і дорослих, за вибором дітей і педагогів.

Традиційним стало пов'язувати тематику музичних розваг із творчістю видатних митців минулого і сьогодення. Важливо в тематиці втілити життєву і музичну спрямованість розваги. Ось орієнтовні приклади тематики розваг: *Композитори світу — про пори року; Музично озвучені вірші Тараса Шевченка; Українська абетка в дитячих піснях /Канни Коло-дуб; Слухаємо пісні сучасного композитора Ірини Кириліної* тощо.

Творчій спрямованості програми відповідатиме підготовка з дітьми таких видів розваг: невеличких *концертів* дитячої творчості, наприклад, *Дитячі пісні — про головне; Я і ми — в оркестрі разом; Танцювальний зоопарк* або інших; *фестивалів* дитячих талантів, як-от: *Ми — вигадливі танцівники; Мої пісні — моїй країні; Ми — веселії музики; Хочеш - стати зіркою — стань нею; фестивалів* родинної творчості, наприклад, *Тато, мама, я — музикальна сім'я* тощо.

Концерти дитячої творчості та фестивалі не бажано організовувати як показові для сторонніх осіб. Важливим у їхній підготовці є ініціатива кожної дитини виконати вже відоме з улюбленого репертуару, вигадати щось нове за власним задумом чи за допомогою вихователя, імпровізувати в процесі самої розваги під впливом красивої музики і уявних обставин, запропонованих музичним керівником. Номінацій у фестивалі має бути не менше за кількість дітей, а може й більше. Варто відмітити щонайменші успіхи дошкільняти, прагнення до створення краси (граціозність, вишуканість, гармонійність, виразність), дитячу вигадку (оригінальне втілення образу), натхнення

-й емоційну захопленість процесом творення, старанність (досконалість виконавства на дитячому рівні) тощо.

Позитивними естетичними і моральними переживаннями для дітей можуть стати святкування дня освідчення у приязні й любові (*Валентинів день*), вечори народного гумору, жартівливих пісень, хороводів і танців, тематичні концерти у виконанні педагогів і дітей, систематичне слухання аудіозаписів музично ілюстрованих казок, музичних фрагментів з дитячих опер і балетів тощо.

В мистецькій атмосфері розваг дорослі спрямовують дітей до емоційного й усвідомленого переживання мистецтва і життя, до активного виявлення кожної дитини у виконавстві, до розгортання змісту розваги спільними зусиллями.

Бажано варіативно планувати музичні розваги. Добре, якщо перспективне планування проведення розваг з кожною групою відображуватиме *різні види розваги*, які пропонуються програмою і, можливо, деякі додаткові. Разом вони розширюватимуть мистецькі уявлення дітей, урізноманітнюватимуть їхні враження, взаємно доповнять одне одного. Уточнення *тематики розваг* спрямовуватиме дорослих і дітей до головного, найсуттєвішого в ній, до обрання доцільних художніх засобів для втілення змісту розваги.

Пропонуємо *орієнтовне планування* музичних розваг з дітьми старшого дошкільного віку.

Місяць проведення	Вид розваги	Тематика розваги
1	2	3
Вересень	Вечір загадок-відгадок	Ми — знавці пісень з мультфільмів
	Фестиваль дитячої творчості	Танцювальні вигадки хлопчиків і дівчаток
Жовтень	Тематичний концерт	Композитори світу — про пори року
	День іменинників	Вшановуємо Віру, Надію, Любов і Софію
Листопад	Тематичний концерт	Українська абетка в дитячих піснях Жанни Колодуб
	Слухання музики, пластичні імпровізації, музикування	Марші на теми українських народних пісень
Грудень	Слухання казки і балетної музики	«Лускунчик», музика П. Чайковського (фрагменти)
	Свято Миколая	Свято заохочення добрих вчинків, чемності, ввічливості дітей
Січень	Театр дітей і дорослих	Розігрування казки «Дванадцять місяців»
	Фестиваль родинної творчості	Тато, мама, я — музикальна сім'я
Лютий	Концерт дитячої творчості	Я і ми в оркестрі — разом
	Слухання дитячої опери	«Зима і весна», музика М.Лисенка (фрагменти)
Березень	Вечір творчості поета	Музично озвучені вір -ші Тараса Шевченка
	Вечір дитячої творчості	Танцювальна музика народів світу: слухаємо, музикуємо, пластично імпровізуємо

Квітень	Українська гуморина	Жартівливі мовні ігри, казки, пісні, танці
	Слухання музичної казки	«Петрик і вовк», симфонічна казка С.Прокоф'єва (у скороченому викладі)
Травень	Пластична інсценізація музичної казки	«Петрик і вовк»-, музика С. Прокоф'єва
	Українські вечорниці	Розваги весняно-літньої «вулиці»
Червень	Концерт дитячої творчості	Дитячі пісні — про головне у житті
	Слухання дитячої опери	« Мийдодир », музика Ю.Слонова (фрагменти)
Липень	Музичні ігри-змагання	Козацькі музичні ігри, забави, танці
	День народження	Ми вже добре підросли!
Серпень	Вечір дитячої творчості	У коло ставайте — грайте, танцюйте, співайте!
	Фестиваль дитячих талантів	Мої пісні — моїй країні!

Рекомендуємо, всупереч стійкій звичці організації ранків у дитячому садку, влаштовувати з дітьми *свята*. Адже «ранок» здебільшого формальна назва, яка вказує лише на час проведення будь-чого. Натомість *свято* — це піднесений стан душі як домінуючий настрій, що створюється і зберігається у дитини впродовж дня. Кульмінацією дня в садочку найчастіше стає *музично-театралізоване свято*, яке являє собою спільне музично-пластично-театралізоване дійство дітей і дорослих та організовується заради них самих і близьких для дитини гостей — своїх рідних.

Ми радимо залучати маленьких дошкільнят до спільних з дітьми, рідними, вихователями, музичним керівником святкових переживань, до вираження радісних почуттів у музично - пісенно - пластичних діях.

Дітям середнього дошкільного віку важливо прищеплювати бажання радувати один одного й близьких власними музично-естетичними виступами. Вже в цьому віці необхідно підтримувати прояви дитячої ініціативи, індивідуальної інтерпретації виконавства.

У старших дошкільнят радимо зберігати індивідуальність дитячих проявів у виконавстві, підтримувати музично-пластичні та пісенні імпровізації дітей, виховувати у них потребу надавати мистецьким діям емоційного й усвідомленого естетичного характеру.

У випускних групах необхідно заохочувати мистецьку активність дітей, їхнє прагнення музично—пластично—театралізовано обряжати святкові події, створювати піднесений настрій власними зусиллями для себе та інших, вміння творчо співпрацювати з однолітками і дорослими, отримувати задоволення від самовираження в мистецьких діях. Дорослим бажано всіляко підтримувати індивідуальну виразність та імпровізаційність виконавства дітей, прояви ініціативи в процесі підготовки і проведення свята.

Сприятливою умовою успішного естетичного виявлення дітей у розвагах та святах має стати *організація їх у вигляді діалогу дітей з вихователями, музичним керівником, батьками*, а не у формі звіту дітей перед дорослими. З цим пов'язується й наша позиція відмовитися "від «ведучого» на святі. Адже ведучого потребує концерт в умовах сцени, коли він оголошенням номерів і виконавців сприяє орієнтуванню глядача в тому, що відбувається на сцені. Якщо ж на сцені ми бачимо цілісну дію, наприклад, казку в дитячому театрі або балет, то сюжет розвивається всіма персонажами-виконавцями.

Оскільки свято в дитячому садку — несценічна форма і не є виключно концертом, то їй потреба у ведучому відпадає. Дійство розгортається як процес взаємодії персонажів і присутніх, у тому числі вихователів і батьків. Натомість у розвагах-концертах ведучий є доречною особою. Ним може бути як дорослий, так і дитина або дорослий і дитина разом. Якщо ж свято повністю побудовано на казковому сюжеті, то іноді воно потребує розповідача.

Отже, однією з важливих умов проведення розваг і свят виступає доцільне, зацікавлене, активне і художньо-виразне поведіння вихователя і музичного керівника. Дорослі не тільки беруть на себе окремі ролі персонажів, а й поведуться в різних видах діяльності, як у процесі занять. В усіх вікових групах (не тільки у молодшій!) вони переймаються святковим настроєм разом з дітьми, тобто діють спільно з ними як рівноправні співучасники музично-естетичного дійства: разом співають з дітьми, вихователь грає в оркестрі, можливо, на одному із складніших музичних інструментів, бере участь у грі, танцює в масовому сучасному танці тощо.

У святах за народними традиціями вихователю бажано зберігати відчуття імпровізаційності, властивого фольклорній традиції, виявляти себе майстром виконавцем у народному розумінні: натхненним, невимушеним, душевно перевтіленим у художній образ. Такий приклад вихователя легше наслідувати батькам: приєднатися до загальної гри і навіть до виконання п'єси оркестром, співати разом з дітьми приспів пісні, стати у Кривий танок, яким завершується весняне свято тощо.

Хибна думка, що така участь дорослого позбавляє дітей самостійності у святах. Краще разом діяти, ніж підказувати. Адже у святі беруть участь і діти, які тривалий час не відвідували садочок, а перед святом батьки привели дитину саме заради участі в ньому. Разом з вихователем така дитина відчуває себе більш захищеною, поводить, звично, як на занятті.

У всіх дошкільних групах ми радимо відзначати свята, пов'язані з порами року — *Осені, Зими, Весни та Мамин день*. Конкретні святкові дні в садочку педагогічний колектив визначає самостійно. Так, на одному із жовтневих тижнів можна спланувати провести осіннє свято у молодшій групі, на наступному — в середній, а в кінці чи на початку листопада — із старшою.

У програмі наводиться орієнтовна тематика, яку варто варіювати. Наприклад, можна обрати назвою осіннього свята для малючків — *Осінь барвіста*, для дітей середньої групи — *Свято врожаю*, у старшій групі — *Осінній ярмарок*, а у підготовчій — свято *Щедра осінь* або *Обжирки*. Це дасть можливість підтримувати цікавість дітей до свята, педагогам варіативно підходити "до відбору художнього змісту свята, змінюючи його відповідно до особливостей розвитку дітей кожної вікової групи. Таким чином, дитина за час перебування у садочку кожного року святкуватиме осіннє свято, але рівень узагальнення щоразу змінюватиметься із дорослішанням самих дітей.

Новорічне свято в кожній віковій групі бажано назвати теж по-різному. Так, у молодшому віці назвою можуть стати слова із пісні: *В нас ялинка — он яка!* або *Мороз-чарівник, засвіти нам ялинку!*; в середньому віці — *Добрий день, ялинко-диво!* або *Хто ялинку нам приніс? Дід Мороз Червоний ніс!*; у старшій групі — *Здрастуй, здрастуй, Новий рік!* або *Від хати до хати — Новий рік стрічати*. У підготовчій групі це свято можна підготувати з дітьми на основі казкових сюжетів *Лускунчика*, *Снігової королеви* чи *Дванадцяти місяців* і відповідно назвати — *Казка двері відчиняє*, *з Новим роком всіх вітає*.

Поетичне весняне свято стверджує радісне, раннє чи запізнє пробудження природи. Одному й іншому прояву явища можна відповідно знайти вираз у назві: *Весна іде, весна дзвенить!* або *Весна красная з квітами* — у молодшій групі; *Весна-чарівниця, кличем тебе!* чи *Сплетем вінок весняний, діти!* — у середній; *Весну стрічаймо, діти!* або *Ой іде весна, ой іде красна* — у старшій групі; *Весну красну — звеличаймо!* або *Вже весна воскресла!* - у підготовчій групі.

Беручи до уваги значимість Жіночого дня і Дня матері для виховання як майбутніх чоловіків і жінок, так і майбутніх мам і тат, ми радимо ознайомлювати дітей з однією та іншою традицією. З дітьми молодшого і середнього дошкільного віку, можливо, відзначати Мамин день у березні. Це свято, насамперед, рідної мами, але не тільки. Воно стало вшануванням бабусі, сестрички, дівчаток з групи, тьоті, виховательки, вчительки, тобто жінки взагалі.

Дітей старшого дошкільного віку бажано залучати до святкування Дня матері: в старшій групі у вигляді музично - театралізованого свята, у випускній — у вигляді тематичного заняття, тому що одночасно ці діти готуються до святкування випуску до школи. У цих групах, якщо бажають діти і батьки, прихід весни і тему жіночого дня можна поєднати в одному весняному святі.

У програмі пропонується ознайомлювати дошкільнят із Різдвяними і Великодними святами у доступній для них формі. Головне - залучити дітей до культурно-побутової традиції цих свят,

ознайомлюючи з їхніми музичними ознаками: колядками, щедрівками, весняними танками, хороводними іграми, піснями, деякими, зрозумілими сприйманню дитини, звичаями.

З дітьми старшого дошкільного віку ми пропонуємо з радісним і піднесеним настроєм, у невимушеному вигляді (враховуючи оздоровчо-літній період року), наближеному до тематичного або комплексного заняття, відзначати День незалежності нашої країни: *Україна — рідний краю!* або *Як я знаю і люблю Україну музичну мою*. У випускній групі урочисто і водночас з гумором святкувати випуск до школи — *Випускний дзвоник* або *Стежка до ніколи*. У процесі музичних розваг і свят неодмінно треба зберігати невимушеність, безпосередність особистих проявів дітей та водночас підтримувати виразність виконання будь-яких дитячих музичних дій. Бажано, щоб спільне переживання святкової події було радісним і пізнавальним для дітей, давало відчуття власної успішності та вправності кожній дитині, морально підносило б її в прагненні зробити своїм виступом приємне іншим, подарувати красу, порадувати і підтримати один одного, виховувало б у малят почуття відповідальності за гуртову справу, збагачувало і урізноманітнювало б художньо-естетичні враження і переживання дошкільнят.

При плануванні *різних форм організації музичної діяльності дошкільників* вони взаємозбагачуватиме і взаємодоповнюватиме одна одну і створюватиме, таким чином, більш *сприятливі умови для музично-естетичного розвитку дітей*.

Запропоновані рекомендації — лише загальні орієнтири для реалізації змісту музично-освітньої роботи з дітьми за програмою. В практичній роботі досвідчених музичних керівників і вихователів у різних садочках регіонів країни музично - педагогічний процес, сподіваємось, відбувається варіативно, цікаво, творчо.

Психогімнастика - набуття досвіду емоційних переживань та спілкування

Завданням психогімнастики є збереження психічного здоров'я дітей через розвиток кращого розуміння себе та інших і оволодіння адекватними формами прояву своїх почуттів у спілкуванні. Коли дітям пропонується імітувати страх або гнів, то це не означає, що ми хочемо навчити їх боятися або сердитися. Вони самі це вміють. Проте, ставлення до своїх негативних переживань буває дуже різним: одні діти можуть усвідомлювати їх і навіть висловлювати, а інші можуть так поринати у негативні переживання, що втрачають контроль над своєю поведінкою («стають некерованими»). Причинами таких дезадаптивних реакцій можуть бути і властивості нервової системи, і особистісні риси дітей (невпевненість, тривожність, імпульсивність тощо). Одним з найдійовіших способів навчання дитини адаптивним формам переживання та прояву своїх негативних почуттів є імітаційна гра. Адже саме в грі дошкільники оволодівають соціально виробленими способами діяльності й поведінки. До соціально схвальних навичок поведінки відносяться не лише способи комунікації з людьми в різних емоційних станах (коли мама розсердилась, коли подруга ображена, коли малий плаче і т.п.), але і способи обходження з своїми негативними почуттями (як чинити, коли я боюсь, коли гніваюсь, коли мені прикро і т.п.).

Представлені в Програмі психогімнастичні ігри спрямовані саме на розвиток у дошкільників умінь відчувати, усвідомлювати і адекватно проявляти свої почуття.

Розглянемо деякі з провідних механізмів впливу психогімнастики на психологічне здоров'я дитини.

1. Коли діти відтворюють експресивні рухи та міміку, вони вчаться не тільки розрізняти свої почуття, але і розпізнавати, відповідні емоційні стани і переживання оточуючих, називати їх словами і адекватно реагувати на них.

2. Розвиток емоційного словника, вміння усвідомити і висловити свої переживання запобігає виникненню у малюка емоційних проблем, спричинених накопиченням невідреагованих негативних емоцій.

3. Вправляючись у вміннях «грати» страх, гнів чи зосередженість, діти оволодівають не лише вміннями імітувати певні емоції, але і здатністю контролювати моторні прояви відповідних психічних станів. Згодом це дає можливість дитині керувати своїм психічним станом через управління моторикою.

4. Коли діти виконують ролі позитивних героїв, вони не тільки вчаться правильно поводитись, але й отримують позитивний зворотній зв'язок — їм дякують, їх хвалять, ними пишаються. Переживання, наприклад, «який я хороший», «як я добре вчинив» підносять самооцінку дитини і через неї покращують поведінку, на відміну від докорів та повчань, що псують її.

Проводити психогімнастику можна в будь-який час, розбивши її на три етапи:

1. Психомоторна розминка (10—15 хв.): групові ігри, що налаштовують дітей на заняття — активізують чи розслаблюють їх залежно від поставлених завдань.
2. Психокорекційні завдання (10—15 хв.): тематичні завдання спрямовані на те, щоб ознайомити дітей з певними почуттями чи емоційними станами людини та з соціально схвальними способами поведінки.
3. Психопрофілактичні вправи (5—10 хв.): на заключному етапі занять кожній дитині бажано отримати позитивний зворотній зв'язок від групи та від ведучого, а також проявити свою прихильність до інших. За рахунок таких вправ закріплюється позитивне ставлення дитини до оточення, до себе самої (позитивна самооцінка), а також до психогімнастичних занять. Наведені нижче вправи та етюди є ілюстрацією можливих варіантів роботи з дітьми в контексті психогімнастики.

Виразні рухи і мова

Зоопарк на прогулянці (3-4 роки)*

Діти рухаються один за одним по залу (бажано під музику), як ведмежата, зайчики, крокодили, лошата, чаплі, жаби, лисички. Ведучий спочатку показує ходу кожного звіряти, а потім може лише називати його. Звертати увагу дітей на особливо виразні рухи різних тварин.

Лікар Айболить (4-5 років)

Діти пригадують, кого лікував Айболить (лисичку, яку вкусила оса, зайчика, що не міг стрибати, метелика з поламаним крильцем, бегемотиків, у яких боліли животики). На протилежних кінцях залу знаходяться «ліс» і «лікарня». Усі діти колоною йдуть з «лісу» до лікаря (шкутильгають, тримаються за животики, стогнуть, зойкають), а від нього повертаються в ліс, весело підстрибуючи і радіючи своєму одужанню. Гра повторюється три-чотири рази, щоб кожна дитина могла побувати в ролі кількох різних звірят.

*Тут і далі в дужках вказується вік дитини, з якого вона, при нормальному розвитку, може справитись із завданням.

Добра чарівниця (6-7 років)

Довідалась Добра Чарівниця, що Чаклун перетворив добрих дітей на злі чудовиська, і вирішила піти до лісу і врятувати їх. Чудовиська хотіли її налякати: вигукували страшними голосами, погрожували кулаками, кривлялися, вищиряли зуби, плігали, але вона нічого не злякалася. Ось вона влучила момент і торкнулася своєю чарівною паличкою одного Чудовиська сторукого, стозубого, стоголосого. Воно вмить перетворилося на лагідну і веселу дівчинку. Дівчинка підбігла до чарівниці, обняла її, подякувала, і вони вже вдвох, тримаючись за руки, стоять у колі страшних чудовиськ.

Раптом Чудовисько триголове, триноге, тривухе наблизилось до них і само наштрикнулося на паличку, зойкнуло і перетворилося на красивого і сміливого хлопчика. Дівчатка спочатку стурбувалися, чи не зробили вони йому боляче, але хлопчик заспокоїв своїх рятівниць, подякував їм за допомогу, обійняв їх за плечі, і вони втрох продовжували рятувати зачарованих дітей...

Мета цієї гри-інсценівки — навчити малят виражати один одному свою вдячність, радість, співчуття, піклування, бажання захистити і допомогти.

Кошеня (4-5 років)

Вихователь читає вірш, а діти зображують кошеня, про яке йдеться:

Є у мене кошенятко.

В нього шкірка гладка-гладка.

Як ідемо ми із хати,

Ледь не плаче кошенятко.

А додому повертаємось,

Радо нам воно всміхається.

А вночі малюк не спить,

Від мишей нас боронить,

І з-під ліжка серед ночі

Грізно сяють його очі.

Прикро тільки, що собак

Він лякається ось так...

У магазині дзеркал (5-6 років)

У магазині дзеркал маленька мавпочка побачила своє відображення і вирішила, що то інші мавпочки. І почала вона корчити їм гримаси, кривлятися, шкіритися, надувати щоки, піднімати брови, показувати язика. А вони у відповідь робили те саме. Вона посміхнулася — і всі посміхнулися. Тоді їй стало соромно, і вона похнюпилася. Те ж саме зробили й інші мавпочки. (Діти стають в коло і відображують усі рухи мавпочки як люстерки).

Мовчазна розмова (5-6 років)

У Кощея в скрині лежать багатства (іграшки різної форми і розміру). Поки Кошій спить, його вчений Кіт, який дуже любить дітей, тихенько виймає зі скрині ту іграшку, що полюбилася малюку, і дарує йому. Тільки попросити іграшку і описати її треба мовчки, щоб не розбудити Кощея.

Незнайко-Незгодка (6-7 років)

Прийшли діти до лісу. Бачать: червоніють на кущі ягідки. З'їли по одній. А то були ягідки Незнайка-Незгодки. І діти вмить перетворилися на Незнайок-Незгодок, які нічого не говорять, нічого не знають і ні з чим не згодні. Повертаються вони до дитячого садка, вихователь запитує: «Де ви були? Що бачили? Що з вами сталося? Скільки вам років? Як вас звуть?» Але діти лише знизують плечима, розводять руками і здіймають брови, мовляв: «Не знаємо, не бачили?» Тоді вихователь каже: «Йдіть мити руки! Сідайте їсти! Роздягайтесь! Дайте мені ягідку! Підійдіть до мене!» Але діти тільки заперечливо хитають головою і відмахуються руками, стискаючи губи. Бо вони стали Незгодками і ні з чим не погоджуються.

Побіг вихователь до лікаря, розповів йому про біду, що сталася з дітьми, і лікар дав йому інші ягідки — Слухнянки-Хорошки. Спочатку вихователь хотів умовити дітей з'їсти по ягідці, але вони лише відверталися і затискували зуби. Тоді він поклав ягідки на стіл і суворо наказав дітям не торкатися їх і не їсти. Тільки він це сказав, як Незгодки кинулися до столу і з'їли всі ягідки. І відразу ж стали добрими і слухняними дітьми.

Всі дуже зраділи, стали в коло, почали танцювати і вітати один одного з одужанням.

Ух та Ох (5-6 років)

Жили собі двоє друзів - Ух та Ох. Один був веселий та сміливий, а другий — полохливий і плаксивий. Друзі дуже любили один одного і завжди були разом. Що б один з них не казав, другий все повторював. Тільки виходило у них це по-різному. «Ух, яка холодна водичка», — каже бадьоро і весело Ух, вмиваючись. «Ох, яка холодна водичка», — повторює Ох, але при цьому ледь не плаче. «Хто там стукає у двері?» — питає Ох тихо і полохливо. «Хто там стукає у двері?» — впевнено і голосно запитує Ух. І всі одразу здогадувались, чий це голос — Уха чи Оха.

Вихователь роздає дітям картки, на яких вказано, чиїм голосом (Оха чи Уха) вони повинні промовити фрази. Наприклад, один з учасників щось промовляє, намагаючись відтворити голоси Оха або Уха: «Можна мені увійти? На вулиці мороз! Такий дощ іде! Пішли до дитсадку! Дай мені, будь ласка, олівець! Ми поїдемо поїздом?» і т.д. Всі намагаються відгадати, чию роль — Оха чи Уха — виконує кожен учасник. Якщо відгадали, дитина показує свою картку і віддає її вихователю.

Ляльковий театр (6-7 років)

Діти ховаються за ширму і показують лялькову виставу за відомою казкою («Колобок», «Рукавичка», «Ріпка» тощо), намагаючись так змінити свій голос, щоб його не впізнали. А глядачі повинні вгадати, чиїм голосом говорять персонажі. І хоч діти звичайно впізнають голоси, вихователю все одно варто підкреслити, що «артисти» так вдало змінили голос, що їх ледве впізнали. По ходу вистави актори можуть мінятися ролями.

Увага та зосередженість

Наведені нижче ігрові вправи виділені в окрему групу, оскільки вони не тільки сприяють розвитку виразних рухів, але і допомагають дитині через управління позою та рухами навчитись довільно керувати своєю увагою. Такі заняття корисні всім дітям, а особливо тим, кому важко стримуватись, зосереджувати увагу. Важливою умовою ефективності таких ігор є відсутність у них орієнтації на змагання. Інакше ті діти, яким важче за інших контролювати свою моторику, втрачають інтерес до цих занять.

Лисичка підслуховує (3-4 роки)

Лисичка стоїть під вікном хатинки, в якій живуть котик з півником, і прислухається, про що вони говорять. Виразні рухи: голова нахилена вбік (слухає, підставляє вухо), погляд спрямований в інший бік, напіввідкритий ротик.

Поза: нога виставлена вперед, корпус трохи нахилений вперед.

Слухаємо тишу (4-5 років)

Діти йдуть під музику один за одним. Коли музика стихає, всі зупиняються, заплющують очі й слухають тишу. В тиші ледь чутно лунає команда вихователя до виконання спокійних рухів (сісти на підлогу, лягти на спину, підняти догори праву руку тощо). Рухи треба виконувати так, щоб не сполохати тишу.

Виразні рухи: палець однієї руки притулений до губів, друга рука приставлена до вуха, очі заплющені.

Поза: тулуб нахилений уперед.

Індіанці (5-6 років)

Діти йдуть один за одним, скрадаючись, ніби індіанці у преріях. Попереду йде вождь. Коли вождь тихо плесне у долоні, дитина, що йде останньою, має одразу зупинитись. Так вождь розміщує всіх дітей у задуманому ним порядку (у лінію, коло, по кутках).

Вони завмирають, уважно стежать за поглядом вождя. Мовчазний дозвіл вождя означає, що вартовий може залишити свій пост і приєднатися до загону. Інші діти під керівництвом вихователя жартують з «індіанцями», кличуть їх, але ті стоять, ніби закам'янілі, щоб не пропустити наказу вождя.

Виразні рухи: постава горда, голова високо піднята, очі пильно стежать за вождем. Брови зведені, губи стулені. Обличчя зосереджене, суворе й водночас спокійне.

Поза: ноги широко розставлені, руки схрещені на грудях, тулуб трохи відхилений назад.

Маленький скульптор (6-7 років)

Малюк зображує скульптора, інші діти — глину. Скульптор задумав зробити скульптурну групу під назвою «Вовк і Засць». Він ставить двох дітей у центр кімнати і показує їм позу й міміку: Засць вудить рибу, посміхається і не помічає, що за його спиною стоїть Вовк і ось-ось кине на нього.

Скульптор обходить кругом статуї, поправляє їх, відступаючи, милується своєю роботою. Він втопився і лягає відпочити поряд зі своєю роботою. Поки той спить, скульптурна група оживає. Вовк хоче спіймати Зайця. Вони бігають коло скульптора, але, як тільки той починає ворухнутися і прокидається, швидко займають свої місця і застигають в попередніх позах. Майстер встає, роздивляється скульптуру. Він не може повірити, що Вовк і Засць ожили.

Інший скульптор може задумати зліпити «Трьох поросят», «Веселих барабанщиків», «Бременських музик», «Танцюристів».

Вправи на розслаблення м'язів

Наведені вправи допомагають в ігровій формі оволодіти прийомами зняття психом'язового напруження. Вміння тілесної релаксації корисно як для зняття надмірного збудження, так і для відновлення сил при емоційній чи фізичній виснаженості.

Котик спить (3-4 роки)

Діти слухають вірш і зображують стомленого котика: лягають на підлогу, потягуючись, і починають рівно, спокійно дихати. Вихователь підходить до них, підіймає руки («лапки») одного, другого, але руки падають, мов ватяні.

Захотілось котику спати,

Кулачками тре оченята.

Зачекай, мій котику, трішки,

Постелю для тебе я ліжко.

Але мій мисливець завзятий

Вже не міг на ніжках стояти.

Він повільно впав на підлогу,

Розкидавши руки і ноги.

Я його хотіла підняти,
Але став мій котик як з вати.
Уві сні непомітно він диха.
Тільки носом посапує тихо.

Живі загадки (4-5 років)

Руки вгору, з моркви ніс,
Сонце вийшло — він розкис. (Сніговик)

Цвях на сонці вигравав, та підтанув і упав. (Бурулька)

Перший рядок — руки над головою, виструнчитися. Другий — опустити (кинути) розслаблені руки та присісти.

Штанга (5-6 років)

Дитина підіймає «важку штангу». Потім кидає її, відпочиває.

Повітряна кулька (м'яч) (6-7 років)

Дівчинку або хлопчика обирають на роль м'яча. Спочатку дитина зображує здутий м'яч: ноги напівзігнуті, руки і шия розслаблені, корпус нахилений уперед. Хтось з дітей починає надувати м'яч насосом, супроводжуючи кожну порцію повітря звуком «с-с-с». Почувши перший звук «с-с-с», м'яч «вдихає» повітря і випрямляє ноги в колінах, далі випрямляє тулуб, піднімає голову, руки, надуває щокі. М'яч надутий. Потім його спускають, на звук «ш-ш-ш» з нього «виходить» повітря, і тіло повертається в попередній стан.

Діти міняються ролями.

Емоційно-позитивні стани та ставлення

Ігрові вправи, де група дітей спільно переживає та проявляє радість, задоволення, прихильність, вдячність працюють не тільки на створення хорошого настрою в групі, але і на формування позитивного ставлення дітей один до одного та до психогімнастичних занять.

Сніжинки (3-4 роки)

Подув вітер. Діти-сніжинки кружляють під жваву музику. Та ось вітерець затихає, музика уповільнюється, сніжинки ледве рухаються і нарешті лягають на землю (діти присідають, опускають руки, схиляють голову, ніби заснули). Навкруги тиша.

Заводні іграшки (4-5 років)

Діти граються із заводною іграшкою, звертають увагу, як її рух уповільнюється, коли закінчується завод. А потім самі зображують заводне курча, зайчика, паровозик тощо (поступово уповільнюють рухи, зупиняються, завмирають).

Фея сну (5-6 років)

Діти сидять на стільчиках, що стоять у колі. Звучить колискова. Дівчинка з «чарівною паличкою» (Фея сну) підходить до одного з малюків і торкається паличкою його плеча, той «засинає» (нахиляє голову і заплющує очі). Так вона обходить усіх дітей і тихенько виходить.

Мамі усміхаємось (3-4 роки)

Вихователь співає пісеньку «Мамі усміхаємось» В. Агафонникова:

Ой, лади, лади, лади,

Не боїмося води,

Чисто умиваємось —

ось так!

Мамі посміхаємось —

ось так!

Діти слухають пісню і повторюють рухи за вихователем: на слова першого рядка плескають у долоні, другого — розводять руки долонями догори, третього — гладять свої щокі, четвертого — опускають руки і посміхаються.

Канікули Боніфація (5-6 років)

Діти пригадують, як у мультфільмі лев Боніфаций розважав африканських малюків. Хтось з дітей або вихователь уявно жонглює, ходить по канату, показує фокуси. Діти весело сміються, танцюють, плещуть у долоні, стрибають. Потім усі разом можуть погратися в рухливі ігри.

Веселі друзі (6-7 років)

Діти діляться на пари. Кожна пара по черзі розіграє таку сценку. Двоє друзів, які все літо не бачилися, нарешті зустрічаються у дворі. Вони радісно вигукують, підбігають один до одного, обіймаються, стрибають від радості, сміються, кружляють у танці або бігають з підскоком, тримаючись за руки.

Смачні цукерки (3-4 роки)

В одного з дітей у руках уявна коробка з цукерками. Він пригощає по черзі дітей. Малята беруть по одній цукерці, дякують господарю, потім розгортають цукерку і кладуть її в рот. По виразу їхніх обличч одразу видно, що частування смачне.

Міміка: жувальні рухи, посмішка, вираз насолоди, задоволення.

Клумба і садівник (5-6 років)

Діти обирають ролі квітів на клумбі. Всі квіти зів'яли, бо давно не було дощу. Але нарешті прийшов садівник і полив рослини. Вони підняли голівки, розгорнули пелюстки і стали надзвичайно гарними. Квіти вдячно усміхнулися садівникові, милуються собою та сусідами по клумбі.

Виразні рухи: сісти навпочіпки, голову і руки опустити (квітка зів'яла); підняти голову, розпрямити тулуб, руки підняти (квітка розквітла).

Міміка: очі напівзаплющені, м'язи розслаблені, задоволена посмішка.

Гру можна продовжувати, пропонуючи ситуації: сонце гріє — сонце палить, спека — подув легенький вітерець — вітер став холодним, квіти замерзли — садівник закрив їх від вітру і т.д.

Паровозик з Ромашкова (6-7 років)

Діти уявляють себе пасажирами чудового Паровозика з мультфільму. Паровозик зупиняється в дивнім лузі, де росте безліч квітів. Пасажири милуються заходом сонця, слухають спів пташок, збирають ромашки (конвалії, сунички, кульбабки, проліски, листя), нюхають букети, щасливо посміхаються.

Неприємні почуття та переживання

Ігрова імітація негативних переживань дозволяє дітям навчитись розпізнавати їх у себе та в інших; розуміти природу таких почуттів, не лякатись їх, навчитись адаптивно проявляти їх самим та адекватно реагувати на їх виникнення в інших. Особливістю вправ на переживання негативних емоцій є те, що неприємності обов'язково минають і діти разом з героями сюжетів відчують полегшення, спокій або радість.

Зайчики (3-4 роки)

Інсценізація вірша М. Познанської «Зайчики»:

В лісі сніг. У лісі звірі.

Ось зайчатка скачуть сірі.

Сірі їстоньки хочуть,

Сірі з холоду тремтять.

Бідні зайчики голодні.

Ще не снідали сьогодні.

Виразні рухи: стрибають, ніби гріються, руками б'ють себе в боки, обіймають за плечі.

Міміка: лоб зморщений, брови зведені, губи злегка надуті, кутики губ опущені.

Ведмедик Мишка (4-5 років)

Інсценізація вірша І. Неходи «Ведмедик Мишка»:

Ну, а це — ведмедик Мишка,

Він і плаче, і реве...

Він звихнув учора ніжку

І тепер кривенький трішки,..

Та нічого — заживе!

Діти зображують ведмедика, який плаче, тримається за ніжку, шкутильгає.

Король Лісовик (4-5 років)

Інсценізація вірша

Ой ховайтесь хто куди,
Щоб не трапилось біди!
Бо сьогодні Лісовик
Розсердився геть на всіх!
Як затупає ногами!
Замахає кулаками!
Зуби стиснув, брови звів!
Хто його так розлютив?
З чого стався весь той гнів?
Може, він щось люте з'їв?
А нічого і не сталося.
Просто мухи покусали!

Посварилися (5-6 років)

Два хлопчики посварилися. Вони дуже сердиті, насуплені, наступають один на одного, розмахують руками. Ось-ось поб'ються. Але хтось з дітей допомагає друзям помиритись.

Лисеня боїться (3-4 роки)

Лисеня побачило на другому березі струмка свою маму, але воно ніяк не наважиться увійти у воду (перебігти через місток, перестрибнути). Вода холодна, та і глибоко тут.

Виразні рухи: поставити одну ногу вперед на носочок, прийняти її. Повторити цей рух кілька разів.

Страх (5-6 років)

Малий лишився вдома один і дуже боїться. Він нерухомо сидить на стільці й перелякано дивиться на двері: а раптом у тій кімнаті хтось причаївся, що тоді?

Виразні рухи: голова відкинута назад і втягнута в плечі.

Міміка: брови підняті вгору, очі розширені, рот розкритий, немов для зойку.

Після етюду дітей запитують, кого або чого вони бояться насправді, пропонують намалювати або розповісти про свої страхи.

Нічні звуки (6-7 років)

Каченя втекло з дому. Ніч застала його у лісі. До того ж зіпсувалась погода: пішов дощ, піднявся вітер. Дереву гучно рипіли і гнулись віти під натиском вітру майже до землі. А каченяті здавалось, що його хапають великі темні й мокрі лапи. Перегукувались пугачі, а каченя думало, що то хтось кричить від болю. Довго металосся каченя по лісу, поки не знайшло собі затишне місце, щоб заховатися.

У залі притемнюють світло. Учасники гри зображують дерева, віти, пеньки. Доки лунає тривожна музика, діти, не сходячи зі своїх місць, приймають погрозливі пози і страшно скрикують, завивають, охають. Каченя ховається в маленькій печері (під столом), скручується клубочком і тремтить.

Коли припиняється музика, вмикають світло, діти підходять до каченяти і по черзі слухають, як сильно та гучно калатає в нього серце.

Слоненя шукає маму (3-4 роки)

Прокинулось маленьке слоненя. Потяглося, озирнулося, стало на ніжки, а мами нема. Кликало воно маму, плакало. Потім вирішило йти її шукати. Звірі, яких воно зустрічало, показували малому дорогу, і нарешті на великій галявині слоненя побачило свою маму.

Як воно зраділо, як стрибало, як вони обіймалися і танцювали разом. Мама протягла синочку оберемок смачних соковитих листочків, які збирала для нього. Слоненя їло і вдячно посміхалося.

Неслухняні ведмежата (4-5 років)

Ведмедики з'їли смачні, але не миті яблука. У них заболіли животики. Ведмежата плачуть та скиглять:

Ой-ой-ой, живіт болить!

Йо-йо-йо, мене нудить!

Ой, не з'їм нізащо в світі

більше яблука немиті!

Виразні рухи: брови підняті й зведені, очі примружені, тулуб зігнутий, живіт втягнутий, руки притиснуті до живота. Ледь помітно розкачуються.

Та ось приходять лікар, дає їм солодку мікстуру, і ведмежата одужують. Вони дуже радіють.

Зайчика злякались (5-6 років)

Інсценізація вірша П. Воронька «Зайчика злякались»:

Ми ходили по гриби,
Зайчика злякались.
Поховались за дубки,
Розгубили всі грибки,
Потім засміялись —
Зайчика злякались.

Діти збирають гриби (ходять, нахиляються). З'являється зайчик — малюки верещать і ховаються за стільчики. Зайчик теж тікає. Діти виходять і починають сміятися: то ж був лише зайчик.

Виразні рухи: тримаються за живіт, сідають на підлогу, показують, як вони злякались зайчика.

Острів плакс (6-7 років)

Мандрівник приїхав на казковий острів, де живуть самі плакси. Він намагається втішити то одного, то іншого, але всі діти відштовхують його та продовжують рюмсати.

Тоді він вирішує, навчити їх посміхатися — підходить до одного і весело всміхається йому. Той припиняє плакати і теж починає посміхатися. Коли всі діти по черзі змінюють сльози на посмішку, мандрівник, розповідає їм, сміючись, як він здивувався, побачивши, що всі плачуть. Діти пригадують і зображують, як вони плакали. Потім весело сміються. Всі разом танцюють під музику В. Шаїнського «Чунга-Чанга».

Міміка і виразні рухи: брови підняті та зведені, рот напіввідкритий; весела посмішка, стрибки, сміх.

Ігри на розвиток довільності

Вказані ігри розвивають довільні психічні процеси та здібності. Моделюючи ситуації, в яких дитині необхідно втриматись, зібратись, пригадати, уявити міра вольових зусиль, що докладатиме дитина, має бути чітко дозована згідно з її віком та індивідуальними можливостями.

Під час проведення цих ігор особливу увагу слід приділяти формуванню позитивного ставлення дошкільнят до вольових зусиль. Якщо необхідність виконувати правила гри, стримувати мимовільні імпульси стане тягарем для дитини — подальший розвиток довільності гальмується.

Раз-два (3-4 роки)

Діти стоять у колі. Вихователь подає їм команди: «Ніжками потупали, ручками поплескали, голівкою похитали, пальчиком посварились, пострибали, як зайчики, присіли, як черепахи» і т.д.

Кожну команду можна виконувати лише після слів «раз-два».

Лисичко, де ти? (4-5 років)

Діти стають у коло. Вихователь - у середині. Учасники гри відвертаються і заплющують очі. В цей час вихователь ходить по колу і обирає Лисичку (доторкнувшись до дитини), всі інші — зайці.

За сигналом усі розплющують очі. Ведучий кличе перший раз: «Лисонько, де ти?». Лисиця не повинна виявити себе ні словом, ні рухом, так само і другий раз. А на третій вона каже: «Я тут» — і кидається ловити зайців. Зайця, який присів навпочіпки, ловити не можна.

Солдатики (5-6 років)

Олов'яні солдатики дуже дисципліновані. А справжній солдат перш ніж виконувати наказ командира, обов'язково повторить його. Наприклад, командир каже: «Йди мити руки», а солдат відповідає: «Слухаюсь! Іду мити руки!» — і лише тоді повертається та йде (віддає честь, карбує кроки).

Діти (солдатики) крокують по залу, зупиняються. Ведучий дає їм команди: «Рядовий Сашко, принеси віник!», «Рядовий Наталка, зав'яжи бантик!». Команди можуть бути найрізноманітнішими, але якщо в них присутнє слово «рядовий», то перш ніж виконувати, слід відповісти: «Слухаюсь» — і повторити команду ведучого.

Ці вправи дуже корисні для організації неуважних та інертних малюків.

Знайди та промови (4-5 років)

Діти заплющують очі, відвертаються, а ведучий ховає хустинку. Кожен намагається її знайти і не виявити цього перед іншими, а тихенько наблизитися до ведучого і йому на вушко сказати, Де лежить хустинка. Гра закінчується, коли більшість дітей знайде хустинку.

Цікава зарядка (5-6 років)

Діти виконують гімнастичні вправи, добре їм відомі, але одні з них (наприклад, хлопці) роблять те, що показує ведучий, а інші (наприклад, дівчатка) те, що він говорить. Ведучий нахиляється вперед, командуючи в цей час: «Нахил назад!» Піднімається на носочки, командуючи: «Присісти!»

Чортеня (6-7 років)

Жило на болоті чортеня. Йому дуже подобались люди, і тому, як тільки хтось з людей з'являвся, чортеня залізало у калюжу і починало стрибати. Всі люди лякалися і втікали. Лише один чоловік не злякався. Він покликав чортеня та приколов йому до лахміття чарівну шпильку. І в ту ж мить не стало болота, а чортеня перетворилося на красивого охайного хлопчика. Добрий чоловік запропонував хлопчикові жити разом, і той погодився.

Згодом виявилось, що то був хлопчик, який все робив навпаки. Наприклад, коли названий батько просив його зачинити двері, той навмисне їх відчиняв. Але чоловік не лаявся, а сам почав говорити все навпаки. Коли він хотів, щоб хлопчик вимкнув світло, то просив ввімкнути його. Коли хотів, щоб малий зачесався, просив його розкуйовдити волосся і т.д.

Діти виконують роль чортеняти спочатку по черзі, а потім усі разом.

Команди можуть бути найрізноманітніші: зачинити вікно, не сідати на стіл, не бігати, бігати, покласти руки в кишені і т. ін.

Слухай музику (3-4 роки)

Під музику діти крокують, бігають, стрибають, танцюють. У той момент, коли музика стихне, діти повинні замертти. Починають рух з початком музики.

Фотографія (4-5 років)

Ведучий стоїть у центрі кола. Діти відвертаються, а ведучий приймає якусь нерухому позу і командус: «Увага, знімаємо!» Діти швидко повертаються і намагаються відтворити позу, що побачили. Тоді ведучий дякує фотографам і каже, чиї «знімки» найточніші.

Довільне запам'ятовування

Склади малюнок (3-4 роки)

Діти стають навколо столу або стільця та беруть ту частинку (сектор) малюнка чи кубик, який співпадає з їхнім місцем, потім розбігаються. За командою ведучого вони повинні зайняти свої місця, пригадавши, хто за ким стояв, і знову скласти малюнок, який розібрали. Якщо хтось зайняв не своє місце, малюнок не складається.

Що звучить? (4-5 років)

Вихователь показує дітям предмети, за допомогою яких можна видавати різноманітні звуки (іграшку-пищик, ключі, банку з горохом і т. ін.), демонструючи звучання кожного. Спочатку «голоси» цих предметів мають бути зовсім різними, а потім можна брати і подібні звуки (гучне та тихе брязкальце, великий та маленький дзвіночок, коробка з олівцями та коробка з цвяхами).

Вихователь ховає предмети за ширму. Діти відгадують їх за звучанням.

Тасмна мова (5-6 років)

Вихователь домовляється з дітьми, на який його жест (одну руку вгору, дві руки вгору, руки схрещені, руки опущені) або на скільки оплесків діти будуть виконувати умовні дії: стрибати, як зайчики, стукати копитом, як коники, задкувати, як раки, стояти на одній нозі, як лелека, та ін. Потім діти повинні без підказок згадати, що означає кожна команда.

Варіювати можна не тільки кількість оплесків, а й їх ритм.

Ігри з імітацією полярних поведінкових проявів

Мета цих ігор — не осудити дитину за небажані поведінкові прояви (впертість, жадібність, егоїзм і т.п.), а дати їй можливість в ігровій ситуації виявити соціально схвальні якості (чемність, щедрість, турботливість). Новий поведінковий досвід, отриманий у грі, закріплюється через схвалення дитини групою та вихователем: всі висловлюють їй своє захоплення, прихильність, вдячність тощо.

Хочу (5-6 років)

Антон стояв з мамою в магазині й роздивлявся навколо. Раптом він помітив, що в однієї жінки відкрилась сумка, а звідти виглядає щось волохате і прозоре, майже невидиме.

Хлопчик здивувався: що це може бути? А то була впертість, яку тітонька збирала по всьому світові. Краплина впертості стрибнула з сумки і приліпилася Антонові до рукава. І що тут трапилося!

— Хочу той велосипед, — захникав Антон.

— Але в мене не вистачить на нього грошей, — відповіла мама.

— А ти позич. Хочу, і все, — репетує Антон.

Мамі стало соромно за свого сина, і вона потягла хлопчика за руку, щоб скоріше вийти з магазину. Але він упирився, падав на брудну підлогу, тупав ногами, вигинав спину і повторював плаксивим голосом: «Хочу! Хочу, і все!».

Почула це жінка з сумкою, підійшла до Антона і побачила у нього на рукаві пляму впертості. Стерла її та сунула в кошик. Антон вмить став вихованим хлопчиком, швиденько підвівся, підбіг до мами. (Запитати дітей, що б вони сказали мамі, якщо б були на Антоновому місці). Антон сказав: «Пішли звідси, будь ласка, бо мені дуже соромно».

Мавпяче люстерко (5-6 років)

Колись давно один хлопчик знайшов маленьке люстерко. Він подивився в нього і став кривлякою. Коли хтось чужий заходив у його кімнату, хлопчик починав кривлятися, як мавпа в зоопарку. Він хотів, щоб люди дивились тільки на нього.

Та одного разу до кривляки завітав чарівник. Він попросив у хлопчика люстерко і викинув його у смітник. Хлопчик одразу став хорошим і спокійним. Він більше не кривлявся, а привітно звертався до людей, посміхався їм, розмовляв.

Але злий чаклун викрав люстерко і знов підкинув його людям. Підняла його дівчинка, подивилась і теж стала кривлякою. (Діти вправляються у зміні виразів обличчя).

Три настрої (6-7 років)

Діти слухають три музичні п'єси Д. Кабалевського: «Злюка», «Плакса» і «Пустунка». Разом з вихователем дають моральну оцінку злості та плаксивості, порівнюють ці стани з добрим настроєм пустунки. Троє дітей домовляються, хто який настрій буде зображувати, а інші повинні здогадатися, хто кого грає. Потім діти міняються ролями.

Королівна-Несміяна (6-7 років)

У королівни трапилось велике горе — вона розбила свою улюблену ляльку. Відтоді королівна не їсть, не п'є, а все плаче.

Викликав король усіх добрих людей і просить їх заспокоїти королівну. Один вийшов і почав голосно сміятися, але королівна ще дужче заплакала. Другий (клоун) стрибав, кривлявся, падав, ловив свій хвіст, тягав себе за вухо, але королівна тільки образилась (у неї біда, а він тут блазнює). Третій показував різні фокуси: діставав з кишень ляльок, витрушував їх з рукавів, ховав у капелюсі. Але і це лише засмутило королівну.

Тоді вийшов хлопчик Івасик зі своїми друзями. Вони сіли коло королівни і почали сумувати разом з нею. Потім співчутливо всміхнулись їй. І відбулося диво! Королівна відповіла посмішкою!

Білоччині окуляри (6-7 років)

Мама прийшла за Дмитриком у дитсадок. Той підскочив до мами і питає: «А що ти мені принесла?» «Нічого, синку», — відповідає мама. «Ах; так, — образився хлопчик, тоді я не піду з тобою додому, доки ти мені чогось не принесеш», — і побіг гратися далі.

Засмутилася мама, що в неї виріс син-егоїст, іде собі й плаче. Підбігає до неї білочка і каже: «Не плач, добра жінко, я тобі допоможу. Дмитрик просто ще не навчився розуміти інших і тому ображає їх. Подаруй йому ці чарівні окуляри — і він одразу навчиться думати про інших, адже він добрий і розумний хлопчик!» Подякувала мама і повернулася до Дмитрика з окулярами. Зрадів хлопчик, надів окуляри і тут побачив, як він свою маму образив. Пригорнувся Дмитрик до мами, взяв її руку і каже: «Мамочко, я ж не хотів тебе засмутити, я тебе дуже люблю». Посміхнулася мама і пробачила синові.

Прийшли вони додому. Бабуся зустріла їх і заходила поратись на кухні. А Дмитрик подивився крізь чарівні окуляри і каже: «Бабусю, я бачу ти дуже втомилася, сядь, спочинь, а я тобі допоможу на стіл зібрати». Так приємно стало бабусі, що в неї онук чуйний, навіть заплакала вона, сльози фартушком витирає.

А тут котик прийшов. «Няв», — сказав і сів у куточку. Дмитрик дав йому молочка. Кіт замуркотів і вдячно потерся об Дмитрикову руку.

Учасники гри хвалять Дмитрика, висловлюють йому своє захоплення та вдячність. Потім самі приміряють чарівні окуляри і вчаться дбати один про одного.

Психолог у дошкільному навчальному закладі

Загальні положення щодо організації психологічної служби в дошкільному навчальному закладі

Психологічна служба у дошкільних навчальних закладах є складовою частиною системи психологічної служби у закладах освіти. Доцільність її функціонування визначається потребою гуманізації освітньо-виховного процесу, забезпечення такої його організації, яка створює умови

для розвитку кожної дитини як індивідуальності, особистості, охорону її прав; збереження психічного і фізичного здоров'я. Діяльність психологічної служби підпорядковується законодавству України в галузі освіти, нормативним документам й актам, наказам, інструкціям органів освіти, положенням та статутам відповідних ланок служби.

Психолог дошкільного навчального закладу здійснює свої професійні завдання у тісному контакті з педагогічним колективом, батьками, лікарем, з медичною, дефектологічною, логопедичною та іншими видами служб, організаціями допомоги та опіки, соціальними педагогами, спеціалістами інших галузей, представниками громадськості, які надають дошкільному закладові допомогу у вихованні і розвитку дітей, збереженні й зміцненні їх психічного та фізичного здоров'я.

Психологом дошкільного навчального закладу може бути спеціаліст з вищою освітою, який отримав загальнопсихологічну та спеціальну психологічну підготовку в галузі дитячої, вікової і педагогічної психології, психодіагностики, психокорекції, активних методів соціально - психологічної роботи та психологічного консультування. Педагоги, які працюють на посадах психологів, повинні пройти спеціальну перепідготовку для отримання відповідної професійної кваліфікації, що має бути підтверджена дипломом (свідомством) відповідного вищого навчального закладу або інституту системи післядипломної освіти, що має факультет підготовки практичних психологів. За своїм статусом працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

Атестація практичних психологів здійснюється згідно з Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників України (Наказ Міністерства освіти України від 20.08.1993 р. № 310). Чергова атестація проводиться один раз у п'ять років згідно з графіком, складеним безпосередньо в навчально-виховному закладі. Атестація педагогічних працівників передбачає попереднє (не раніше одного разу на п'ять років) підвищення кваліфікації на засадах вільного вибору змісту програм, форм навчання, організацій та установ, акредитованих у встановленому порядку на здійснення підвищення кваліфікації.

Позачергова атестація проводиться не раніше як через рік після попередньої атестації для осіб, які:

виявили бажання підвищити раніше встановлену їм кваліфікаційну категорію;

знизили в міжатестаційний період рівень своєї професійної діяльності (за наявності аргументованого подання керівника або ради навчально - виховного закладу).

Для осіб, які раніше не атестувались, позачергова атестація допускається за умови роботи в даному навчально - виховному закладі не менше року.

Керівництво роботою практичного психолога здійснюється по професійній та адміністративній лінії. Адміністративно психолог Підпорядкований завідувачому дошкільним закладом, методично — керівникові (головному психологу) районного (міського), обласного центру практичної психології.

Робочий час практичного психолога дошкільної установи планується згідно з орієнтовними нормативами витрат часу по основних видах роботи практичного психолога системи освіти (див. лист МО України від 29.12.94 р. № 9/1-325-7 «Про планування діяльності практичних психологів та соціальних працівників (педагогів)»; наказ МО України від 07.12.95 р. № 339 «Про затвердження нормативів чисельності психологів підрозділів системи освіти»).

Для роботи психолога в дошкільному навчальному закладі виділяється спеціальний кабінет, що є необхідною умовою для проведення консультативної, діагностичної, розвивальної та корекційної роботи.

Практичні психологи ведуть облік роботи і подають звіти по адміністративній та професійній лінії. Звіт психолога включається у звітну документацію дошкільного закладу.

Діяльність служби та окремих її підрозділів і працівників фінансується за рахунок бюджету освіти регіонів, а також за рахунок виплат на створення і діяльність служби.

Основні функції та завдання роботи психолога дошкільного навчального закладу

Основні функції психолога дошкільного навчального закладу полягають у створенні спільно з педагогічним колективом умов, доборі змісту і форм організації життя і діяльності дітей, які сприяють збереженню і зміцненню їх фізичного та психічного здоров'я, забезпечують відповідно до вікових потреб емоційний комфорт та можливості для повноцінного розвитку творчої активності, нахилів, здібностей кожної дитини, виховання її як індивідуальності, особистості.

Здійснення цих функцій вимагає як спільних, взаємопов'язаних форм роботи з педагогічним колективом, лікарем, логопедом, медсестрою та іншими працівниками, так і безпосередньої роботи психолога з дітьми, їхніми батьками, з вихователями.

Успішність роботи психолога залежить від того, яке місце він зуміє зайняти у колективі, як складуться його взаємини з завідуючим, методистом, вихователями, іншими працівниками дошкільного закладу. Він повинен, ні в якому разі не підмінюючи керівництво, бути компетентним і доброзичливим консультантом, рекомендації якого будуть виконуватись завдяки його особистому авторитету і високій кваліфікації, яку помічають і визнають усі. Зрозуміло, що для того, щоб набути такого авторитету, психолог має систематично працювати над підвищенням психологічної освіти і психологічної культури колективу, усією своєю діяльністю переконувати колег у важливості психологічних знань для успішного виконання ними своїх обов'язків.

Можна визначити такі основні функції психолога дошкільного навчального закладу: 1) участь у здійсненні освітньо-виховного процесу в цілому, його психологізації, гуманізації, у підвищенні психологічної і загальної культури; 2) безпосереднє проведення індивідуальної роботи з дітьми, сприяння і допомога вихователям у врахуванні індивідуально-психологічних особливостей дітей при організації їх виховання та навчання, у забезпеченні особистісно-орієнтовного підходу до кожної дитини; 3) допомога батькам у налагодженні довірливих стосунків з вихователями, створенні своєрідних місточків між вихованням у родині і в дитячому садку, вивченні запитів, потреб батьків, сприянні підвищенню їх психологічної культури і компетентності, в усвідомленні одного з найважливіших психолога - педагогічних законів: саме умовами родинного виховання в дошкільний період визначаються найістотніші (як позитивні, так і негативні) якості майбутньої особистості; 4) дослідницько - пошукова робота, яка полягає у формулюванні на основі аналізу потреб, здобутків та труднощів освітньо-виховного процесу в конкретній місцевості, закладі, групі, у певних дітей найбільш актуальних питань чи проблем, що потребують вивчення наукової літератури, постановки дослідницької теми, збору, аналізу та обговорення відповідних дослідних даних, опрацювання висновків та психолого-педагогічних рекомендацій; 5) якщо дитячий садок здійснює багатопрофільний оздоровчо-виховний процес, тобто всі або окремі групи є спеціалізованими (для дітей із зниженим зором, слухом, нездоровими органами травлення тощо) і з дітьми працюють відповідні лікарі, дефектологи (зокрема логопеди), вчителі іноземних мов, керівники різних студій та гуртків, інструктор з фізвиховання тощо, то саме на психолога доцільно покласти функцію координатора з міжпрофесійних чи міждисциплінарних зв'язків між вихователями і різними спеціалістами; 6) налагодження і систематична підтримка зв'язків з психологом школи, що дасть змогу психологу дошкільного закладу своєчасно враховувати вимоги школи, а шкільному психологу — мати професійно складену інформацію про майбутніх учнів й уникати повторень в їх обстеженні, що зменшить напругу у дітей і полегшить адаптацію до нових умов і вимог.

Кожна функція передбачає систему завдань, які здійснює практичний психолог, працюючи з педагогічним колективом дошкільного закладу, <з батьками вихованців цього закладу та безпосередньо з дітьми.

Права та обов'язки психолога дошкільного навчального закладу

Психолог дошкільного навчального закладу має право:

- ◆ брати участь у педрадах, педагогічних семінарах, педагогічних консилиумах, висловлювати свою думку про дітей, про той чи інший педагогічний досвід, про програми освітньо - виховної роботи;
- ◆ брати участь у роботі методичних об'єднань вихователів, методистів, завідуючих дошкільними закладами;
- ◆ відвідувати усі вікові групи у дошкільному закладі з метою проведення спостережень за поведінкою і діяльністю дітей у ході освітньо-виховного процесу;
- ◆ відвідувати заняття гуртків, студій, факультативів у дошкільному закладі з метою спостереження за їх впливом на настрій, поведінку і розвиток дітей;
- ◆ спостерігати за усіма видами роботи з дітьми під час різних режимних моментів: ранкового збору, прогулянки, їжі, розваг, сну, ігор та занять;
- ◆ ознайомлюватися з документацією дошкільного навчального закладу;
- ◆ проводити в дошкільному навчальному закладі групові та індивідуальні обстеження дітей та дослідження, що виходять за межі запитів педагогічного колективу та завідуючого, але необхідні для подальшої роботи;

- ♦ виступати з узагальненням власного досвіду роботи в наукових і науково-популярних журналах, газетах та інших друкованих органах;
 - ♦ поєднувати роботу практичного психолога з навчальним навантаженням у школі чи інших закладах відповідно до своєї базової освіти та психологічної кваліфікації;
 - ♦ вести просвітницьку роботу з пропаганди психологічних знань шляхом лекцій, бесід, виступів на радіо, телебаченні тощо;
 - ♦ звертатись у разі необхідності через відповідні органи з питаннями про надання допомоги дитині (зміна режиму праці батьків, санаторне забезпечення, пільгові ціни на ліки тощо); рекомендувати батькам у разі необхідності, звертатись у відповідні організації;
 - ♦ брати участь у роботі медико-психолого-педагогічних комісій та комісій із захисту прав дитини;
 - ♦ через керівництво психологічної служби та безпосередньо звертатись у науково - методичні лабораторії та лабораторії АПН України з приводу потреб наукового забезпечення;
 - ♦ брати участь шляхом співпраці з науково-методичними центрами та лабораторіями в опрацюванні нових психологічних методик, написанні методичних рекомендацій.
- У своїй діяльності психолог дошкільного навчального закладу зобов'язаний:
- ♦ керуватись Положенням про дошкільний навчальний заклад, Положенням про психологічну службу в системі освіти України та нормативними документами Міністерства освіти і науки України;
 - ♦ розглядати питання й приймати рішення строго в межах своєї професійної компетенції, зокрема ні в якому разі не брати на себе функцій лікаря;
 - ♦ керуватись у своїй діяльності Етичним кодексом психолога; дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність дитини, захищати її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства; пропагувати здоровий спосіб життя; при розв'язанні усіх питань виходити з інтересів дитини;
 - ♦ зберігати таємницю щодо відомостей, отриманих у результаті діагностичної та консультативної роботи, коли ознайомлення з ними не є необхідним для здійснення педагогами корекційної роботи і може завдати шкоди дитині та її оточенню;
 - ♦ працювати в тісному контакті з адміністрацією, педагогічним колективом та медичними працівниками дошкільного закладу;
 - ♦ інформувати педагогічну раду та завідуючого про завдання, зміст і результати роботи, яку психолог проводить у дошкільному навчальному закладі, дотримуючись пункту 4;
 - ♦ надавати необхідну і можливу допомогу педагогічному колективу, завідуючому та методисту в розв'язанні основних проблем, пов'язаних із забезпеченням індивідуального та особистісно-орієнтованого підходу до дітей, у подоланні відхилень у їхньому розвитку та поведінці;
 - ♦ надавати необхідну компетентну допомогу батькам у питаннях виховання дітей;
 - ♦ надавати необхідну і можливу допомогу дітям, які мають певні проблеми у поведінці, спілкуванні, розвитку;
 - ♦ точно формулювати мету корекції та консультування, добирати адекватні методи корекції та консультування;
 - ♦ застосовувати у діагностичній роботі тільки ті методи, які рекомендовані для психологів дошкільних закладів;
 - ♦ у разі необхідності направляти дитину з батьками для поглибленого діагностичного обстеження у відповідні центри в районі (місті);
 - ♦ за наявності відповідних показників рекомендувати й у тактовній формі переконувати батьків у необхідності звернутись у медичні, дефектологічні та інші заклади;
 - ♦ вести записи та реєстрацію усіх видів роботи за встановленою формою;
 - ♦ за встановленими формами й у встановлені терміни оформляти і подавати звіти про роботу;
 - ♦ обладнати кабінет психолога відповідно до вимог;
 - ♦ брати участь у роботі методичних семінарів психологів дошкільних закладів і шкіл;
 - ♦ не проводити обстеження, які суперечать морально-етичним нормам;
 - ♦ постійно підвищувати свій професійний рівень.

Відповідальність працівників психологічної служби

Психолог дошкільного навчального закладу несе персональну професійну відповідальність за адекватність методів, які він використовує у роботі з дітьми, батьками та педагогічним колективом, за правильність психологічного діагнозу, за хід і результати корекційної та розвивальної роботи з дітьми, за доцільність і аргументованість рекомендацій, які він дає батькам, вихователям, дітям.

Психолог дошкільного навчального закладу відповідає за збереження протоколів обстежень, документації, її своєчасне оформлення у визначеному порядку.

Практичний психолог зобов'язаний складати план своєї роботи, на яку він має дозвіл і відповідну кваліфікацію (забороняється планувати і виконувати роботи, до яких психолог не підготовлений). Річний план психолога входить у річний план дошкільного закладу.

Крім планів, психолог веде щоденники, їх форма довільна. Бажано мати окремі щоденники для кожної групи, а також для студій, гуртків, що працюють у дошкільному навчальному закладі.

Зміст роботи психолога дошкільного навчального закладу

Співпраця психолога з педагогічним колективом дошкільного навчального закладу

Метою співпраці психолога з педагогічним колективом є підвищення рівня психологічної компетентності, підтримка зацікавленості до вивчення кожної дитини, розвиток психологічного мислення, допомога кожному вихователю в опануванні методами індивідуального й особистісно орієнтованого підходу, уміння визнавати кожну дитину як підростаючу особистість, поважати її і надавати відповідну допомогу.

Орієнтовні напрямки роботи психолога з педагогічним колективом дошкільного навчального закладу

1. Вивчення запитів вихователів усіх груп, спеціалістів, що ведуть гуртки, студії щодо психологічних проблем, пов'язаних з дітьми та їхніми батьками.
2. Підвищення психологічної освіти вихователів: передбачити, спланувати і здійснювати систему освітніх заходів, що мають на меті підвищення психологічної культури і професійної компетентності вихователів.
3. Практична допомога вихователям у створенні розвивального середовища та сприятливого психологічного клімату в групах:
 - ♦ привчити вихователів аналізувати предметне та ігрове середовище у групах з метою визначення його придатності для індивідуальних і спільних занять дітей; періодично вносити зміни в організацію середовища;
 - ♦ допомагати вихователям у підготовці до прийому нових дітей;
 - ♦ допомагати користуватись методом психолого-педагогічного спостереження за взаєминами дітей: хто з ким приятелює, дружить, на яких засадах виникає дружба, кого у групі поважають, не поважають, з ким не дружать, хто у що і з ким грається, рівень гри; хто чим цікавиться; які нахили мають діти; що є характерним для спілкування між дітьми; якою є культура поведінки, етика стосунків у дітей; розвиток мови, мислення, уваги, уяви у дітей;
 - ♦ надавати психологічну допомогу в організації життя дітей у групах, у поділі групи на підгрупи для проведення занять, у проведенні індивідуальної роботи з дітьми; і
 - ♦ привчати вихователів спостерігати за своїм ставленням до кожної дитини і за ставленням дітей до вихователя, аналізувати внутрішні причини емоційного несприйняття деяких вихованців;
 - ♦ допомагати у корекції ставлення до дитини;
 - ♦ опрацьовувати для вихователів індивідуалізовані програми освітньо-виховного впливу на ту чи іншу дитину (за запитом вихователів), залучаючи вихователів до створення та обговорення цих програм;
 - ♦ надавати вихователям допомогу в залученні батьків до співпраці, у підтримці їхнього інтересу до життя групи.
4. Підготовка психолого-педагогічних консиліумів із залученням педагогічних працівників, лікаря з метою аналізу поведінки та розвитку дитини (за запитом вихователів, батьків чи з ініціативи психолога).
5. Проведення занять (семінарів, дискусій, обговорень) за запитом вихователів: психологічний аналіз як державних, так і варіативних програм для шкільних закладів, ознайомлення з новинками психологічної вітчизняної і світової літератури; обговорення сенсаційних педагогічних повідомлень, цікавого досвіду, педагогічних інновацій, визначення доцільності їх впровадження; прогнозування змін у власній роботі, заохочення до творчого опрацювання змісту і форм роботи з дітьми на основі досвіду і нахилів вихователів.
6. Аналіз планів вихователів з точки зору їх відповідності віку та можливостям дітей.
7. Проведення психотерапевтичної роботи з вихователями, спрямованої на підтримку сприятливого психологічного клімату в колективі, на подолання стресових ситуацій, на забезпечення повноцінного відпочинку, на розвиток творчої думки, творчого підходу у здійсненні освітньо-виховного процесу.

8. Надання невідкладної психолого - педагогічної допомоги у гострих конфліктних ситуаціях, під час життєвих криз особистості (різних працівників дошкільного закладу), у випадках стихійних лих. тощо.

9. Консультування вихователів з широкого кола особистих проблем.

Робота з батьками вихованців дошкільного закладу

Метою роботи психолога з членами родин вихованців (матір'ю, батьком, бабусею, дідусем) є привернути їхню увагу до власної дитини, допомогти зрозуміти вирішальне значення ранніх та дошкільних років у формуванні особистості, ролі тата й мами і, загалом, родинної атмосфери у формуванні таких базисних якостей сина чи дочки, як почуття впевненості, захищеності, вміння радіти, співчувати, виявляти творчу ініціативу, бути активним, дбати про добрі стосунки з членами сім'ї, з друзями, вміти гідно переживати перемоги і поразки. Батьки мають зрозуміти і відчувати необхідність певної психологічної компетентності для того, щоб уміти по-справжньому любити свою дитину, приймати її такою, якою вона є, ні з ким не порівнюючи і не дорікаючи їй, допомагати їй змістовно, радісно й щасливо провести дошкільні роки у рідному колі, добре підготувати дитину до школи.

Основні напрями роботи з батьками

1. Консультативна робота. Її завданнями є надання консультацій батькам, що вперше приводять дитину в дошкільний заклад, щодо психічного навантаження, яке доведеться пережити дитині, і відповідно рекомендацій по його подоланню; допомога у налагодженні постійних психолого-педагогічних взаємин з вихователями; підвищення психологічної компетентності з певних питань, що допоможе батькові та матері позитивно ставитись до власної дитини, краще зрозуміти свою роль у її житті, аналізувати витoki психологічних проблем, які виникають у родинному спілкуванні, та шляхів їх культурного розв'язання; поради батькам при виборі для дитини певних студій, школи.

Форми консультативної роботи:

- індивідуальні консультації для батьків, які звернулись до психолога з конкретними запитаннями;
- родинні консультації для кількох членів сім'ї з метою вироблення шляхів співробітництва і довірливих взаємин у вихованні дітей;
- групові консультації, під час яких ставляться, аналізуються і обговорюються різноманітні питання психології, цікаві для більшості батьків групи.

Орієнтовна тематика консультацій:

- 1) Вимоги дошкільного навчального закладу до батьків та дитини. Права та обов'язки батьків. Режим дитини у період її адаптації до дитячого садка. Взаємини батьків з дитиною у цей період.
- 2) Психологічні проблеми оптимізації розвитку дитини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей.
- 3) Аналіз причин типових труднощів у спілкуванні батьків і дітей та спільний пошук шляхів їх запобігання. Особливості виховання сина і дочки.
- 4) Методи психологічної допомоги дітям у подоланні перебільшених страхів, сором'язливості, плаксивості, дратівливості, ревнощів (коли в сім'ї не одна дитина), впертості тощо.
- 5) Консультації з питань розумового розвитку дитини, її здібностей, вибору шкільного навчального закладу, який відповідає індивідуальним схильностям майбутнього учня.

Вимоги до консультативної роботи з батьками. Ефективна консультація неможлива без налагодження особливих взаємин, прихильного ставлення психолога до клієнта. Це ставлення передбачає прийняття, відкритість, зацікавленість. Психолог мусить не тільки приймати почуття і думки клієнта (когось з батьків), а й демонструвати це прийняття.

У стосунках з батьками психолог мусить уникати настирливого дидактизму, моральних та оціночних суджень, зауважень, звинувачень тощо.

Не можна випитувати у клієнта всупереч його бажанню подробиці його особистого життя. Сенса консультації не в тому, щоб психолог достеменно вивчив проблему і розв'язав її для клієнта, а в тому, щоб клієнт прояснив свою проблему для себе і знайшов власне рішення.

Психолог не дає порад чи рецептів, навіть якщо їх чекають від нього. Він не переконує, не умовляє, не підштовхує, а робить усе можливе, щоб клієнт сам виробив рішення і прийняв на себе відповідальність за його здійснення.

2. Підвищення рівня психологічної освіти батьків. Перед психологом стоїть завдання пробудити і підтримувати у батьків потребу в спеціальних психологічних знаннях щодо розвитку і виховання

дитини. Природна інтуїція матері й батька як найперших і головних педагогів дає більше позитивних результатів, коли спирається на їхню психологічну компетентність.

Форми освітньої роботи:

- науково-популярні лекції з психологічних питань розвитку та виховання дитини на групових батьківських зборах, факультативах для батьків;
- бесіди та дискусії з групою батьків, зацікавлених спільними проблемами виховання та розвитку дітей;
- оформлення стендів, листівок, папок з психологічною інформацією;
- залучення батьків до користування бібліотекою психологічної літератури.

Вимоги до освітньої роботи. Освітня робота є пропагандою психологічних знань серед батьків, тому вона має здійснюватись у цікавій і доступній формі.

Інформація, яку подає психолог, мусить ґрунтуватись на науково перевірених фактах.

Освітня робота є одним із засобів ознайомлення батьків з роботою психолога, з його завданнями, можливостями і, загалом, з організацією психологічної служби в дошкільному закладі, а далі й у школі.

Конкретні приклади і діагностичні дані, які використовує психолог в освітніх цілях, необхідно надавати в такій формі, щоб вони не могли бути використані на шкоду дитині.

3. Профілактично-корекційна робота з батьками. Мета її — допомогти деяким батькам переглянути і переосмислити свої уявлення про виховання; позбутися хибних очікувань, звичних, але неефективних засобів педагогічного впливу; звільнитись від власних психологічних проблем, які заважають добрим стосункам з дитиною.

Форми профілактично-корекційної роботи з батьками:

- лекції та бесіди, під час яких аналізуються типові труднощі та помилки у спілкуванні з дітьми певного віку і висвітлюється гальмуючий вплив цих помилок на розвиток особистості;
- активні форми психологічного навчання, в яких батьки вчаться більш ефективно взаємодіяти один з одним та зі своєю дитиною (тренінги батьківської ефективності, партнерського спілкування, креативності, групові дискусії, рольові ігри та ін.);
- індивідуальні бесіди з батьками, під час яких психолог ознайомлює їх з результатами психологічного обстеження дитини, інформує про її потенційні можливості, труднощі, про засоби, які можуть покращити психологічне благополуччя дитини;
- консультації, метою яких є корекція виховної позиції батьків, створення більш сприятливих умов для розвитку особистості сина чи дочки.

Орієнтовна тематика профілактично-корекційної роботи з батьками:

- 1) Співпраця з батьками новачків, мета якої — допомогти дітям краще адаптуватись до умов дитячого садка.
- 2) Підготовка батьків до попередження конфліктів і подолання труднощів, які можуть виникати у спілкуванні з дитиною в кризові періоди її розвитку.
- 3) Залучення сім'ї до активної роботи з профілактики і корекції відставань у розвитку певних психологічних функцій дитини. (Відставання можуть бути як абсолютними (порівняно з віковою нормою), так і відносними (відповідно до індивідуальних можливостей дитини). Останнє стосується, зокрема обдарованих дітей, які не реалізують повністю своїх здібностей.
- 4) Налагодження в разі необхідності стосунків батьків один з одним або з вихователем з метою попередження шкідливого впливу конфліктних взаємин дорослих на розвиток особистості сина чи дочки.
- 5) Залучення батьків до участі в житті групи, що дає можливість спостерігати за своєю дитиною в різних проявах її активності, в стосунках з дітьми.

Вимоги до профілактично-корекційної роботи з батьками. Психолог виступає неупередженим посередником між сім'єю та дошкільним закладом, допомагає узгодити вимоги батьків і вихователів так, щоб вони не суперечили одні одному і відповідали потребам розвитку дитини.

Коли не вдається залучити батьків до співпраці в інтересах дитини, психолог намагається зберегти з ними доброзичливі стосунки, не звинувачує їх (нейтральне ставлення сім'ї до роботи психолога краще, ніж негативне).

Іноді доводиться проводити профілактичну роботу тільки через дитину. Проте не можна допустити, щоб у результаті дій психолога ставлення дитини до своїх батьків погіршилось. Позитивне сприйняття батьків для дошкільника є основним фактором його психологічного благополуччя.

Робота психолога з дітьми

Робота психолога з дітьми включає три основні напрямки, що є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими:

1. Розвивальна робота. Мета цього напрямку роботи — активна участь і вплив психолога на процес виховання особистості та індивідуальності дитини. Завданнями його є забезпечення відповідності розвитку дитини віковим нормативам; допомога вихователям в індивідуалізації виховання і навчання дітей; розвиток здібностей, нахилів дітей.

Зміст і форми роботи:

- ♦ психолог опрацьовує програми, спрямовані на розвиток як окремих сторін психіки, так і на розвиток особистості в цілому з урахуванням завдань розвитку на кожному віковому етапі. Програми включають психологічну і педагогічну частини. Психологічну частину психолог здійснює самостійно, педагогічну — опрацьовує і здійснює (коригуючи при потребі) разом з вихователем, залучаючи і батьків;
- ♦ розвиток пізнавальних процесів та здібностей відповідно до вікових можливостей дітей: розвиток сенсомоторних здібностей, сприймання і спостережливості, пам'яті, активізація творчої уяви, мислення, мови;
- ♦ вироблення індивідуального стилю діяльності, що відповідає типологічним особливостям дитини і може компенсувати труднощі, зумовлені підвищеною збудливістю, надмірною чутливістю, інертністю або швидкою розумовою втомлюваністю; формування елементів саморегуляції у поведінці вихованців;
- ♦ розвиток (шляхом вправлення в ігрових ситуаціях) соціально спрямованих навичок поведінки та комунікативних умінь у дітей, які зазнають труднощів у спілкуванні;
- ♦ формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання з урахуванням необхідності розвитку кожного з компонентів шкільної зрілості: розумового, комунікативного, мотиваційного, емоційно-вольового;
- ♦ забезпечення психологічних умов для розвитку нахилів та здібностей дітей у гуртках та студіях; надання відповідної психологічної допомоги їх керівникам;
- ♦ психолог відповідно до своїх інтересів та здібностей сам може вести систематичну розвивальну роботу в гуртку чи студії.

Вимоги до здійснення розвивальної роботи. Психологічна і педагогічна частини розвивальної роботи можуть здійснюватись у таких формах: 1) з окремою дитиною; 2) з групою дітей; 3) у руслі виховної роботи у групі; 4) разом з дітьми і батьками.

Розвивальні заняття бажано будувати на ігровій та пізнавальній мотивації, а не на змагальній чи мотивації досягнень.

Тривалість розвивальних занять залежить від їх інтенсивності, віку дітей, але, як правило, не перебільшує 15 — 20 хвилин.

Якщо розвивальні заняття виявились неефективними для конкретної дитини, слід провести додаткове психологічне обстеження, а не збільшувати їх тривалість.

Розвивальні завдання слід добирати так, щоб у процесі навчання дитина проходила послідовно сенсомоторний, зоровий, образний етапи інтеріоризації дій.

Матеріал, на якому будуються розвивальні заняття, не повинен викликати у дитини додаткових труднощів при оперуванні ним. Це сприяє як усвідомленню способів дій, так і забезпеченню позитивної мотивації до розвивальних занять. Наприклад, відповідно до рівня розвитку і досвіду дитини психолог визначає послідовність і кількість ігор-занять, на яких дитина оволодіває способом і еталоном встановлення спочатку однієї якості у матеріалі (розміру, форми, запаху чи смаку), а згодом — двох, трьох.

2. Психологічне вивчення і діагностична робота з дітьми. Метою діагностичної роботи є поглиблене психолого-педагогічне вивчення дитини протягом усього періоду дошкільного дитинства, виявлення індивідуальних особливостей, розвитку пізнавальних та особистісних якостей, їх динаміки від середньої групи і до вступу до школи; з'ясування причин тих чи інших відхилень у вихованні та навчанні дитини; відставання чи випередження вікових нормативів у розвитку певних пізнавальних процесів.

Діагностичну роботу відповідно до конкретних завдань можна проводити з окремою дитиною, з групою дітей, а також з дитиною в умовах звичайної родинної обстановки.

Результати психолого - педагогічного вивчення є підставою для складання індивідуалізованих, особистісно-орієнтованих розвивальних і корекційних програм.

Зміст і методи діагностичної роботи:

- ♦ вивчення емоційного ставлення дітей до ровесників та вихователя; визначення самопочуття дитини у групі та рівня адаптації (ранній і молодший дошкільний вік — шляхом спостережень; середній і старший вік — до спостереження можна долучати спеціальні завдання (індивідуальні бесіди, розмови, гра «Вибір у дії»);
- ♦ вивчення рівня емоційного благополуччя дітей у групах; визначення у дітей старшої та підготовчої групи особливостей ставлення до себе, тобто самооцінки і Я-концепції, яка закладається в цьому віці — активної, життєрадісної, позитивної чи пасивної, негативної;
- ♦ психодіагностичне обстеження дітей на вимогу вихователів та батьків з метою визначення відповідності їх розвитку віковим нормативам, рекомендації занять у гуртках чи студіях для розвитку певних здібностей, визначення потреби в додаткових чи корекційних заняттях;
- ♦ вивчення особливостей дітей, їх інтересів, нахилів, здібностей, рівня розвитку пізнавальних процесів, комунікативних умінь з метою вироблення рекомендацій для індивідуалізації виховної роботи, яку можуть проводити вихователі, батьки і сам психолог;
- ♦ визначення рівня шкільної зрілості у шестирічок та компонентів психологічної готовності до школи у семирічних дітей (діагностика проводиться у вересні-жовтні для вироблення корекційних індивідуалізованих програм для вихователів та для забезпечення наступності у роботі з психологом школи і вчителями (за наслідками обстежень у травні);
- ♦ участь у роботі медико-психолого-педагогічної комісії.

Основні вимоги до здійснення психологом діагностичної роботи. Психолог користується лише апробованими методами, з якими він обізнаний. У разі використання нових, неперевіраних або недостатньо знайомих методик психолог попереджає про це замовника (вихователя чи батьків). Поглиблене психологічне обстеження дитини проводиться за зверненнями або за згодою батьків. Результати його є конфіденційними.

Якщо під час діагностики з'ясовуються проблеми, що входять до компетенції лікаря, дефектолога (зокрема логопеда), психолог допомагає батькам встановити контакт з відповідним спеціалістом.

Психолог зводить до мінімуму ризик негативного впливу обстеження на дитину. Для того, щоб сам факт обстеження не сприймався дитиною або групою як ознака неблагополуччя, доцільно продумати, як запрошувати дітей. Можливо, надати формі запрошення характеру випадковості або гри («Хто бажає?», «У кого сьогодні зелененька сорочка?»), чи плановості («Хто тут у мене за списком наступний?»). Для того, щоб дитина не була збентеженою, не відчувала своєї неспроможності як під час обстеження, так і після його завершення, потрібно подбати про те, щоб у неї склалось враження, що вона успішно справляється з завданнями, що вона чогось сьогодні навчилася (викладати цифри по порядку, знаходити круглі чи зелені предмети, розв'язувати задачі тощо), навіть якщо все доводиться виконувати психологу.

Замовниками психологічного обстеження дитини найчастіше виступають батьки. Так, передаючи їм отриману в процесі діагностики інформацію, психолог несе відповідальність за те, щоб це не завдало шкоди ні батькам, ні дитині. Для цього необхідно:

- а) не образити почуття самоповаги батьків (не оголошувати результати обстежень у присутності інших батьків, не створити враження, що психолог звинувачує батьків у недбалому ставленні до виховання своєї дитини або незадоволеній їхньою дитиною порівняно з іншими);
- б) не зародити у батьків думки про неповноцінність їхньої дитини. Для цього всі слабкі сторони виховання слід розкривати як невідповідні його сильним сторонам і можливостям, а не у порівнянні з іншими дітьми або з віковою «нормою»;
- в) звести до мінімуму ризик неправильного розуміння і неетичного використання батьками або вихователями психологічної інформації. Для цього дані обстеження слід формулювати таким чином, щоб уникнути непорозуміння, не використовувати термінів, які можуть бути неадекватно сприйняті неспеціалістами, не наполягати на стопроцентній надійності своїх висновків;
- г) психолог дошкільного навчального закладу вповноважений особисто перешкоджати неетичному і некоректному застосуванню даних обстеження як батьками, так і вихователями чи адміністрацією дошкільного навчального закладу.

3. Профілактична та корекційна робота. Метою профілактично-корекційної роботи є забезпечення відповідних психологічних умов для нормального самопочуття дитини в дошкільному закладі, профілактика порушень у динаміці розвитку дітей та усунення тих перешкод, що гальмують або деформують розвиток особистості, попередження психологічних перевантажень та невротичних зривів у дітей; психологічна допомога в адаптації дітей раннього віку, молодшого дошкільного віку та новеньких дітей старшого віку до умов

дошкільного закладу; опрацювання рекомендацій для батьків і вихователів — як допомагати дітям легше привчатись до умов дошкільного закладу; обстеження дітей під час переведення із старшої групи у підготовчу з метою розробки рекомендацій батькам на літо щодо збагачення умов розвитку сина чи доньки у потрібному напрямку та вироблення індивідуальних програм корекційної роботи для вихователів на наступний рік.

Зміст і форми профілактично-корекційної роботи з дошкільниками:

- ♦ проведення ігор та занять з усією групою з метою формування позитивного ставлення до перебування в дитячому закладі, до своїх товаришів по групі, групової кімнати та її обладнання (іграшки, об'єкти природи, книжки тощо);
- ♦ проведення психогімнастичних ігор і вправ (з групами дітей по 3 — 5), які: а) потребують корекції емоційного стану або психологічних установок;
б) мають надмірну вразливість і потребують спеціальних засобів профілактики нервових перенапружень;
в) у недостатній мірі володіють необхідними поведінковими або розумовими навичками і можуть засвоїти їх у процесі тренування;
- ♦ індивідуальні психотерапевтичні заняття з дитиною, яка знаходиться у важкому психологічному стані, з метою виявлення і усунення причин психологічного неблагополуччя або пом'якшення впливу на неї психотравмуючих факторів;
- ♦ створення умов для отримання дитиною позитивного досвіду взаємодії з товаришами, позитивного прийняття її групою і вихователем, успіху в іграх та різноманітних заняттях, що необхідно для профілактики і корекції дезадаптації, відхилень у мотиваційній сфері, негативного самосприйняття. З цією метою добираються такі ігри і вправи, які забезпечують набуття дитиною позитивного досвіду, а психолог прагне до найбільш повного усвідомлення дитиною нового досвіду, своїх нових досягнень;
- ♦ покращення психічного стану дитини, звичних для неї способів переживань: зняття напруження, підвищення емоційного тону; вивільнення пригнічених емоцій (гніву, страху, образи) та вироблення шляхів їх конструктивного «відреагування» дитиною. З цією метою використовуються образотворчі завдання, етюди-драматизації, рольові ігри, гімнастичні вправи тощо;
- ♦ корекція хибних установок дитини щодо оточуючих, до занять, ігор (діяльності) і до себе самої: формування позитивного ставлення до себе та до інших, розвиток пізнавальних інтересів, відповідних соціальних мотивів, налагодження партнерських стосунків з однолітками, тренування навичок адекватного реагування на невдачу, відмову тощо. Методами корекції хибних особистісних установок є така організація діяльності дитини (ігрової, комунікативної, пізнавальної), під час якої небажані зразки реагування не підкріплюються, а нові для дитини поведінкові прояви відпрацьовуються і закріплюються. Засвоєні нові звички діяльності зумовлюють подальшу перебудову самосприйняття дитини та її особистісних позицій;
- ♦ психологічна підтримка дитини під час переживання нею психотравмуючих подій. В індивідуальній корекційній роботі з дитиною, яка перебуває в психологічно неблагополучному стані, психолог шляхом встановлення взаємин прийняття і довіри та організації простору створює умови для більш повного виразу дитиною своїх особистісних проблем (страхів, переживань, образ) через гру, малювання, ліплення, розповідь. При цьому психолог мусить не переконувати малюка в необґрунтованості його переживань, а прийняти їх, співпережити і допомогти дитині самій «відпрацювати» і позбутись їх;
- ♦ практичне налагодження стосунків між дитиною і оточуючими (батьками, вихователем, однолітками) шляхом поглиблення взаєморозуміння і взаємосприйняття. Одним з методів запобігання непорозумінню у спілкуванні може бути активне психологічне навчання всіх, що потребують такої допомоги (і дітей, і дорослих), ефективних способів спілкування.

Вимоги до профілактично корекційної роботи з дошкільниками. Не допускати ситуацій, які могли б негативно вплинути на ставлення вихованців до себе: критики з боку дітей чи дорослих, погіршення міжособистісних стосунків, підкреслення неуспішності дитини в певних завданнях. Головне правило в психологічній роботі — не зашкодити! Тому в складних ситуаціях спілкування з дитиною вибір завжди робиться на користь дитини. Не можна вдаватись до активних методів впливу на особистість, якщо психолог не переконаний в їх доцільності. Краще обмежитись роллю доброзичливого спостерігача.

Ту інформацію про дитину, її сім'ю, стосунки з батьками або вихователем, яка відкрилась психологу в процесі роботи, можна передати батькам і вихователю лише в тій мірі й у такому

вигляді, щоб її не можна було використати з метою приниження гідності дитини або її батьків (присоромити, звинуватити, образити тощо).

У процесі психогімнастичних занять дитину треба вчити адекватно виражати як негативні, так і позитивні емоції, а не придушувати їх.

Психолог у стосунках з дитиною повинен намагатись не пригнічувати її «неправильні» почуття (недозволені та заборонені), а приймати їх як повноправний прояв індивідуальності дитини. Він лише може показати, до чого призводять певні прояви негативних почуттів і озброїти дитину більш прийнятними засобами вираження негативних емоцій і, загалом, поведінки у складних, неприємних ситуаціях.

Психолог всіляко заохочує дітей до творчої діяльності, пов'язаної з розвитком внутрішнього емоційного світу. При розгляданні її твору разом з психологом, з дітьми чи з батьками дитина мусить відчувати радість і гордість за себе, а не соромитись своїх почуттів чи невміння висловити їх.

Дослідницько-пошукова робота, обмін досвідом та підвищення кваліфікації

Метою дослідницько - пошукової роботи є підвищення і вдосконалення рівня професійної діяльності психолога на науковій основі, використання набутого досвіду і знань для подальшого розвитку системи психологічної служби в дошкільних закладах.

Зміст і форми роботи:

- ◆ постійне вивчення відповідної психологічної літератури;
- ◆ визначення кола психологічних питань, які вимагають розв'язання у дошкільному закладі (вплив особливих кризових явищ на самопочуття, психологічне здоров'я і розвиток дітей; розвиток дітей у неповних та багатодітних сім'ях; ставлення батьків до дитини, проблеми 6-річних і 7-річних першокласників та їх попередження), постановка певних питань як теми дослідження; відповідне опрацювання теми;
- ◆ апробація нових для психолога методик, їх адаптація до місцевих умов; розробка власних методик вивчення дітей;
- ◆ участь у роботі науково - практичних семінарів, методоб'єднань, конференцій з питань розвитку практичної психологічної служби в освіті;
- ◆ систематичне підвищення професійної кваліфікації на відповідних курсах, семінарах "в інститутах післядипломної освіти.

Пам'ятка для психолога дошкільного навчального закладу по проведенню розвивальних психогімнастичних ігор

1. Розвивальні ігри мають бути короткими, чіткими, нескладними і водночас цікавими. Не слід давати дитині готовий зразок вирішення — нехай поміркує, пошукає і подолає труднощі самостійно,
2. Середня тривалість однієї гри 5 хв. Але якщо інтерес до неї не спадає, вона може тривати довше. Коли ж зацікавлення грою помітно зменшується, варто запропонувати іншу.
3. Психолог обов'язково грає разом з дитиною (або по черзі, якщо зміст гри не передбачає спільних дій) — вона отримує від цього велике задоволення. А коли дорослий ще й помиляється (помилка навмисна, але виглядає природно), то радість ще більша, до того ж це розвиває уважність.
4. Під час проведення розвивальної гри все зайве має бути вилучене — на столі варто залишити тільки те, що наразі знадобиться.
5. Не бажано також давати дитині для постійного користування іграшки, якими оперують у спеціальних іграх, щоб не знизилася зацікавлення грою. Ігровий матеріал неабияк стимулює інтерес до занять з психологом.

Пам'ятка для психолога

1. З перших днів роботи доводьте практичну значущість вашої професії, донесіть до колег основну мету своєї діяльності: психолог прийшов на допомогу педагогам, дітям, сім'ї. Ваша головна справа — це спілкування з дітьми. Вмійте відчувати справжню радість і задоволення від цього. Будьте веселими! Нудних і похмурих діти не люблять.
2. Виробляйте в собі щире, чуйне, зацікавлене ставлення до оточуючих: не підлабузнюйтесь до керівництва і не відокремлюйте себе від колег. Постійно працюйте над собою, розвивайте спостережливість, аналітичне мислення, комунікабельність, уважність тощо.

3. Психолого-педагогічна література — ваш добрий помічник і порадник, але кожна людина неповторна в проявах своєї індивідуальності, тому рецепти, запропоновані для багатьох, не завжди спрацьовують у конкретній ситуації. Тож пам'ятайте, що самостійність мислення, творчий пошук, вигадки, знахідки — це те, що необхідно.
4. Не розпорошуйте своєї уваги на велику кількість проблем. Визначте певне коло питань, які відповідають вашим можливостям та інтересам дітей. На хапайтеся одразу за все — розробляйте один-два напрями, але робіть цю справу досконало і кваліфіковано. «Не нашкодити!» — головний закон для психолога.
5. Доцільно розплануйте свій робочий день: проводьте в кабінеті тільки ті години, коли діти сплять або їдять. Кожну можливу хвилину намагайтеся бути поряд з вихователями, батьками, дітьми.
6. Пам'ятайте, що інформація, яка поступає до вас, не завжди повинна бути надбанням усіх. Тільки позитивне можна обговорювати на педрадах, зборах. Те погане, що Ви побачили в роботі вихователів, поведінці дітей, обговорюйте в індивідуальних бесідах. Відомості, що потрапляють до вас, можуть вилікувати, а можуть принести зло.
7. Ніколи не робіть категоричних висновків. Прагніть побачити людину в її розвитку і становленні, виявити потенційні можливості, створити умови для розгортання найкращих можливостей. Не наклеюйте ярликів! Сумнівайтеся! Якщо ви вагаєтесь, як вчинити, не поспішайте.
8. Будьте оптимістами! Коли розмовляєте з батьками, не лякайте їх перерахуванням тривожних симптомів. Обов'язково покажіть сильні сторони їх малюка, а потім дайте практичні рекомендації, як ще покращити стан справ.
9. Зрозумійте, що в колективі об'єктом вашої турботи є не тільки вихователі. Керівник, помічники вихователів, кухар, двірник — це люди, які вносять значну частку в створення психологічного клімату. По відношенню до керівництва займайте дипломатичну, але тверду позицію. Не вдавайтеся до знищення невинуватих, захвалювання улюбленців. Проводьте свою лінію: «У нашому колективі немає поганих і хороших. У кожного є прорахунки і досягнення, помилки й успіхи». Ставтесь однаково рівно і з повагою до всіх.
10. Поважайте себе! Ввечері підсумовуйте результати робочого дня, відзначаючи успіхи, — це допоможе Вам зберігати віру в свої сили. Але не забувайте аналізувати помилки, не дозволяйте собі амбіційності й зверхності.
11. На забувайте про те, що вада багатьох педагогів полягає в тому, що вони розвивають бурхливу діяльність, але забувають думати. Думати — Ваш головний обов'язок!
12. Дбайте про збереження своєї нервової системи. Психолог-невротик навіть з безмежними знаннями — це горе для всіх. Заняття в басейні, прогулянки на свіжому повітрі, робота на земельній ділянці, співи, танці, аутотренінг — все це допоможе Вам зберегти хороший настрій, оптимізм, добрі стосунки, віру в людей і в себе.
13. Дайте зрозуміти оточуючим, що від Вас не варто чекати миттєвих результатів. Психологічний вплив, як і педагогічний, це довготривалий процес, а не «швидка допомога».
14. Виробляйте вміння знаходити компромісні рішення. Це мистецтво, яке допомагає досягти взаєморозуміння. Уникайте боротьби з людьми, краще спрямовуйте свою енергію на боротьбу з обставинами. Пам'ятайте, що завжди можна домовитись, порозумітись.
15. Вірте в свої сили, в оточуючих вас людей. Не забувайте про те, що на вас дивляться, чекають змін на краще, сподіваються на Вашу допомогу. Працюйте серцем і розумом заради майбутнього наших дітей, нашої країни!